

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI**

**EBÜ'L-KÂSİM EL-HÜZELÎ'NİN KIRAAT İLMİNDEKİ
YERİ VE EL-KÂMİL Fİ'L-KİRÂÂT ADLI ESERİ**

ABDULMUTTALİP ÇALIŞKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
Dr. Öğr. Üyesi RECEP KOYUNCU**

KONYA-2021

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdualmuttalip ÇALIŞKAN	
	Numarası	17810601100	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	✘
		Doktora	
Tezin Adı	EBÜ'L-KÂSİM EL-HÜZELÎ'NİN KIRAAT İLMİNDEKİ YERİ VE EL-KÂMİL Fİ'L-KIRÂÂT ADLI ESERİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Abdualmuttalip ÇALIŞKAN
İmzası

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullah ÇALIŞKAN	
	Numarası	17810601100	
	Ana Bilim / Bilim	Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×
		Doktora	
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Recep KOYUNCU		
Tezin Adı	EBÜ'L-KÂSİM EL-HÜZELÎ'NİN KİRAAT İLMİNDEKİ YERİ VE EL-KÂMİL Fİ'L-KİRÂÂT ADLI ESERİ		

Kıraat ilminin altın çağı olarak nitelendirilen hicrî beşinci asır birçok önemli isim ve eserle öne çıkmaktadır. Tarihi süreçte kıraat ilminin oluşum ve tedvin dönemine denk gelen bu asırda eldeki kıraat birikiminin derlendiği ve sistematik hale getirildiği bir sürece girilmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalar kıraat ilminin sonraki dönemlerini birçok yönden etkilemiştir. İşte bu döneme kadar olan kıraat birikimini toparlayan müelliflerden biri de çalışmamıza konu olan Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073) ve eseri el-Kâmil fi'l-Kirâât'tır. Hüzelî genç yaşta kıraat ilmini ahzette arzusuyla ilmi seyahatlere çıkmış ve o dönemki İslam topraklarının birçoğuna ulaşmıştır. Bu seyahatleri sonucunda 365 âlim ile görüşmüş ve el-Kâmil fi'l-Kirâât isimli eserinde 50 kırâate ve 1459 tarike yer vermiştir. Eser içerisinde barındırdığı kıraat ve tarikler yönüyle değil fezâil, adedü'l-âyât, tecvîd, vakf ve esânid konularına da detaylı bir şekilde eğilmesiyle ayrı bir yerde durmaktadır. Yaptığı seyahatler, eserde var olan kıraatler ve tarikler, başta İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) olmak üzere her dönemde ulemanın dikkatini çekmiştir.

Çalışmamızda Hüzelî'nin hayatını ve en önemli eseri olan el-Kâmil fi'l-Kirâât'i ele almaya çalışacağız. Seyahatleri, görüştüğü âlimler ve hayatı, kıraat ilmindeki yerinin ve öneminin daha iyi tespit edilmesi amacıyla detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Eserin kıraat ilmindeki yerinin ortaya koyulması hedeflenmiş ve eser, birçok yönüyle incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kıraat ilminin kavramsal çerçevesi, tarifi, konusu, faydası ve tarihçesi ele alınmıştır. Birinci bölümde Hüzelî'nin hayatı, seyahatleri, hocaları gibi hususlarda malumat verilmiştir. İkinci bölümde ise el-Kâmil fi'l-Kirâât isimli eser hakkında genel bilgiler verilmiş, eser üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiş ve eser bölüm bölüm incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hüzelî, Kâsım, el-Kâmil, Kıraat.

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Abdulluttalip ÇALIŞKAN	
	Student Number	17810601100	
	Department	Basic Islamic Sciences/Quranic Recitation	
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	×
		Doctoral Degree (Ph.D.)	
Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Recep KOYUNCU		
Title of the Thesis/Dissertation	ABU AL-QASİM AL-HUZALİ POSITION AT THE QURANİC RECITATION AND HIS BOOK AL-KAMİL Fİ AL-QİRA'AT		

The fifth century of the hegira, described as the golden age of the science of recitation, stands out with many important names and works. At the same time, in this century, which coincides with the period of formation and treatment, the qira'at science was collected and systematized. The studies carried out in this period affected the later periods of the science in many ways. With the studies carried out in this period, profound effects were left to the later periods of the science of qira'at. One of the authors who gathered the accumulation up to this period and left deep traces afterwards is Abu al-Qasim al-Huthali (d. 465/1073) and his work al-Kamil fi al-Qira'at. During his journeys at a young age, Huthali travelled to most of the Islamic lands of that period. As a result of these expeditions, he met with 365 scholars and included 50 qira'ats and 1459 tariqs in the al-Kamil fi al-Qira'at that he wrote. The work stands in a separate place not only in terms of recitation and tariqs but also because it deals with the subjects of virtues, numbers in verse, tajwid, waqf and isnad in detail. The expeditions he made, the recitations and tariqs contained in the work have attracted the attention of the ulama in every period, especially Ibn al-Jazari.

In this study, we will try to deal with the life of Huthali and his unique work, al-Kamil fi al-Qira'at. His travels, the scholars he met and his life were discussed in detail in order to better determine his place and importance in the science of qira'at. It was aimed to reveal the place of the work in the science of recitation and the work was examined in every aspect. Our study consists of three parts. In the introduction part, the subject, purpose and method of the study are mentioned. In the first chapter, the conceptual framework, description, subject, purpose, utility, method and history of the science of qira'at are discussed. In the first chapter, subjects such as the life of Huthali, his travels and his teachers are covered. In the second part, general information about the work named al-Kamil fi al-Qira'at was given, the studies on the work were mentioned and the work was examined chapter by chapter.

Keywords: Al-Huthali, Al-Kamil, Qira'at

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	1
1.3. Çalışmada Uygulanan Metot ve Kullanılan Kaynaklar.....	2
2. KIRAAT İLMİ VE TARİHSEL SÜRECİ	3
2.1. Kavramsal Çerçeve	3
2.1.1. Kıraat Kelimesinin Sözlük Anlamı	3
2.1.2. Kıraat Kelimesinin İstilah Anlamı	4
2.2. Kıraat İlmi	5
2.2.1. Kıraat İlminin Tanımı.....	5
2.2.2. Kıraat İlminin Konusu	7
2.2.3. Kıraat İlminin Faydası	7

2.3. Tarihsel Süreç	8
2.3.1. Kıraat İlminin Doğuşu	8
2.3.2. Kıraat İlminin Gelişmesi	13
BİRİNCİ BÖLÜM	22
HÜZELÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM HAYATI VE ESERLERİ	22
1. HÜZELÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM	22
1.1. Siyasi Sosyal İlmî Kültürel ve İktisadi Durum	22
1.2. Hicrî Beşinci Asırda Kıraat İlmi	26
2. HAYATI	29
2.1. İsmi Nesebi ve Künyesi	29
2.2. Doğumu	34
2.3. Hayatı	36
2.4. Hocaları ve Seyahat Ettiği Şehirler	40
2.5. Öğrencileri	49
2.6. Vefatı	52
2.7. Âlimlerin Hüzeli Hakkındaki Görüşleri	52
3. ESERLERİ	54
3.1. <i>el-Kâmil fi'l-kirâât</i>	54
3.2. <i>el-Hâdi ve el-Vecîz</i>	56
3.3. <i>Dürretü'l-Vukûf</i>	56

3.4. <i>el-Câmiu ' fi'l-vakf ve'l-ibtida'</i>	57
İKİNCİ BÖLÜM.....	58
<i>EL-KÂMİL Fİ'L-KIRÂÂT</i> VE KIRAAT İLMİNDEKİ YERİ.....	58
1. ESER HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	58
1.1. Eserin İsmi ve Yazara Nispeti.....	58
1.2. Eserin Yazılma Gayesi ve Tarihi	61
1.3. Eserin Yazma Nüshaları.....	62
1.4. Eserde Takip Edilen Metot	69
1.5. Eserin Kıraat İlmindeki Yeri.....	71
1.6. Âlimlerin Eser Hakkındaki Görüşleri	73
1.7. Eserin İbnü'l-Cezerî'nin Eserlerine Kaynaklığı Bakımından Değerlendirilmesi.....	75
2. ESER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	78
2.1. Eser Üzerine Yapılan Tahkik Çalışmaları	78
2.2. Eser Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar	80
2.2.1. Doktora Tezleri	80
2.2.2. Yüksek Lisans Tezleri.....	80
2.2.3. Diğer Akademik Çalışmalar.....	81
2.3. Eserin Bir Bölümü Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	83
3. <i>EL-KÂMİL Fİ'L-KIRÂÂT</i>	84

3.1. Kitâbü'l-Fezâil.....	85
3.1.1. Faslun fi'l-Ahbâri'l-vârideti 'Ûnne hâze'l-Kur'âne 'Ûnzile 'alâ Seb'ate Ahrufin.....	91
3.2. Kitâbü't-Tecvîd	91
3.2.1. Hz. Ali'den Gelen Tertil Rivayetinin Değerlendirilmesi.....	93
3.3. Kitâbü'l-'Aded	96
3.4. Kitâbü'l-Vakf	99
3.5. Kitâbü'l-Esânîd.....	100
3.6. Kitâbü'l-Îmâle	104
3.7. Kitâbü'l-İdgam	106
3.8. Kitâbü'l-Hemze	108
3.9. Kitâbü'l-Med ve'l-Vakfu li-Hamza	110
3.10. Kitâbü'l-Yâ'ât.....	112
3.11. Kitâbü'l-Hâ'ât ve Mîmâtu'l-Cem'	114
3.12. Kitâbü't-Te'avvuz ve't-Tesmiye ve't-Tehlîl ve't-Tekbîr	115
3.13. Kitâbü'l-Ferş.....	117
SONUÇ	120
KAYNAKÇA.....	123

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: bin
bk.	: bakınız
c.	: cilt
DİA	: TDV İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
Hz.	: hazreti
nşr.	: neşreden
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: sayfa
ts.	: Tarihsiz
tah.	: tahkik yapan
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğeri
yy.	: yayıncı yok

ÖNSÖZ

Kıraat ilmi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabenin Rasûlullah'tan öğrendikleri şekilde Kur'an'ı sonraki nesillere aktarmak üzere yeni fethedilen diyarlara gitmesi ile yayılmaya başlamıştır. Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushaflarla birlikte çeşitli bölgelere gönderilen sahabiler ile Kur'an'ın doğru öğrenilmesi bir devlet politikası haline getirilmiştir. Sahabenin sözlü aktarımından sonra, tabiin devrinde ilk eserler yazılmaya başlanmış ve hicrî ikinci asrın sonlarıyla birlikte kıraat ekolleri teşekkül etmiştir. Hicrî ikinci ve üçüncü asırda kıraatte ihtiyar olgusu gündemde yerini almış, dördüncü ve beşinci asırda tedvin faaliyetleri hız kazanmıştır.

Hicrî beşinci asır kıraat ilmi açısından önemli bir yerde durmaktadır. Bu asra kadar olan birikimin sistematik hale getirilmesi, tecvîd ilminin müstakilleşmesi gibi birçok önemli husus bu asırda gündeme gelmiştir. Yine bu asırla birlikte kıraat ilmi İslam topraklarının tamamına yayılmıştır. Mağrib ve Endülüs'te bu ilme büyük önemler verilmiş, birçok şaheser bu dönemde öne çıkmıştır. Hicrî beşinci asırda karşımıza çıkan bir diğer önemli husus da kıraatlerin ve tariklerin derlenmesine yönelik yapılan çalışmalardır. Bu döneme kadar varlığı bilinse de şâz olsun sahih olsun kıraat ve tarikler kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır. Hiç şüphesiz bu konuda en önemli çalışmalardan biri İbnü'l-Cezerî'nin de (ö. 833/1429) ifade ettiği üzere Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî'ye (ö. 465/1073) aittir. Hüzelî'yi ayrıcalıklı kılan husus ise, genç yaşta memleketinden çıkıp birçok İslam toprağına kıraat ilmini ahzetme gayesi ile seyahat etmesidir. Hüzelî memleketi Mağrib'den Orta Asya uçlarına kadar birçok şehre seyahat gerçekleştirmiş ve bu şehirlerde 365 âlim ile görüşmüştür. Bu seyahatleri sonucunda kaleme aldığı *el-Kâmil fi'l-Kırâât* adlı eserinde 50 kıraate ve 1459 tarike yer vermiştir. Seferlerinin geniş coğrafyalara ulaşması, birçok kıraate ve tarike yer vermesi yönleriyle her asırda ulemanın dikkatini

çekmiştir. Bilhassa İbnü'l-Cezerî esere büyük önem vermiş ve eserlerinin en önemli kaynaklarından olmuştur.

Çalışma Hüzeli'nin seyahatleri, *el-Kâmil fi'l-Kırâât*'ın hicrî beşinci asır ve öncesine dair bilgi sahibi olabileceğimiz ansiklopedik bir eser olması ve İbnü'l-Cezerî'nin önemli kaynaklarından olması yönleriyle tezimize konu olmuştur. Ülkemizde Hüzeli hakkında genel bilgilerin verildiği DİA maddesi dışında herhangi bir akademik çalışmada ele alınmayan bu konuyu çalışarak alana bir katkı sunmayı hedeflemekteyiz. Çalışmamızda eserin tahlilinin yanı sıra seyahatleri dolayısıyla hayatına da geniş bir yer vermekteyiz.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kıraat ilminin kavramsal çerçevesi, tarifi, konusu, faydası ve tarihsel süreci genel hatlarıyla ele alınmıştır. Birinci bölümde Hüzeli'nin hayatı, seyahatleri, hocaları, öğrencileri, eserleri ve âlimlerin Hüzeli hakkındaki görüşleri işlenmiştir. İkinci bölümde ise *el-Kâmil fi'l-Kırâât* isimli eser hakkında genel bilgiler verilmiş, eser üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiş ve eser bölüm bölüm incelemek suretiyle kıraat ilmindeki yeri tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışma konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar her safhasında yardımlarını esirgemeyen danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Recep KOYUNCU'ya, süreç boyunca desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi İrfan ÇAKICI hocama ve dostum Mehmet Zahid DEMİR'e, yetişmemde emeği olan anneme, babama ve hocalarıma, sabırlarından ve desteklerinden ötürü eşime ve aileme teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamızın kıraat ilmi alanına az da olsa bir katkı sunmasını Yüce Allah'tan niyaz ederim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Abdullahmuttalip ÇALIŞKAN
Konya, 2021

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ

1.1. Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada yaşadığı dönemde islam coğrafyasının tamamını gezmiş, bu bölgelerde ulaştığı birçok kıraat âliminden ders almış, devrindeki okuyuşları toplama cihetine gitmiş Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî'nin hayatı ve eseri *el-Kâmil fi'l-Kırâât*'ın tahlili ele alınacaktır. Hüzelî'nin hayatı, seyahatleri, ulaştığı şehirler, eserindeki 50 kıraat, 1459 tarik ve eserin diğer yönleri çalışmamıza konu olacaktır.

Yedili ve onlu kıraat tasniflerinin yapıldığı bir devirde 50 kıraati eserinde barındırması, 1459 tarikle en çok tarik rivayet eden eserler arasında üst sırada olması ve esere özel daha birçok konu ile *el-Kâmil* kıraat ilminde önemli bir yerde durmaktadır. Hâlihazırda ülkemizde Hüzelî hakkında genel bilgilerin verildiği DİA maddesi dışında herhangi bir çalışma olmaması bizi bu konuya yönlendirmiştir. Hicrî beşinci asra kadar olan kıraat birikiminin bir araya geldiği ansiklopedik bir eser olması yönüyle ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü eser kıraat ilminin birikimine ve okunagelen kıraatlara -ilk beş asır özelinde- ışık tutacak niteliktedir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin de önemli kaynaklarından olması ve *en-Neşr*'de en çok Hüzelî'den tarik rivayet etmesi müellifi ve eserini daha da önemli kılmaktadır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmamızda Hüzelî'nin hayatına, seyahatlerine ve eserinin tahliline yer vermek suretiyle kıraat ilmindeki yerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Hüzelî'nin hayatı geniş bir şekilde ele alınacak ve eserin yazılma serüvenine ışık tutulacaktır. Ayrıca ülkemizde bu konuda yapılan ilk çalışma olması sebebiyle müellif ve eseri geniş bir şekilde tanıtılmış olacaktır.

Eser içerisinde barındırdığı kıraatler ve tarikler sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Sahih olsun şâz olsun hicrî beşinci asra kadar ulaşan okuyuşların eserde toplanması ve bu asrın öncesine doğru genel bir çerçeve çizmesi açısından önemlidir.

Eserde sadece kıraat farklılıklarından bahsedilmemektedir. Kıraat ilminin vakf, tecvîd, isnâd... gibi meseleleri de özel bölümlerde ele alınmaktadır. Aynı alandaki diğer eserlerde görülmeyen bu yöntem eseri ayrıca önemli kılmaktadır. Bu yüzden çalışmamızda kitabın bölümlerini müstakil başlıklar altında ele alacağız. Hüzeli'nin kıraat alanının genel konuları hakkında görüşlerini muhtasar bir şekilde aktarmayı hedefledik.

Konunun dikkatimizi çekmesinin nedenlerinden biri *el-Kamil*'in kıraat ilminde müstesna bir yerde duran ve bu ilmin seyrine yön veren İbnü'l-Cezerî'nin bazı eserlerine kaynaklık etmesidir. Kendinden önceki müktesabattan olabildiğince faydalanan İbnü'l-Cezerî *el-Kamil*'i bilhassa *en-Neşr* başta olmak üzere eserlerinde kaynak olarak kullanmıştır. Bu sıkı bağdan dolayı eserin İbnü'l-Cezerî nezdindeki yeri de tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.3. Çalışmada Uygulanan Metot ve Kullanılan Kaynaklar

Konumuz ile ilgili araştırma yaparken eserleri incelemede başvurulacak yöntem; kaynak tarama ve veri toplama metodu şeklinde olacaktır. Konuyla ilgili kaynaklar taranacak ilgili veriler toplanacak ve daha sonra değerlendirilerek bir sonuca varılmaya çalışılacaktır. Bu süreç içerisinde bilimsel metot ve ilkelere mutlak önem verilecektir.

Bu kapsamda çalışmanın giriş bölümünde kıraat ilminin kavramsal çerçevesi, tarifî, konusu, faydası ve tarihçesi ele alınmıştır. Bu konular ele alınırken alanın temel kaynakları taranmak suretiyle muhtasar bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Kıraat ilmi ve tarihi hakkında genel bilgiler verdiğimiz bu bölümde ana konunun öncesinde temel bilgilerin gündeme getirilmesi hedeflenmiştir.

Birinci bölümde Hüzeli'nin hayatı, yaşadığı dönem, seyahatleri, hocaları, eserleri, âlimlerin müellif hakkındaki görüşleri gibi birçok konu işlenmiştir. Bu konular işlenirken terâcim ve tabakât eserleri taranmış ve Hüzeli'ye dair bilgiler analiz edilerek sunulmaya çalışılmıştır. Hayatı, doğumu, vefatı, eserleri ve diğer konulardaki bilgiler karşılaştırılmış, ihtilafli olan konulara değinilmiş ve kuvvetli olan görüşü zikretmek suretiyle genel bir sonuç ortaya çıkarılmıştır.

İkinci bölümde ise *el-Kâmil fi'l-Kırâât* isimli eser hakkında genel bilgiler verilmiş, eser üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiş ve eser bölüm bölüm incelenmiştir. Bu bölümün ilk kısmında eserin yazılış gayesi ve tarihinden, yazma nüshalarından, eserin metodundan, kıraat ilmindeki yerinden, eser hakkında âlimlerin görüşlerinden bahsedilmiş ve İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklığı bakımından değerlendirilmiştir. İkinci kısmında eser üzerine ülkemizde ve dünyada yapılan çalışmalara ve eserin tahkikli yayınlarına yer verilmiştir. Üçüncü kısımda ise eserin muhtevası dikkate alınarak, bölüm bölüm sıralamayı bozmadan tahlil etmeye gayret gösterilmiştir. Eser sadece usûl ve ferş konularından oluşmamaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi eserde kıraat alanına dair birçok konu ele alınmaktadır. Tezimizin hacmi gereği alt başlıklara girmeksizin eserin ana konuları genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İkinci bölümde alanın temel kaynakları, günümüzde yapılan akademik çalışmalar ve eserin tahkikli baskıları esas alınmak suretiyle bir sonuç ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2. KIRAAT İLMİ VE TARİHSEL SÜRECİ

2.1. Kavramsal Çerçeve

2.1.1. Kıraat Kelimesinin Sözlük Anlamı

Kıraat kelimesi ka-ra-e fiilinden türeyen bir isimdir. Ka-ra-e fiilinin semai mastarı olarak kıraat "toplamak, okumak, bir araya getirip birleştirmek"

gibi anlamlara gelmektedir. Bu fiilin başka bir semai mastarı olan Kur'an kelimesi ile aynı anlamlara gelip eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır.¹

İslam öncesi dönemde bu kök fiilden türeyen sözcükler daha çok kadının adetli olması, hayvanın hamile kalması ve doğurması, bir şeyi biriktirip birbirine katmak veya toplamak gibi anlamlara gelirdi.² İslam'ın gelmesi ile birlikte bu kelime Kur'an ilimleri ıstılahı olarak terimleşmiş ve daha çok okumak, tilavet etmek vb. anlamlarda kullanılmıştır.³ Nitekim Kur'an sûreleri bir araya toplamakta, Kur'an'ı kıraat eden kârî de harfleri bir araya getirerek ve birleştirerek okumuş olmaktadır.⁴

2.1.2. Kıraat Kelimesinin İstılah Anlamı

İstılah olarak kıraat kelimesi birbirine yakın birkaç farklı şekilde kullanılmaktadır;

a. Ravilerin üzerinde ittifak ettiği, kurrâ imamlar veya ihtiyar sahibi imamlardan gelen okuma formlarına verilen isimdir.

b. Kur'an metninin ardı sıra okunmasını ifade eden bir tabirdir.

c. Kıraat ilminin üstadlarından bu ilmi almaya denir.⁵

Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) "Tertilde harfleri ve kelimeleri birbirine birleştirmeye denir." şeklinde tanımlamıştır.⁶

¹ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, 1414), 1/128.

² Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnü'l-Enbârî, *el-Eddâd*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1407), 1/27; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem - Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 1412), 668.

³ Abdulhamit Birşık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 22.

⁴ Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsât fî ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad, 2003), 314.

⁵ Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 171.

⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 668.

Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) tanımına göre ise; “Kıraat imamlarından her birinin, belli rivayet ve tarikleri kullanarak kendisine has üslup ve ilkelerle, Kur'an'ı diğer kıraat imamlarından farklı okumalarına kıraat denir.”⁷

Bir başka tanımda ise; “Kıraat; Allah'ın kullarına kolaylık ve tahfif olsun diye Kur'an'ın kendileriyle okunmasını mübah kıldığı, dil ve ses olaylarına taalluk eden vecihlere denir. Bir başka ifadeyle: Kıraat; Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sadır olan ve onun tarafından okunan ve ashaba da okutulan ve hatta tâlim ettirilen birtakım vecihlerdir.”⁸

2.2. Kıraat İlmi

2.2.1. Kıraat İlminin Tarifi

Kıraat ilmi birbirine yakın çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Abdulfettah el-Kâdî (ö. 1403/1982) “Kur'an kelimelerinin nasıl söyleneceğini ve eda yollarını ihtilaf ve ittifak suretlerinden biri ile ve her bir vechi nakleden kimseye nispet ederek bilmeye kıraat ilmi denir.” diye tanımlamıştır.⁹

Taşköprüzâde (ö. 968/1561) kıraat ilmini “Mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından Allah kelamı olan Kur'an'ı Kerim'in nazımının şekillerinden bahseden ilimdir.” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰

⁷ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Matbâatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 1/412.

⁸ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 114.

⁹ Abdulfettah b. Abdülganî b. Muhammed el-Kâdî, *el-Büdûrû'z-zâhire fî'l-kurâati'l-aşri'l-mütevâtire* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 1/7.

¹⁰ Ahmed Efendi Taşköprüzâde, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 2/6.

Dimyâtî'nin (ö. 1117/1705) tanımı ise şu şekildedir; “Kıraat ilmi nakledenlerin hazf¹¹, isbât¹², tahrîk¹³, teskîn¹⁴, fasl¹⁵, vasl¹⁶, telaffuz¹⁷, ibdâl¹⁸ ve bunların dışında işitmeye dayalı olarak diğer okuma şekillerinden ravilerin birbirleriyle ittifak veya ihtilaf ettikleri noktaları açıklayan bir ilimdir.”¹⁹

Bu ilmin muhakkiklerinden olan İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) - kendisinden sonra kıraat ilminin tarif edildiği kitapların neredeyse hepsinin değinmeden geçemediği “Efrâdını câmi', ağıyârını mâni” diye tabir edebileceğimiz- tanımı ise şu şekildedir; “Kur'an kelimelerinin eda keyfiyetini ve ravilerine nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.”²⁰

Burada bir mevzunun altını çizmek istiyoruz. Her ne kadar yukarıda kıraat kelimesinin sözlük anlamını açıklarken Kur'an ve kıraat kelimesi eş anlamlı olarak kullanılır diye söylesek de bir Kur'an ilmi olan kıraat ile Kur'an arasındaki ince çizgiyi belirtmemiz gerekmektedir. Kur'an, Hz. Peygamber'e vahyedilen ilahi kelamın tamamıdır. Bu ilahi kelamın bazı ayetlerine arız

¹¹ Kıraat ilmi ıstılahı olarak hazf, bazı kelimelerde bir harfin kaldırılması anlamına gelmektedir. bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 75.

¹² İsbât, Hamza ve Hişam'ın dışındaki imamların vakf halinde kelime sonundaki hemzeyi tam okumalarına denmektedir. bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 93.

¹³ Sükûn'un zıddıdır. Harfi bilinen harekesi doğrultusunda okuma anlamına gelmektedir. bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 155.

¹⁴ Harekesi olmayan, sakin olan harf demektir. bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 143.

¹⁵ Ayetlerin birbirinden ayrıldığı noktalara, istiâze ve besmele arasında vakf yapmaya ve besmele ile sonrasındaki sûre arasında vakf yapmaya denir. bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 62.

¹⁶ Bir kelimeyi kendinden sonra gelen kelimeye sesi ve nefesi kesmeksizin bağlamaya denir. bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 177.

¹⁷ Söylemek, dillendirmek yani okumak anlamına gelmektedir.

¹⁸ Sakin bir hemzeyi öncesinin harekesi cinsinden bir harf-i medde çevirmek demektir. bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 84.

¹⁹ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfî fuzalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba'ate aşer*, thk. Enes Mihre (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 6.

²⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 9.

olması mümkün olan eda ve telaffuz farklılıklarıyla ve diğer konularıyla kıraat ilmi müstakil bir ilimdir.²¹

2.2.2. Kıraat İlminin Konusu

Kıraat ilminin konusu Kur'an kelimeleridir. Sünnet ve icmâdan faydalanılarak medd, kasr vd. gibi Kur'an'ı Kerim'in nazm şekillerinden, zamanımıza kadar tevatüren gelmiş olan ihtilaflardan ve edalarındaki keyfiyetten bahsedilir.²² Bu ilimde Kur'an kelimelerinin telaffuz ve okunuşları incelenmekte, mütevatir olan rivayetler tespit edilip korunmaktadır.²³

2.2.3. Kıraat İlminin Faydası

Kıraat ilminin faydası; Kur'an kelimelerinin telaffuzunu hatadan ve tahrif etmekten korumak, kıraat imamlarının okuyuşlarını bilerek birbirinden ayırt etmektir.²⁴

Allah Teâla Kur'an'ı Kerim'de zikrini (Kur'an'ı) koruyacağını ve ona hiçbir noksanlığın erişemeyeceğini bildirmiştir.²⁵ Peki, Yüce Allah Kur'an'ı koruyacağını bildirdiğine göre kıraat ilminin faydalarından hatta kıraat ilminden bahsetmek nasıl mümkün oluyor. Çünkü Allah, Kur'an'ı koruyacak, korunmasını ilmi disiplin haline getirecek, okutacak ve neşrecek bir topluluğu halkın içinde bulundurmak suretiyle onu insanların tahrif etmesinden

²¹ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 1/318.

²² İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 235.

²³ Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü* (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 31.

²⁴ Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, "Kıraatler ve Kurrâ", çev. Ali Öge, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Güz 2010), 218.

²⁵ *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kuran-ı Kerim Meali*, Mehmet Yaşar Kandemir - Halit Zavalı - Ümit Şimşek (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), el-Hicr 15/9; Fussilet 41/42.

muhafaza edecektir. Zira bir kimse Kur'an'ın bir harfini, bir noktasını değiştirecek olsa, bütün müslümanlar ona karşı çıkar.²⁶

Meselenin daha kolay kavranması için kıraat ilminin faydalarını maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz;

a. Kur'an metnini Hz. Peygamber'in sahabeye öğrettiği şekilde gelecek nesillere aktarmak.

b. Kıraat imamları ve ravilerinin her birinin isnatlarını ve usullerini ortaya koymak ve kıraat vecihlerinin bilinmesine imkan sağlamak.

c. Kur'an lafızlarının korunmasıyla birlikte, onların tahrif ve zayi olmasına engel olmak.

d. Kıraat vecihleri olarak okunan rivayetlerin hangisinin sahih olduğunu ortaya koymak.

e. Lehçe farklılıklarını gösteren kıraatlar ile Müslümanların Kur'an'ı okuyabilmelerine kolaylık sağlamak.

f. Kur'an'ın i'caz ve belagat yönünden tehaddisine katkıda bulunmak.

g. Kıraat farklılıkları ile tefsir, hadis, fıkıh, nahiv gibi ilimlere katkıda bulunmak ve aynı zamanda kaynaklık etmek.²⁷

2.3. Tarihsel Süreç

2.3.1. Kıraat İlminin Doğuşu

Kıraat ilminin doğru anlaşılabilmesi ve tahlil edilebilmesi için Resul-i Ekrem ve sahabe döneminin oldukça iyi kavranması gerekmektedir.²⁸ Zira Hz.

²⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım/Zehra Veyn, ts.), 5/194.

²⁷ Taşköprüzâde, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-ulûm*, 2/6; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 115-116; Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*, 31-32.

²⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 29.

Peygamber kendisine nazil olan ayetleri özenle okuyor ve ashabına öğretiyordu. Bu okuyuşa şahit olan ashab da onu dikkatle dinliyor, kendi durumlarına göre bir kısmını veya tamamını ezberliyor ve diğer Müslümanlara da aktarıyordu.²⁹ Bu bakımdan Kıraat ilminin tarihi Kur'an'ın inzali ile birlikte başlamaktadır.

Hiz. Peygamber hicretten önce Dârü'l-Erkâm'da ashaba Kur'an eğitimi vermesi ve Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye ilk Müslüman olanlara Kur'an öğretmek üzere göndermesi³⁰ kıraat ilminin ilk uygulamaları diyebileceğimiz örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kureyş lehçesi ile inen Kur'an'ı³¹ ilk indiği zamanlar diğer Arap lehçelerini konuşan kabileler okumakta zorlanıyordu. Hiz. Peygamber tarafından verilen –daha sonra kıraat farklılıklarının da kaynağı olacak olan-yedi harf ruhsatı³² ile birlikte Kur'an okuyan kimse tahrif etmeden ve günaha düşmeden dini ve dinin dayandığı ilahi kaynağı daha iyi anlayacak, uygulayacak ve sonraki nesillere daha sağlam aktaracaktı.

Kıraat ilmi, Hiz. Peygamber'in vefatından sonra sahabilerin Hiz. Peygamber'den öğrendikleri okuyuş şekillerini aktarmak ve Kur'an'ı öğretmek amacıyla yeni fethedilen diyarlara gitmesi ile gelişmeye başlamıştır.

Hiz. Ebubekir (r.a.) döneminde meydana gelen olaylar sebebiyle birçok hafız sahabe şehit olmuştu. Bu olaylardan sonra Hiz. Ömer (r.a.) bazı tehlikelerin oluşabileceğini fark edip Hiz. Ebubekir'e Kur'an'ın cem' edilmesini teklif etmiştir. Hiz. Ebubekir ilk önce Hiz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi

²⁹ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar - Oryantalistlerin Görüşleri-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 215.

³⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadır, 1968), 3/118.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987), "Fedailü'l-Kur'an" 2 (No. 6) 11/5078.

³² el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, "Fedailü'l-Kur'an" 5 (No. 12) 11/5087.

yapmanın uygun olmayacağını düşünse de daha sonra Kur'an'ın mushaf haline getirilmesinin gerekliliğini kabul etmiştir.³³

Bu görev, arza-i ahîrede bulunması ve vahiy kâtibi olması sebebiyle Zeyd b. Sâbit'e (r.a.) verilmiş ve onun kurduğu komisyon Kur'an'ı cem' etmiştir. Bu hadiseler Hz. Peygamber'in vefatından altı ay sonra tekabül etmektedir. Bir araya getirilen bu mushaf Hz. Ebubekir'in vefatının ardından Hz. Ömer'e ve onun şehit edilmesinden sonra da halife henüz belli olmadığı için Hafsa validemize geçmiştir.³⁴

Hz. Ömer (r.a) döneminde Kur'an'ı öğrenme, ezberleme ve öğretme çalışmaları aynı şekilde devam etmiştir. Zaten Hz. Ömer Kur'an'ın cem' edilmesi çalışmalarının da içerisindeydi ve Hz. Ebubekir'e ilk teklifi götüren kendisi idi. Halifeliği döneminde de fethedilen bölgelere medreseler açmış ve müderrisler tayin etmek suretiyle Kur'an tâlimi için gerekli eğitimin verilmesini sağlamıştır.³⁵

Hz. Osman (r.a.) döneminde fetihler artmış ve İslam beldeleri genişlemiştir. Artık insanlar gruplar halinde İslam'a giriyor ve Müslümanlar bütün şehirlere dağılıyordu. Her belde halkı kurrâdan olan sahabiden kıraat alıyordu. Şam ehli Übey b. Ka'b'ın, Kûfe ehli Abdullah b. Mes'ud'un ve diğerleri de Ebû Musa el-Eş'arî'nin kıraatini okuyorlardı.³⁶

Kur'an'ın Yedi Harf üzere inmiş olmasına bağlı olarak, ashabın bazı Kur'an kelimelerini okuyuşlarında farklı vecihler mevcuttu. Kur'an'ı farklı sahabilerden öğrenen Müslümanlar bu farklılıkları görünce şaşırıyorlardı. Bu durum sonrasında tartışmalar ve tereddütler ortaya çıkmaya başlayınca Hz. Osman endişelenmiş ve yine Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon kurarak

³³ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/249.

³⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 66-69.

³⁵ Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 39.

³⁶ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/255.

Mushaf'ı istinsah etmelerini istemiştir.³⁷ Bu komisyon Hafsa validemizde olan Mushaf'ı esas alarak Kur'an'ı çoğaltmıştır. Aynı zamanda Hz. Ebubekir zamanında cem' edilen fakat halkın istifadesine sunulmayan mushaf, yazım bakımından ihtilafa mahal vermeyecek şekilde istinsah edilip topluma intikal ettirilmiştir.³⁸ Bu nüshaların biri Medine'de kalmak üzere diğerleri Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiştir.³⁹

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafların noktasız ve harekesiz olması, sahih olan bütün kıraat vecihlerini kapsamasına sebep olmuştur.⁴⁰ Bu sebeple Kur'an'ı ve kıraatleri telakkide esas kaynak "Mushaf-ı Osmani" olmuştur.⁴¹

Çoğaltılan mushaflar ile birlikte çeşitli bölgelere gönderilen kıraat âlimleri ile Kur'an'ın doğru öğrenilmesi bir devlet politikası haline getirilmiştir. Sahabenin sözlü aktarımından sonra, tabiin devrinde ilk eserler yazılmaya başlanmış ve hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren kıraat ekolleri teşekkül etmiştir.

Hz. Osman zamanında istinsah edilen mushafların ihtiva ettikleri kıraatleri bilen birer sahabe ile muhtelif beldelere gönderilmiştir. Bu belde sakinleri Kur'an'ın kıraatini bizzat Rasûlullah'tan öğrenmiş olan ve kendilerine mushafi getiren sahabeden almışlar ve öğrendikleri gibi okumuşlardır.⁴² Böylece her belde mushafına uygun kıraatleri muhafaza etmeye başlamış ve o kıraatler okudukları beldelerde yaygınlaşmıştır.

³⁷ Ali Öge, *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizade'nin Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 31-32.

³⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 60.

³⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba' (Beyrut: el-Matbaâtu't-Ticâreti'l-Kübrâ, ts.), 1/7.

⁴⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1/227.

⁴¹ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1/406.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, 1/8.

Hz. Ali'nin de (r.a.) cem' ve istinsah faaliyetlerinde bulunduğunu, Hz. Ebubekir ve Hz. Osman'ın kararlarını desteklediği ve onayladığı bilinmektedir.⁴³

Yedi Harf'in getirdiği bir sonuç olarak, Sahabenin Rasûlullah'tan kıraati alış tarzları farklı idi. Sahabilerden kıraat öğrenen tabiin ve etbau't-tabiin'in okuma tarzları da doğal olarak farklılık arz etmiştir. İşte bu farklı okuma tarzları devam etmiş ve bunun sonucu olarak da birbirinden farklı kıraat tarzları ortaya çıkmıştır.

Sahabe efendilerimizden sonra tabiin ve etbau't-tabiin nesli de Kur'an'ın öğrenilmesine ve öğretilmesine aynı ihtimamı göstermişlerdir. Bu dönemde de hayatını Kur'an'a vakfeden âlim ve âmil kurrâlar çıkmış ve halk tarafından bu kurrâlar kabul görmüştür. Bu dönemde halkın kıraatlerine rağbet ettiği kurrâlar arasında; Mekke'de: İbn Kesîr, Medine'de: Nafi', Şam'da: İbn Âmir, Basra'da: Ebû Amr ve Ya'kûb, Kûfe'de: Âsım ve Hamza vardı. Yedi ve On Kıraat İmamları olarak bildiğimiz bu zümre işte bu dönemde şöhret bulan zevat-ı kiramlardır.⁴⁴

Bu dönemde ortaya çıkan diğer önemli gelişme de, Kur'an'ı harekeleme ve noktalama faaliyetleridir. Arap olmayan milletlerin İslam'a girmesi ile birlikte Kur'an'ı hatalı okuması endişesi oluştu. Hatta bu yönde haberler gelmeye başladı.⁴⁵ Bu hatalı okumaların önüne geçmek ve okumayı kolaylaştırmak adına ilk önce Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), ardından talebeleri Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708) ve Nasr b. Asım (ö. 89/708) Kur'an'a hareke ve nokta koymuşlardır. Daha sonra Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)

⁴³ Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 46.

⁴⁴ İsmail Karaçam, *Kur'an'ı Kerimin Faziletleri ve Okuma Kaideleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 62.

⁴⁵ Karaçam, *Kur'an'ı Kerimin Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 57.

harekeleme ve noktalamayı biraz daha geliştirerek bugünkü haline getirmiştir.⁴⁶

Kıraat ilminin doğuş merhalesi olarak genel kabul gören bu dönem hicrî birinci ve ikinci asra tekabül etmektedir. Bu dönemde Kur'an, cem' ve istinsah edilmiş ve kıraat ekollerinin teşekkül süreci başlamıştır. Maddeler halinde özetleyecek olursak bu dönem;

- a. Sahabenin Kur'an'ı Hz. Peygamber'den öğrendiği,
- b. Yedi Harf ruhsatının verildiği,
- c. Hz. Ebubekir döneminde Kur'an'ın cem' edildiği,
- d. Hz. Osman döneminde istinsah edildiği,
- e. Sahabenin yeni fethedilen bölgelere gidip Hz. Peygamber'den aldığı şekilde Kur'an'ı öğrettiği,
- f. Kur'an'ı harekeleme ve noktalama faaliyetlerinin başladığı,
- g. Tabiin ve etbau't-tabiin neslinin de onlardan aldığı şekilde sonraki nesile öğrettiği,
- h. İslam beldelerinde, her beldenin okuyuş özelliklerine has kıraat imamlarının şöhret bulduğu ve böylece kıraat ekolleri ortaya çıktığı dönemdir.

2.3.2. Kıraat İlminin Gelişmesi

Kıraat ilminin doğuş merhalesi olarak bahsettiğimiz hicrî birinci ve ikinci asırda Kur'an cem' ve istinsah edilmiş, İslam beldelerine gönderilmiş ve öğretilmeye başlamıştır. Yine bu sürecin yansıması olarak her şehirde belli başlı kıraat âlimleri Kur'an öğretiminde meşhur olmuş, bu âlimlerin okuyuşunu halk daha çok benimsemiş ve böylece kıraatlerin teşekkül süreci başlamıştır.

⁴⁶ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesahif*, thk. İzzet Hasan (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 6-7; Ali Çiftci, "Hicrî İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi", *Düşünce Platformu* 31 (12 Aralık 2016), 133.

Kıraat ilminin gelişme merhalesi olarak ele alacağımız bundan sonraki dönemlerde ise bu ilim tedvin ve tasnif edilmiş, Müslüman coğrafyaların tamamına yayılmıştır. Hicrî ilk üç asırda daha çok Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam'da yoğunlaşan kıraat ilmi, yeni fetihlere paralel olarak Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs, Anadolu, İran ve Orta Asya'ya kadar bütün İslam beldelerinde varlık göstermiştir.⁴⁷

Başlangıçta şifahi olarak nakledilen bu ilim, hicrî üçüncü asırdan itibaren yazı ile tespit edilmeye başlamış ve kitaplar telif edilmiştir. Böylece oluşabilecek karışıklık ve disiplinsizliğin de önüne geçilmiştir.⁴⁸

Kıraat ilmine dair ilk çalışmalara baktığımız zaman hicrî ikinci asrın sonlarına doğru Hârûn b. Mûsâ'nın (ö. 170/786) kıraat vecihlerini araştırdığını görmekteyiz. Ayrıca Hârûn b. Mûsâ'dan önce Yahyâ b. Ya' mer (ö. 89/707), İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Amr (ö. 154/770) ve Hamza'nın (ö. 156/772) kıraat ilmine dair eser yazdıkları kaynaklarda geçmektedir.⁴⁹ Fakat genel kabule göre Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) yazdığı *Kitâbü'l-Kırâât* bu ilme dair ilk eserdir.⁵⁰ Yine hicrî üçüncü asra tekabül eden bu dönemde Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), Ahmed b. Cübeyr (ö. 258/871), Ebû Ca'fer et-Taberî (ö. 310/922) vd. eser veren önemli âlimlerdir.⁵¹

Bu döneme kadar yazılan eserlere baktığımız zaman kıraatlerin sayısı bakımından herhangi bir tercih ve sınırlamaya gidilmemiştir. Yine bu dönemde, kendi içerisinde tutarlığa sahip, sahih kıraat şartlarını taşıyan ve meşhur yedi kıraati de içerisinde barındıran 32 kadar kıraate yer verilmiştir.⁵²

⁴⁷ Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 74.

⁴⁸ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 54.

⁴⁹ Çetin, *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar -Oryantalistlerin Görüşleri-*, 220-221.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, 1/34.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, 1/34.

⁵² Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 76.

Hicrî dördüncü ve beşinci asır tedvin ve tasnif dönemi olması açısından kıraat ilminin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Bu asırlarda kıraat ilmi açısından birçok önemli gelişmeler olmuş ve en temel eserler bu dönemlerde verilmiştir. Bu gelişmelerden belki de en önemlisi Ebû Bekr b. Mücâhid'in (ö. 324/935) *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât* isimli eseri ile kıraatleri yedi ile sınırlamasıdır. İbn Mücâhid'in bu uygulaması kıraat ilmi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁵³

Bir önceki paragrafta da belirttiğimiz üzere İbn Mücâhid'e kadar olan dönemde kıraatlerin sayısı noktasında bir sınırlamaya gidilmemiş, kıraatin sıhhatine delalet eden üç şart olduğu zaman o kıraat sahih kabul edilmişti. Çok sayıda okuyuşun toplum gündeminde olduğu, iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın birbirinden ayrışmasının zorlaştığı ve ihtilafların arttığı bu dönemde İbn Mücâhid'in yaptığı bu tasnif -her ne kadar eleştirenler olsa da- toplum tarafından benimsenmiş, muasırları tarafından esas alınmış ve sonrasında yazılan kitaplar da bu usûl benimsenmiştir.⁵⁴ Bu tasnife göre yedi imam/kıraat şu şekildedir; Medine'de Nâfi', Mekke'de İbn Kesîr, Basra'da Ebû Amr, Şam'da İbn Âmir, Kûfe'de Âsım, Hamza ve Kisâî.

Tabiidir ki, bu yedili tasniften sonra, sahih olanın sadece bu yedi kıraatin olduğu anlaşılmamıştır. İbn Mücâhid'den sonra Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân el-İsfahânî en-Nisâbûrî (ö. 381/992) *el-Gâye fi'l-Kırââti'l-Aşr* isimli eseriyle İbn Mücâhid'in bu yedi kıraatine üç kıraat daha ilave ederek on kıraati bir araya getirmiştir. Yine İbn Galbûn (ö. 399/1008) *et-Tezkira fi'l-Kırââti's-Semân* isimli eserinde sekiz kıraat tasnif etmiştir. Ayrıca sonraki dönemlerde on dört kıraatin bulunduğu tasnifler de yapılmıştır.⁵⁵

⁵³ Mehmet Dağ, "Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-", *EKEV Akademi Dergisi* 56 (Yaz 2013), 314.

⁵⁴ Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 75-76; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 55; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, 246.

⁵⁵ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 57-67.

Ardından bu ilme Mağrib ve Endülüs'te büyük önem verilmiştir. Kıraat ilmi bu beldelerde önemli ilerlemeler kaydetmiş, birçok isim ve kitap o dönemden öne çıkmıştır. İbnü'l-Cezerî'ye göre kıraat ilmi Mağrib ve Endülüs'e hicrî dördüncü asrın sonlarına doğru Mısır'dan yola çıkan Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî et-Talemenkî (ö. 429/1037) ile birlikte girmiştir.⁵⁶ Sonra da onu önemli eser sahipleri Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045), Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî (ö. 444/1052), Kâsım b. Firrûh eş-Şâtibî (ö. 590/1193) gibi âlimler takip etmiştir. Dânî'nin müslümanlar tarafından oldukça benimsenen yedi kıraate dair *et-Teysîr* isimli kitabı Şâtibî tarafından ezberlenmesini ve öğrenilmesini kolaylaştırmak adına manzum olarak *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* ismiyle telif edilmiştir. Bu önemli eser asırlar boyunca hiçbir zaman önemini kaybetmemiş ve İslam aleminde en çok okunan ve ezberlenen eser olmuştur.⁵⁷

Hicrî beşinci asırda karşımıza çıkan diğer önemli gelişme kıraatlerin ve rivayetlerin aktarımını sağlayan tariklerin derlenmesine dönük çalışmalardır. Mekke'de yaşamış olan Ebû Ma'ser et-Taberî (ö. 478/1085) *et-Telhîs fi'l-Kırâati's-Semân* adlı eserinde 1550 tarike yer vermiştir. Yine aynı yıllarda Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî (ö. 465/1073) *el-Kâmil fi'l-Kırâât* isimli eserinde 50 kıraate ve 1459 rivayet ve tarike yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî'ye göre sonraki asırlarda Taberî ve Hüzelî'den daha fazla rivayet ve tarik derleyen tek bir kişi olmuştur o da Ebü'l-Kâsım İsâ b. Abdulazîz el-İskenderî'dir (ö. 629/1232). *el-Câmi'u'l-Ekber ve'l-Bahru'l-Ezhâr* isimli eserinde 7000 rivayet ve tarike yer vermiştir.⁵⁸

Meselenin önemine binaen ve tezimizin konusu olması hasebiyle Hüzelî ve eseri *el-Kâmil fi'l-Kırâât*'e kıraat tarihindeki yeri bağlamında tekrar

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-`aşr*, 1/34.

⁵⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, 247; Öge, *18.Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizade'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 44.

⁵⁸ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (İstanbul: OTTO Yayınları, 2016), 83-84; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-`aşr*, 35.

değınmek istiyoruz. Her ne kadar İbn Mücâhid kıraatleri yedi ile sınırlasa ve halk nezdinde bu kabul görse de şâz olsun, sahih olsun diğerkıraatlerin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Hüzeli'nin dönemine kadar varlığı bilinse de diğerkıraatler kapsamlı bir şekilde tedvin edilmemiştir. Bu konudaki en kapsamlı çalışma İbnü'l-Cezerî'nin de işaret ettiği gibi Hüzeli'ye aittir. İbnü'l-Cezerî “Bu ümmet içerisinde kıraatler konusunda onun kadar ilim yolculuğu yapan, onun mülakatta bulunduğu kadar âlimle mülakatta bulunan başka birini tanımıyorum.” demektedir.⁵⁹

Hüzeli kendi çağında yaşayan, haberdar olabildiği 365 kıraat âlimi ile görüşmüş, doğduğu bölge olan Mağrib'den genç yaşlarda çıkmış ve onlarca şehir gezmiştir. Kendi döneminde neredeyse bütün İslam şehirlerine seyahat etmiş ve hangi kıraat imamını veya ravisini duymuş ise ondan rivayet almak üzere bulunduğu şehre gitmiştir.⁶⁰ Bu yönüyle *el-Kâmil* hicrî beşinci asır ve öncesi hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz ansiklopedik bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönünden dolayı *el-Kâmil*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr* isimli eserinin önemli kaynaklarından birisi olmuştur.

Hicrî beşinci asırda karşımıza çıkan bir diğerk önemli gelişme de tecvîd ilmine dair müstakil eserlerin telif edilmeye başlanmasıdır. Tecvîd ilmi, önceki dönemlerde daha çok Sîbeveyhî (ö. 180/796), el-Müberred (ö. 286/900), Ahfeş-i Evsat (ö. 215/830) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi büyük dil bilimcilerin eserlerinde belli bölümler halinde zikredilirken, beşinci asır ile birlikte müstakil olarak yazılmıştır. Mekkî b. Ebî Tâlib'in *er-Riâye li-Tecvîdi'l-Kırâeti ve Tahkîk-i Lafzî't-Tilâve* adlı eseri ve Dâni'nin *et-Tahdîd fi'l-İtkân-i*

⁵⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihaye fi tabakati'l-kurra* (Mektebetü İbn Teymiye, 1351), 2/397.

⁶⁰ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l Müsennâ, 1941), 2/1381; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Doktor Beşşar Avvad Ma'ruf (Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 2003), 10/135.

ve't-Tecvîd adlı eseri bizzat tecvîd kavramı kullanılarak telif edilen ilk eserlerdir.⁶¹

İbn Mücâhid ile başlayıp hicrî sekizinci asra kadar devam eden dönemde -her ne kadar sekiz, on ve üzeri kıraat tasnifleri yapılsa da- yedili tasnif daha çok ön plana çıkmıştır. Kıraat ilmi eğitiminde ve telif çalışmalarında bu tasnif esas alınmıştır. Yine bu dönemde Dâni ve Şâtibî gibi âlimlerin verdikleri eserlerle yedi kıraatin öğretimi sistemleşmiştir. Ayrıca bu dönemde; kıraat ekolleri oluşumunu tamamlamış, kıraat terminolojisi oluşturulmuş, sahih ve şâz kıraat alanları belirlenmiş ve bu konuda eserler yazılmıştır. Kıraatin sıhhatini belirleyen ana kriterler belirlenmiş ve kıraatlerin referanslarını ortaya koyan “Hüccetü'l-Kırâât” alanı geliştirilmiştir.⁶²

Hicrî dokuzuncu asra gelecek olursak; kıraat ilminin diğer kırılma noktası bu asırda İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) çalışmalarıyla meydana gelmiştir. İbnü'l-Cezerî'ye kadar yedi kıraat esas alınmış ve bu yedi kıraat ile sahih kıraat neredeyse aynı görülmüştür. Yedili tasnifin dışında kalan kıraatler tarihsel değer noktasında anlaşılmıştır.⁶³ İbnü'l-Cezerî alışlagelmiş kaynakların dışına çıkıp kendinden önce telif edilen eserlerden geniş bir şekilde yararlanarak⁶⁴ yedi kıraat üzerine üç kıraat daha ekleyerek on kıraati tasnif etmiştir.⁶⁵ Yedi kıraat üzerine ilave ettiği üç kıraatin de aynen yedi kıraatte olduğu gibi sahih ve mütevatir olduğunu *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-'Aşr* isimli eserinde ifade ve ispat etmiştir.⁶⁶ (Bu üç kıraat; Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir'in kıraatleridir.) İbnü'l-Cezerî'ye kadar sahih kıraat denildiği zaman yedi kıraat anlaşılırken, ondan sonra on kıraat geniş kitlelere yayılmış ve sahih

⁶¹ Ali Çiftci, “Ebû Amr ed-Dâni'nin et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvîd İlminin Müstakilleşmesi”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2017), 287-317.

⁶² Dağ, “Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-”, 314-315.

⁶³ Dağ, “Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-”, 315.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 58-98.

⁶⁵ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 88.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, 1/45.

kıraat denildiği zaman on kıraat anlaşılır olmuştur.⁶⁷ Cezerî ile birlikte onlu sistem eğitim ve öğretimde ağırlığını hissettirmiş, on kıraat ile ilgili diğer seçkin eserler de bu dönemde verilmiştir.

İbnü'l-Cezerî'yi ayrıcalıklı kılan diğer bir hususda on kıraat ile ilgili belli rivayet ve tariklerle yetinmemesidir. Önceki dönem yedi kıraat eserlerinde on dört tarike yer verilirken Cezerî *en-Neşr'de* 80 tarike yer vermiştir. On kıraati iki rivayetle, her bir rivayeti iki tarikle, yine her bir tariki ikişer alt tarikle aktarmıştır.⁶⁸ Aynı zamanda bu tariklerin yeniden muhakeme edilmesi, metin tenkidıyla birlikte sened bilgisinin tetkik ve temyiz edilmesi yönleriyle İbnü'l-Cezerî, tahrîrât⁶⁹ ilminin öncüsü olmuş ve neşet etmesine de büyük katkılar sağlamıştır. Bu açıdan İbnü'l-Cezerî kendi döneminin öncesini hem iyi okumuş ve muhakeme etmiş, hem de yazıya geçirmiştir.⁷⁰

Ayrıca kıraat ilminin Osmanlı diyarına gelmesi de İbnü'l-Cezerî ile birlikte olmuştur. Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in daveti ile Bursa'ya gelmiş ve kıraat okutmuştur.⁷¹ Böylece Anadolu diyarlarında kıraat ilmi gelişmeye başlamıştır. Bursa'da kaldığı yedi yıl içerisinde önemli talebeler yetiştirmiş ve *en-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr*, *Tayyibetü'n-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* gibi en önemli eserlerini bu dönemde vermiştir.⁷²

Hicrî dokuzuncu asır ile birlikte sözlü aktarım tamamen sona ermiş ve kıraat eğitimi kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Dokuzuncu asır ve sonrasında yedili sistemin yerine onlu sistem ağırlığını göstermiştir. Dâru'l-Kurrâ'ların

⁶⁷ İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Gece Akademi, 2018), 70.

⁶⁸ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, 88.

⁶⁹ Tahrîrât, kıraat imamlarının râvilerinden sonra gelen tarikleri kıraat ilminin temel kaynaklarına gitmek suretiyle sıhhat ve tevsihinin incelenmesi ve kıraatlerin birtakım hatalardan korunması adına makbul olan kıraat vecihlerinin ortaya koyulmasıdır. bk. Recep Koyuncu, *Kıraat İlmînde Tahrîrât* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 34.

⁷⁰ Recep Koyuncu, *Kıraat İlmînde Tahrîrât* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 26-28.

⁷¹ Öge, *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizade'nin Kıraat İlmîndeki Yeri*, 46.

⁷² Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Şubat 2021); Ramazan Pakdil, *Ta'lim, Tecvîd ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 371.

tarihi yine bu döneme dayanmaktadır. Dokuzuncu asırdan modern çağa kadar olan bu dönemde kıraat usulü sistematik olarak tamamlanmış, tarih mantığı ve metodolojisiyle kıraat tarihi, tabakat ve biyografi kaynakları bu dönemde yazılmıştır. Yine bu dönemde muhtasar, şerh ve haşiye geleneği oldukça gelişmiştir. Şerh ve haşiye geleneğinde özellikle Dâî'nin, Şâtîbî'nin ve İbnü'l-Cezerî'nin eserleri bu dönemin vazgeçilmezleri olmuştur.⁷³

Kıraat ilminin gelişme merhalesi olarak anlattığımız hicrî üçüncü asırdan modern döneme kadar olan bu bölümü maddeler halinde özetleyecek olursak;

- a. Hicrî üçüncü asırda kıraat ilminin ilk eserleri oluşmaya başlaması,
- b. Hicrî dördüncü asırda İbn Mücâhid kıraatleri yedi ile sınırlandırması ve yedili tasnifinin herkes tarafından benimsenerek kıraat ilminin eğitim, öğretim ve eser telifinde bu sistemin esas alınması,
- c. Müslüman coğrafyaların tamamına kıraat ilminin yayılması,
- d. Tedvin ve tasnif çalışmalarının hicrî dördüncü ve beşinci asırda altın çağını yaşaması,
- e. Endülüs'e kıraat ilminin ulaşması, bu ilmin önemli isimlerinin orada yetişmesi ve önemli eserler verilmesi,
- f. Endülüs'te Dâî ve Şâtîbî gibi âlimler ile yedili tasnifin sistemleşmesi,
- g. Kıraatlerin, rivayetlerin ve tariklerin derlenmesine yönelik seyahatlerin yapılması,
- h. İbnü'l-Cezerî'nin onlu tasnifi yapması ve bu tasnifin herkes tarafından benimsenerek eğitim, öğretim ve eser teliflerinde esas alınması,
- i. Kıraat ilminin Anadolu diyarlarına gelmesi,

⁷³ Dağ, "Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-", 315-316.

- j. Kıraat ekollerinin oluşumunu tamamlaması,
- k. Kıraat terminolojisinin oluşması,
- l. Sahih ve şâz kıraat alanlarının belirlenmesi ve bu konuda eserler telif edilmesi,
- m. Hücetü'l-Kırâât alanının geliştirilmesi,
- n. Dâru'l-Kurrâ'ların kurulması ve kıraat eğitiminin kurumsal bir yapıya kavuşması,
- o. Tarih mantığı ve metodolojisiyle kıraat tarihi, tabakat ve biyografi eserlerinin yazılması,
- p. Şerh ve haşiye geleneğinin gelişmesi, bu dönemde olmuştur.

Tezimizin bu bölümü iki ana başlıkta incelenmiştir. İlk başlıkta araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemine değinilmiştir. İkinci başlıkta ise kıraat ilmi ve tarihsel süreci genel hatlarıyla ifade edilmiştir. Bundan sonraki bölümde Hüzeli'nin yaşadığı dönem, hayatı ve eserleri ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜZELÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM HAYATI VE ESERLERİ

1. HÜZELÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. Siyasi Sosyal İlmî Kültürel ve İktisadi Durum

Çalışmanın bu bölümünde hicrî beşinci asırda İslam dünyasının genel bir özetini sunarak siyasi, sosyal, ilmi, kültürel ve iktisadi durumlarından bahsedilecektir. Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî (ö. 465/1073) hicrî 403 yılında Mağrib'de doğmuş, yaptığı seyahatlerle o günki birçok İslam coğrafyasını dolaşmış ve hicrî 465 yılında Nîşâbûr'da vefat etmiştir.⁷⁴ Gittiği her İslam beldesinde ilim meclislerinde bulunmuş, oralarda kalmış ve ilim tedris etmiştir. Öyle ki Mağrib'in en batısından Meşrik'in en doğusuna kadar ilim uğruna seyahat etmiştir.⁷⁵ Hal böyle olunca Hüzelî'yi daha iyi anlayabilmemiz için o günki ortamı her yönü ile incelemek yerinde olacaktır.

Bu asırda İslam coğrafyalarında merkezi bir yönetim bulunmamaktadır. Bağdat ve çevresinde Abbâsîler, Mağrib bölgesinde Fâtimîler ve Zîrîler, Endülüs bölgesinde Endülüs Emevi Devleti hüküm sürmekteydi. Mısır'da Mağribliler, Hıristiyanlar, Yahudiler, Türkler ve Sudanlılardan oluşan homojen bir yapı vardı. Ve yine Selçuklular bu asırda ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca bu asırda Bağdat'ın yanı sıra Kurtuba, Kahire, Buhara vb. ilim merkezleri de oluşmaya başlamıştır.

⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 397-398.

⁷⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/239.

Bu asırda siyasi bakımdan önemli olaylar cereyan etmiştir. Selçukluların başarıları, Bâtinî faaliyetler ve İslam ülkelerine yöneltilen Haçlı Seferleri bu yüzyılın İslam coğrafyaları açısından önemli olaylarındandır.⁷⁶

Selçuklular bu dönemde Horasan'da bazı şehirleri hükmü altına almışlar, Gaznelileri yenmişler, Cürcân, Taberistan, Hemedân, İsfahan, Harezm, Kuhistan, Azerbaycan ve Hûzistan'ı idaresi altına almışlardır. 1071'de Bizans'ı yenerek Anadolu'nun kapılarını Türklere açmışlardır. İç mesele olarak da Bâtinîlerle mücadele etmişlerdir.⁷⁷

Bâtinîlik ve Bâtinîlerle mücadele bu asrın diğer önemli meselesidir. Bu fırkanın kökleri hicrî ikinci asra kadar dayanmaktadır. İslam dünyasına siyasi ve itikadi olarak oldukça olumsuz etkileri olmuştur. Beşinci asırda Bâtinîlerden Hasan Sabbâh (ö. 518/1124) öne çıkmıştır ve hükümdarları etkileyip devlet işlerinde rol almaya başlamıştır. Fâtimîlerin de kullandığı etkili bir isim olan Hasan Sabbâh Alamut kalesine yerleşerek Abbâsilere ve Selçuklulara sıkıntılı dönemler yaşatmıştır. Amaçları bu iki devlete son verip İslam topraklarında hâkimiyet kurmaktır. Bu amaçla gizli teşkilat kurup fedaileri aracılığıyla istedikleri operasyonu yapmışlardır. Bir yandan devletler nezdinde savaşlar, mücadeleler yapılırken, diğer yandan sapkın fikirlerine karşı ilim dünyasından Gazzâli (ö. 555/1111) gibi filozoflar kalemleriyle Bâtinîlere karşı mücadele etmiştir.⁷⁸

Hıristiyanlar da bu asırda Bâtinîler ve Nusayrîlerden yardım alarak İslam topraklarına Haçlı Seferleri düzenlemiştir. Bu seferler sonucunda kısa süreliğine Kudüs'ü ele geçirmişlerdir. Ayrıca Antakya'yı da zapt etmişlerdir.

⁷⁶ İbrahim Agah Çubukçu, "Hicrî 5. / Miladi 11. Yüzyılda İslam'da Siyasi ve Dini Durum", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (01 Nisan 1965), 39.

⁷⁷ Faruk Sümer, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Aralık 2020).

⁷⁸ Çubukçu, "Hicrî 5. / Miladi 11. Yüzyılda İslam'da Siyasi ve Dini Durum", 41.

Mezhepler arası çatışma bu asırda da devam etmiştir. Bu çatışmalar savaflara kadar ilerlemiştir. Şifler ve ehl-i sünnet arasında ciddi mücadeleler olmuş ve ölüme giden olaylar yaşanmıştır. Aynı şekilde Eş'arîler Hanbelîler arasında, Şâfîiler Hanbelîler ve Kerrâmîler arasında da mücadeleler olmuştur. Ayrıca Mu'tezile de bu dönemde yeniden canlanmaya başlamıştır.⁷⁹

Bu asırda ilmî duruma gelecek olur isek; bütün siyasi olumsuzluklara rağmen hadis, tefsir, fıkıh ve kıraat alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Siyasi olumsuzluklar baş gösterse de devlet adamlarının ilmi ve âlimi devamlı desteklemesi sebebiyle ciddi duraksamalar olmamıştır.

Bu çağda Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) kurduğu Nizâmiye medreseleri ilmi açıdan büyük bir boşluğu doldurmuştur. Bir şubesi de Nîşâbûr'da bulunan Nizâmiye Medreseleri sapkın fikirlerin neşet ettiği bu dönemde ehl-i sünnet inancını savunan sağlam kalelerden olmuştur.⁸⁰ Hatta Hüzeli'nin hayatını anlatacağımız bölümde uzunca bahsedeceğimiz üzere Nizâmülmülk Hüzeli'yi Nîşâbûr Medresesine kıraat hocası olarak atamıştır.

İlim merkezleri olarak sadece medreseler değil, cami ve mescitlerden de bahsetmemiz gerekmektedir. Hz. Peygamber döneminden itibaren ilk dönem ilim merkezleri daha çok cami ve mescitler olmuş, medreseler daha sonra teşekkül etmiştir. Hatta modern döneme kadar cami ve mescitlerin ilim dünyasındaki önemli yeri daima gündemde olmuştur. Bu dönemde tabiatıyla sadece medreselerde değil cami ve mescitlerde de ilim halkalarının varlığından söz edebilmekteyiz.⁸¹

Bu dönemde Gazzâli'nin de büyük hizmetleri olmuştur. Nizâmülmülk onu Nizâmiye Medreselerinin başına getirmiş ve ümmeti uzlaştırma adına

⁷⁹ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdusselam Tedmîrî (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l Arabî, 1997), 8/15-152.

⁸⁰ Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Mart 2021).

⁸¹ Ahmet Önkâl vd., "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Mart 2021).

büyük çabalar sarf etmiştir. Gazzâli bu dönemi önceki dönemlere nazaran ilmî açıdan durgun olmasından ve taifelerin yanlış yollara sapmasından şikayet etmiş, bunları da şu saiklere bağlamıştır;

- a. Bâtinîler ve sapkın faaliyetleri,
- b. Felsefecilerin (İlâhiyatçılar, tabiatçılar ve dehrîler) faaliyetleri,
- c. Mutasavvıfların faaliyetleri (Gerçek tasavvufun yerini taklitçilerin ve modacıların (İbâhiler) almasını eleştirmiştir.)
- d. İlim adamlarının muameleleri (Hint, Yunan ve İran kültürlerinin yayılmasıyla, tercüme faaliyetlerinin hızlanmasıyla ve diğer bazı nedenlerle değişen ilim/hikmet algısını eleştirmiştir.)⁸²

Bu asırda Endülüs'e gelecek olursak; Endülüs'te Araplar, Berberîler, İspanyollar, Yahudiler ve Slavlar birlikte yaşamıştır. Zaman zaman bu yapı içerisinde farklı sıkıntılar meydana gelmiş olsa da kontrol altına alınmıştır.

Diğer din mensupları kültürel etkileşim ile birlikte Müslümanların ahlakını, örf ve adetlerini gördükçe benimsemişler, İslam'ı seçmişler ve devlet içerisinde önemli görevlere gelmişlerdir. Müreffeh bir ortam olan Endülüs'te Yahudilerin de ilmî, ticari ve sosyal hayata katkıları olmuştur. Slavlar da askeri faaliyetlerde istihdam edilmiştir.⁸³

Bu dönemde Müslüman coğrafyalarda iktisadi durum genel olarak iyidir. Mısır'da kısa bir dönem kıtlık olmakla birlikte Fâtimîlerin idareye tekrar geçmesiyle bu durum düzelmiştir. Daha sonra Kâhire bölgenin ticaret merkezi haline gelmiştir.

⁸² Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed el-Gazzâli, *el-Münkız mine'd-dalâl*, thk. Abdulhâlim Mahmud (Mısır: Dâru'l Kütübi'l Hadîs, ts.), 109-111.

⁸³ Mehmet Özdemir - Engin Beksaç, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Şubat 2021).

Mağrib'in de Mehdiyye gibi liman kentleri sayesinde ticaret hacmi oldukça geniş olup bu dönemlerde bolluk içinde yaşamışlardır. Kayrevân Mehdiyye'ye yakın olmasının avantajını kullanmış, Endülüs ve diğer ülkelerle ticari bağlantısını canlı tutmuştur.

Endülüs ise coğrafyası itibariyle ticaret ağının ortasında yer alıyordu. Bu yüzden toplum refah içerisinde yaşamıştır. Avrupa şehirlerinde temel ihtiyaçlara ulaşmada zorluk hâkim iken, Endülüs bütün imkanlarıyla Avrupa'ya örnek olmuştur. Endülüs madencilik, mücevherat, renkli mermercilik, dericilik ve deri süslemede öne çıkmıştır.⁸⁴

İ. Agah Çubukçu makalesinde bu asrı genel bir incelemeye tabi tutmuş ve şu maddelerle bu dönemi özetlemiştir;

- a. Haçlılar ile Müslümanların mücadelesi.
- b. Türklerin İslam ülkelerinde hâkimiyet kurması ve İslam'ı koruması.
- c. Siyasete ve kültüre dinin hâkim olması.
- d. Selçukluların kültürel ve ilmi faaliyetlere önem vermesi ve Nizamülmülk'ün üniversite karakteri taşıyan Nizâmiye Medreselerini kurdurması,
- e. Ehli Sünnet ile Bâtinîler ve diğer mezheplerin çatışması.
- f. Bu çekişme sonucunda Ehli Sünnet'in genel kabul görmesi.⁸⁵

1.2. Hicrî Beşinci Asırda Kıraat İlmî

Hicrî beşinci asır kıraat ilmi açısından önemli bir dönemdir. Hatta bu asra kıraat ilminin altın çağı denilmektedir. Hicrî dördüncü asırda devam eden

⁸⁴ Özdemir - Beksaç, "Endülüs".

⁸⁵ Çubukçu, "Hicrî 5. / Miladi 11. Yüzyılda İslam'da Siyasi ve Dini Durum", 44.

tedvin faaliyetleri bu asırda da yoğun bir şekilde devam etmiş ve önemli eserler ortaya koyulmuştur.

Bu dönemden başlamak suretiyle Mağrib ve Endülüs'te kıraat ilmine büyük önemler verilmiştir. Bu asırda Hüzeli'nin çağdaşı olan Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve Dâni (ö. 444/1052) gibi birçok güzide kıraat âlimi yaşamış ve bu ilme önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.⁸⁶

Bu asırda kıraat ilminin genel durumunu ve Hüzeli'nin çağdaşı olan âlimleri görmek adına hicrî beşinci asrın kıraat âlimlerini ve önemli eserlerini zikretmek yerinde olacaktır. Çalışmamızın hacmi gereği burada sadece kronolojik olarak (hicrî takvim esas alınarak) isimlerinden ve önemli birkaç eserinden bahsedeceğiz:

- (400) Muhammed b. İsa el-Endelüsî
- (408) Muhammed b. Ca'fer el-Huzâi, *el-İbâne fi'l-Vakf, el-Müntehâ*
- (414) İsmâil b. Ahmed es-Serahsî, *el-Kâfi fi'l-Kırâati's-Seb'*
- (415) İbn Süfyân (Kayrevânî), *el-Hâdi fi'l-kırâati's-Seb'*
- (420) Ahmed b. Ömer et-Tarsûsî, *el-Müctebâ*
- (423) Ahmed b. Rıdvân es-Saydalânî, *el-Vâdi fi'l-Kırâati's-Seb'*
- (429) Talemekî el-Endelüsî, *er-Ravda*
- (430) Ali b. İbrâhim el-Hûfî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*

⁸⁶ Geniş bilgi için bk. Yaşar Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (29 Mart 2019), 107-139.

- (437) Mekkî b. Ebî Tâlib el-Endelüsî, *er-Ri'âye, el-İbâne, el-Hidâye fi'l-vakf, et-Tefsira*
- (438) Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî el-Mâlikî, *er-Ravza fi'l-Kirâati İhdâ Aşer*
- (440) el-Mehdevî (Kayrevân), *Hidâye...*
- (442) Abdulvehhab el-Bağdâdî (Ahmed b. Mesrûr), *Kitâbü'l-Müfid*
- (444) Ed-Dânî (Endülüslü), *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb', et-Teyisîr, el-Müktefâ, el-İhtidâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ, et-Tahdîd...*
- (445) Abdulvâhid b. Hüseyin (Ebü'l-Feth), *Kitâbü't-Tizkâr*
- (446) Ahvâzî (İbn Yezdâd), *el-Vecîz fi Şerhi'l-Kirâati's-Semâniye*
- (450) İbn Ali Fâris el-Hayyât, *el-Câmi' fi'l-Kirâât*
- (454) Abdurrahman b. Ahmed er-Râzî el-İclî, *Câmi'u'l-vukûf*
- (455) İsmâil b. Halef Sarâkustî (Endelüsî), *el-İktifâ fi'l-Kirâati's-Seb', Unvân...*
- (465) Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî el-Mağribî, *el-Kâmil fi'l-Kirâât*
- (470) Ahmed b. Ömer Enderâbî, *el-İzah fi'l-Kirâât*
- (471) Abdulkâhir Curcânî, *Kitâbü Delâilu'l-İ'câz fi İlmi'l-Meânî*
- (471) İbnu'l-Bennâ el-Bağdâdî, *Kitâbü Beyâni'l-'uyûb*
- (476) İbn Şureyh Ruaynî el-İşbilî, *el-Kâfi fi'l-Kirâati's-seb'*

- (478) Muhammed b. Ali Muhammed et-Taberî (Ebû Ma'şer), *Telhîs fi'l-Kırâati's-Semân*
- (484) Ebü'l-Hasen el-Husarî
- (488) Abdulğani el-Fihri el-Husrî (Kayrevânî), *el-Kasîdetü'l-Husriyye*
- (496) Süleyman b. Necâh, *el-İ'timâd fi usûli'l Kırâe*
- (496) İbn Sivâr (Bağdadî), *Kitâbü'l-Müstenîr*
- (499) Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Hayyât, *el-Mühezzeb*

2. HAYATI

2.1. İsmi Nesebi ve Künyesi

Hüzelî'nin ismini ve künyesini verirken nesebini, nereli olduğunu, nerelere gittiğini ve daha birçok şeyi araştırmacıların ve bizlerin daha doğru tespit edebilmesi için hangi kaynaklarda geçtiğini ayrı ayrı vermemiz yerinde olacaktır. Zira bir künye eserin birinde geçerken diğerinde geçmemektedir. Bundan dolayı Hüzelî'nin her bir isim ve künyesini hangi kaynaklarda geçiyor ise ayrı ayrı vereceğiz.

Temel kaynaklarımızda Hüzelî'nin ismi ve nesebi şu şekilde geçmektedir:

Ebü'l Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre (Cibâre, Cebbâre)⁸⁷ b. İbâde (Hubâre)⁸⁸ b. Muhammed⁸⁹ b. Ukeyl (Akîl)⁹⁰ b. Sevâde⁹¹ b. Miknâs b. Verbeliys b. Hudeyr b. Cumah b. Hayyân b. Müstemlih b. İkrime b. Halîd⁹² el-

⁸⁷ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihu ulema'î'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, nşr. İzzet el-Attar el-Hüseyni (Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 642; Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sadır, 1995), 1/422; Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 6/2849; Ebü Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî İbn Nukta, *İkmâlu'l-İkmâl (İbn Mâkûlâ'nun el-İkmâl adlı eserine İbn Nukta tarafından İkmâlu'l-İkmâl adıyla yapılan zeylin zeylidir.)*, thk. Abdulkayyum Abd Rabbünnebî (Mekke: Cami'âtu Ümmü'l-Kurâ, 1410), 2/23; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arna'ût ve komisyon (Müessesetü'r-Risâle, 1985), 10/173; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/397; Ebü'l-Fazl Şehabeddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, thk. Dâiretü'l-Maarifî'n-Nizamiye (Beyrut: Müessesetü'l-İlmi li'l-Matbuât, 1971), 6/325; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1381; Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'i'l-müellifîn ve asarü'l-musannifîn* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951), 2/551; Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris Ziriklî, *el-A'lâm* (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 8/242; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ/ Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 13/318; Muhammed Sâlim Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'an: abre't-târih* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 2/338; Velîd b. Ahmed Hüseyin Zübeyrî vd., *el-Mevsû'âtü'l-müeyyere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga* (İngiltere: Mecelletü'l-Hikme, 2003), 3/2964.

⁸⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1381.

⁸⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/422; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*, 6/2849; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/173; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/397; el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/325; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'i'l-müellifîn ve asarü'l-musannifîn*, 2/551; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu Âlâmi'l-Cezâir min Sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir* (Beyrut: Müessesetu Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1980), 1/43; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/318.

⁹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/422; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*, 6/2849; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/173; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/397; el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/325; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'i'l-müellifîn ve asarü'l-musannifîn*, 2/551; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/318.

⁹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/422; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/397; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'i'l-müellifîn ve asarü'l-musannifîn*, 2/551.

⁹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/422.

Hüzelî⁹³ el-Biskrî⁹⁴ el-Mukrî⁹⁵ ez-Zarîr⁹⁶ el-Mağribî⁹⁷ en-Nahvî⁹⁸ el-Endelüsî⁹⁹ el-Cevvâl¹⁰⁰ el-Yeşkurî¹⁰¹

Hüzelî'nin ismi ve nesebinden bazı kelimeler farklı şekillerde okuna gelmiştir. Bunların başında Cübâre kelimesi gelmektedir. Türkçe eserlerimize bu kelime aktarılırken Cübâre, Cibâre ve Cebbâre olmak üzere üç farklı şekilde aktarılmıştır.¹⁰² Arapça kaynaklarda da bu ihtilaf görünüyor olsa da genel kullanım Cübâre olarak karşımıza çıkmaktadır. Terâcim ve tabakât eserlerinin

⁹³ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihi ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, 642; İbn Nukta, *İkmâlu'l-İkmâl (İbn Mâkûlâ'nın el-İkmâl adlı eserine İbn Nukta tarafından İkmâlu'l-İkmâl adıyla yapılan zeylin zeylidir.)*, 2/23; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'i'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, 2/551; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/242; Nüveyhiz, *Mu'cemu Âlâmi'l-Cezâir min Sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir*, 1/43; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 13/318.

⁹⁴ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135; el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/325; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'i'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, 2/551; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/242; Nüveyhiz, *Mu'cemu Âlâmi'l-Cezâir min Sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir*, 1/43; Velîd b. Ahmed Hüseyin Zübeyrî vd., *el-Mevsû'âtü'l-müyessere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*, 3/2964.

⁹⁵ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihi ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, 642; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*, 6/2849; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'i'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, 2/551; Velîd b. Ahmed Hüseyin Zübeyrî vd., *el-Mevsû'âtü'l-müyessere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*, 3/2964.

⁹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*, 6/2849; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'i'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, 2/551.

⁹⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*, 6/2849; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/173; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1381; Velîd b. Ahmed Hüseyin Zübeyrî vd., *el-Mevsû'âtü'l-müyessere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*, 3/2964.

⁹⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*, 6/2849; Velîd b. Ahmed Hüseyin Zübeyrî vd., *el-Mevsû'âtü'l-müyessere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*, 3/2964.

⁹⁹ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihi ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, 642; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/324.

¹⁰⁰ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239.

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/397.

¹⁰² Tayyar Altıkulaç, "Hüzelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Aralık 2020); Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 40; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati*, 311; Öge, *18.Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizade'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 45.

Cübâre başlıklarının altında Hüzeli'nin adı geçmektedir.¹⁰³ Ayrıca kaynaklarımızın genelinde, Hüzeli ve kitabı *el-Kâmil* hakkındaki Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarında da bu kelime Cübâre olarak harekelendirilmiştir.¹⁰⁴

İbâde (Hubâre) kelimesi sadece *Keşfü 'z-zünûn*'da geçmektedir. Diğer bütün kaynaklarda Cübâre geçtiğini göz önüne alındığımız zaman baskı hatası veya müellifin yanlış okumuş olma ihtimali kuvvetli gözükmektedir.¹⁰⁵

Ukeyl kelimesinin de Akîl olarak okunduğu görülmektedir. Akademik çalışmalarda bu kelimenin daha çok Ukeyl olarak harekelendirildiğini görmekteyiz.¹⁰⁶

Endelüsî nisbesine de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Malum olduğu üzere Endülüs coğrafyasında doğmuş veya orada ilim tahsil etmiş âlimler bu nisbe ile anılmaktadır. Fakat hayatını ele alacağımız bölümde görüleceği üzere Hüzeli ne Endülüs'te doğmuştur ne de Endülüs'e gitmiştir. Seferleri hep Doğu memleketlerine doğru olmuştur. Batı'ya hiç yönelmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki o dönemde Mağrib'in Endülüs ile olan ilmi bağları, hicrî beşinci asırda Endülüs'ün kıraat ilminde önemli merkezlerden biri olması veya Endülüs Emevi Devleti'nin bir dönem Mağrib'in belli bir kısmını hâkimiyeti

¹⁰³ İbn Nukta, *İkmâlu'l-İkmâl (İbn Mâkûlâ'nın el-İkmâl adlı eserine İbn Nukta tarafından İkmâlu'l-İkmâl adıyla yapılan zeylin zeylidir.)*, 2/23.

¹⁰⁴ Abdülhafız b. Muhammed Nûr b. Ömer el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzeli ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kirâati'l-hamsîn* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 66; Muhammed Câsim Abdullah Câsim el-Câsim, *Tevcihu'l-kirâati's-şâzzeti fi sûreley Âli-İmrân ve'n-Nisâ min kitâbi "el-Kâmil fi'l-kirâati'l-hamsîn" li'l-imâm el-Hüzeli ve eseruhâ fi't-tefsîr* (Doha: Camiatu Katar, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 9; Muhammed Yahya Ahmed Muhammed Tâhir, *Tevcihu'l-kirâati's-şâzzeti fi sûreley el-Fâtiha ve'l-Bakara min kitâbi "el-Kâmil fi'l-kirâati'l-hamsîn" li'l-imâm el-Hüzeli ve eseruhâ fi't-tefsîr* (Doha: Camiatu Katar, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 24.

¹⁰⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1381.

¹⁰⁶ el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzeli ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kirâati'l-hamsîn*, 66.

altına alması sebebiyle Hüzeli bu nisbe ile de anılmış ve Endülüslü âlimler kategorisinde zikredilmiştir.¹⁰⁷

Hüzeli'nin künyesine gelecek olursak, ulemanın büyük çoğunluğu eserlerinde Ebü'l-Kasım olarak kayda geçmiştir. Sadece İbn Beşküval (ö. 578/1183) künyesini Ebü'l-Haccâc olarak ifade etmiştir.¹⁰⁸ Zehebî (ö. 748/1348) ise Ebü'l-Kâsım ve Ebü'l-Haccâc'ı birlikte zikretmiştir.¹⁰⁹

Adnânilere mensup Benî Hüzeyl kabilesinden şair sahâbi Ebû Züeyb el-Hüzeli'nin soyundan geldiği için Hüzeli nisbesiyle şöhret bulmuştur.¹¹⁰ Bu kabile Mekke ve Taif civarındaki dağlık bölgede yaşayan büyük Arap kabilelerinden biriydi. Kureyş kabilesi gibi Kinâne boyuna mensup oldukları için Kureyş ile aralarında kuvvetli akrabalık bağları vardır. Kabilenin büyük kısmı Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur. Benî Hüzeyl, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevî dönemlerinde gerçekleştirilen fetihler ile Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika gibi çeşitli bölgelere dağılmışlardır.¹¹¹ Sonraki bölümlerde de bahsedeceğimiz üzere bu fetihlerden birkaç asır sonra müellifimiz Hüzeli ata topraklarına doğru kıraat ilmini öğrenmek ve öğretmek gayesiyle sefere çıkmıştır.

Eserlerde geçen ve tanınan ismi ise birkaç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. En çok kullanılan ve bilineni el-Hüzeli'dir. Ebü'l Kâsım el-Hüzeli¹¹² Ebû Züeyb el-Hüzeli ibni Hüveylid el-Biskrî¹¹³ Yûsuf b. Ali b.

¹⁰⁷ İbn Beşküvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihu ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, 642; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/324; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 70, 72.

¹⁰⁸ İbn Beşküvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihu ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, 642.

¹⁰⁹ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/229.

¹¹⁰ Altıkulaç, "Hüzeli".

¹¹¹ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hüzeyl (Benî Hüzeyl)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mart 2021).

¹¹² ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/173; el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 6/325; Altıkulaç, "Hüzeli".

¹¹³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/422.

Cübâre el-Hüzelî¹¹⁴ olarak da kullanılmaktadır. Nadiren Yûsuf b. Ali b. Cebbâre el-Endelüsî¹¹⁵ ve Yusuf b. Ali b. Cebbâre¹¹⁶ de kullanılmaktadır.

2.2. Doğumu

Hüzelî'nin doğum yılı hakkında kaynaklarımızda farklı tarihlenmeler mevcuttur. Bu tarihler arasında en çok kabul göreni h. 403 yılıdır.¹¹⁷ Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1407/1987) h. 403-405 arası bir tarihte doğduğunu tahmini bir tarih aralığı olarak ifade etmektedir.¹¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ise h. 395 yılında doğduğunu söylemiştir.¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Muhammed Sâlim Muhaysin eserlerinde takriben h. 390 tarihinde doğduğunu¹²⁰ belirtmişlerdir.

Hicrî 403 tarihinin dışında diğer doğum yıllarını eserlerinde zikreden âlimler genelde “tahminen” veya “yanlış hatırlamıyor isem” gibi lafızlarla birlikte verdikleri için bizce de h. 403 yılı daha doğru bir tarihtir. Ayrıca öğrencisi Ahmed es-Semerkindî'ye doğum yılı sorulduğu zaman -herhangi bir ihtimal lafzı kullanmaksızın- “403 yılının Ramazan ayında” diye cevap verdiği Tayyar Altıkulaç tahkikli *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*'da geçmektedir.¹²¹

Hüzelî h. 403 yılının Ramazan ayında¹²² Mağrib'in Küçük Zap bölgesinde bulunan Biskre beldesinde dünyaya gelmiştir.¹²³ Meşrik sınırı kabul

¹¹⁴ Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur`ân: abre't-târih*, 2/338.

¹¹⁵ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 70.

¹¹⁶ Öge, *18.Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizade'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 45.

¹¹⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu`cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma`rifeti'l-edib*, 6/2849; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'i'l-müellifîn ve asarü'l-musannifîn*, 2/551; Ziriklî, *el-A`lâm*, 8/242; Altıkulaç, “Hüzelî”; Velîd b. Ahmed Hüseyin Zübeyrî vd., *el-Mevsû`âtü'l-müeyyessere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*, 3/2964.

¹¹⁸ Kehhâle, *Mu`cemü'l-müellifîn*, 13/318.

¹¹⁹ el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/325.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/397; Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur`ân: abre't-târih*, 2/338.

¹²¹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 2/820.

¹²² Altıkulaç, “Hüzelî”.

¹²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu`cemü'l-büldân*, 1/422; Yâkût el-Hamevî, *Mu`cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma`rifeti'l-edib*, 6/2849; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-*

edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan bölge Mağrib adıyla anılmaktadır.

Günümüzde bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır. Mısır'ın batısında yer almasından dolayı bazı kaynaklarda Endülüs de Mağrib coğrafyasına dahil edilmektedir.¹²⁴ Mağrib denildiği zaman genel olarak bu bölge anlaşılmaktadır. Fakat aynı zamanda Fas için de Mağrib ifadesi kullanılmaktadır.

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*'da Hüzeli'nin doğduğu bölge olan Biskre'yi şu şekilde tarif etmektedir:

“Biskre Mağrib'in Zap bölgesinde olan bir beldedir. Beni Hammad Kalesi ile arasında iki bölge vardır. Kuru hurması ve hurma ağaçları ile meşhurdur. Barika ile arasında bir günlük mesafe (bölge) vardır. Hâzimî ve diğerleri de bu şekilde kaydetmişlerdir. Bu şehir çok güzel çarşı ve hamamlara sahiptir. Ayrıca orada kaya tuzu çıkarılan büyük bir dağ vardır. Biskre (Beskere) hurma ağaçlarıyla meşhurdur. Uleması “Ehli Medine” (Mâlikî) mezhebine tâbidirler.”¹²⁵

Günümüzde de hurmaları ile meşhur olan Biskre Cezayir'in kuzeydoğu sınırları içinde yer almaktadır.

Hüzeli doğduğu yer olan Biskre'ye nispetle el-Biskrî ve Yûsuf el-Biskrî diye de anılmıştır.¹²⁶ Biskre'nin anlatıldığı başlıklarda bölgenin meşhur

meşâhiri ve'l-a'lâm, 10/135; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'i'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, 2/551.

¹²⁴ İbrâhim Harekât - Engin Beksaç, “Mağrib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mart 2021).

¹²⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/422.

¹²⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 13/318; Velîd b. Ahmed Hüseyin Zübeyrî vd., *el-Mevsû'âtü'l-müeyyere fi terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*, 3/2964.

âlimleri arasında müellifimiz Hüzeli devamlı surette ilk sıralarda zikredilmiştir ve hakkında kısa bilgiler verilmiştir.¹²⁷

2.3. Hayatı

Kaynaklarımızda Hüzeli'nin hayatına dair çok detaylı bilgiler olmamakla birlikte ilmi yönünün ve seyahatlerinin öne çıktığı bilgiler kayda geçmiş ve bizlere ulaşmıştır. Ülkemizde Hüzeli üzerine hâlihazırda detaylı bir çalışma yapılmamasının getirdiği kısıtlı imkanlar ile belli başlı bilgilere ulaşabildik. Kaynaklarda hayatına genelde kısaca değinilmiş, herhangi bir kronolojik sıra olmaksızın bilgiler verilmiştir. Tarih kaydı olarak doğumu, vefatı, ilmî serüvene başlaması gibi birkaç kayıt bulunmaktadır.

Kıraat ilmi açısından bakıldığı zaman Hüzeli kendi çağında yaşayan, haberdar olabildiği bütün kıraat üstatlarına gitmiş, bu vesile ile o günki birçok İslam şehrini dolaşmış, kıraat ilmini tedris etmiş ve bunu kitaplaştırarak Müslümanlara önemli bir hizmette bulunmuştur. Tabiri caizse kendisine kadar olan bütün rivayetleri toplama cihetine gitmiştir.

Kaynaklardaki sınırlı bilgidен dolayı çocukluğunda ve gençliğinde nasıl bir eğitim aldığı, kıraat ilmine nasıl yöneldiğini ve bu ilmi öğrenmek için ömrünün sonuna kadar sefer eylemeye hangi sebeplerin götürdüğünü bilemiyoruz. Ama şunu anlıyoruz ki hayatı boyunca kıraat ilmini öğrenmek ve öğretmek için Meşrik'ten Mağrib'e sürekli ilim yolculuğu yapmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki Hüzeli devamlı sefer halinde olduğu için onun hakkında insanlar detaylı bilgilere sahip olamamıştır. Gittiği şehirlerin ve görüştüğü hocaların sayısından çıkardığımız üzere Hüzeli bir beldeye ulaştığı zaman, orada bulunan kıraat âliminden bu ilme dair okuması gerekenleri

¹²⁷ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd. (Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1962), 2/237; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.), 10/181.

okumuş ve duyduğu başka bir âlime veya beldeye hemen yönelmiştir. Hal böyle olunca insanlar ile tam tanışmadan, nereden geldiği ve nereye gittiği anlaşılmadan Hüzeli o belden ayrılmıştır.

Kaynaklarımızda doğum yılından bahsedildikten sonra çocukluk ve gençlik yıllarına ait bilgi olmadığı için seyahate başladığı tarihten hayatı anlatılmaya devam edilmektedir. Hüzeli kıraat ilmini tahsil etmek için h. 425 yılı itibariyle 22 gibi genç bir yaşta yola çıkmıştır.¹²⁸ Bu seyahatlerinde İslam coğrafyalarının birçoğuna gitmiştir. Temel kaynaklarımızda yaptığı yolculuklar genel olarak şu ifadeler ile anlatılmıştır: Meşrik'ten Mağrib'e, ister Doğu ister Batı, dağ taş demeden kıraat ilmini tahsil gayesiyle dünyayı dolaşan bir seyyah; öyle ki Mağrib'in bir ucundan, Fergana şehrine, Türk vilayetlerine, Mısır'a, Hicaz'a, Şam'a, Irak'a, Maverâünnehir'e, Semerkand'a, Bağdad'a, İsfahân'a, Nişâbûr'a, Horasan'a hatta Gazne ve diğer yerlerin iç bölgelerine ulaşınca kadar sefer etti.¹²⁹

Zehebî ve İbnü'l-Cezerî kıraat ilmi için yaptığı seferleri övgü dolu ifadeler ile şu şekilde dile getirmişlerdir: “Bu ümmet içerisinde kıraatleri öğrenmek için, seferlerinde bu kadar geniş coğrafyaya ulaşan, onun gibi seyahat eden başka birini görmedim. Şayet bir İslam beldesinde kendisinden üstün birisini duysa ve öğreneceği bir şey olduğunu bilse sadece o maksat ile oraya giderdi.”¹³⁰ Zerkeşi de (ö. 794/1392) benzer ifadeler ile onun görüştüğü

¹²⁸ ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239; el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/325.

¹²⁹ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihu ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, 1/642; Yâkût el-Hamevî, *Mu`cemü'l-büldân*, 1/422; ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 1/239; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/397; el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/325; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1381; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'i'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, 2/551; Nüveyhiz, *Mu`cemu Âlâmi'l-Cezâir min Sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir*, 1/43; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/242; Altıkulaç, “Hüzeli”.

¹³⁰ ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 1/239; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/397.

kadar çok hoca ile görüşen ve onun kadar geniş coğrafyalara seyahat eden iŖitmediđini ifade etmiŖtir.¹³¹

Ŗam'da kıraat ilminin geliŖmesi bahislerinde Ahvâzî (ö. 446/1055) ile birlikte Hüzeli'nin de ismi zikredilmektedir.¹³² Ayrıca Hüzeli'nin seferleri ile birlikte kıraat ilminin Maverâünnehir, Gazne ve Ŗark'a yayıldığı da ifade edilmektedir.¹³³

Hüzeli ömrünün sonlarına doğru Bağdat ve İsfahân ulemasında okumuŖ ve burada bir süre ikamet etmiŖtir. Daha sonra NiŖâbûr'a geçmiŖ ve buraya kalıcı olarak yerleŖmiŖtir. Burada Horasan ulemasından da dersler okumuŖtur. 458 yılında Nizâmülmülk kurduğu Nizâmiye Medreselerinin en önemli Ŗubelerinden olan NiŖâbûr Medresesine Hüzeli'yi tayin etmiŖtir. Hüzeli burada nahiv, sarf ve kıraat ilimlerini okutmuŖ, vefat edinceye kadar burada ders vermeye devam etmiŖtir.¹³⁴

NiŖâbûr'da aynı zamanda Ebü'l-Kâsım KuŖeyrî'nin (ö. 465/1072) ders meclislerine katılmıŖtır. KuŖeyrî'den usûl dersleri okumuŖ olup KuŖeyrî'nin de nahivde Hüzeli'ye müracaat ettiği ifade edilmektedir.¹³⁵ İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082) nahiv dersleri vermesinin yanında kelam meselelerine de hâkim olduğunu belirtmektedir.¹³⁶

Hüzeli seferlerini Ŗu Ŗekilde ifade etmektedir; “Bu ilimde ilerlemek arzusuyla 365 âlim ile yüz yüze görüŖtüm. Mağrib'in bir ucundan Fergana'ya kadar duyduđum ne kadar âlim ve ulaŖabildiđim ne kadar İslam beldesi varsa

¹³¹ ez-ZerkeŖî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1/324.

¹³² Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 50.

¹³³ Karaçam, *Kur'an'ı Kerimin Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 64.

¹³⁴ ez-Zehebî, *Târihi'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meŖâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/397.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/397; el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 6/325.

¹³⁶ İbn Nukta, *İkmâlu'l-İkmâl (İbn Mâkûlâ'nın el-İkmâl adlı eserine İbn Nukta tarafından İkmâlu'l-İkmâl adıyla yapılan zeylin zeylidir.)*, 2/23.

bu maksat ile dolaştım.”¹³⁷ Hüzeli bu seferlerinin sonucunda gördüğü 365 âlimin 122’sinden¹³⁸ (veya 222¹³⁹) 50 kıraat ve 1000’den¹⁴⁰ fazla (veya 1459¹⁴¹) tariki belli bir düzen içinde sınıflandırarak rivayet etmiştir.

Hüzeli’nin künyesinde geçen ez-Zarîr ifadesinden de anlaşılacağı üzere âmâ idi. Fakat bu âmâlık doğuştan değil ömrünün sonları doğru ortaya çıkan bir rahatsızlık olmuştur.¹⁴²

Yukarıda müellifimiz Hüzeli’nin hayatını belli eserleri kaynak göstererek tanıtmaya çalıştık. Daha birçok eserde Hüzeli’den bahsedilmektedir. Fakat genelde çok kısa değinildiği ve aynı bilgiler tekrar edildiği için dipnotlarda karışıklık olmaması adına farklı eserlere yer verilmemiştir. Hüzeli’yi tetkik etmek isteyen araştırmacılar için ulaşabildiğimiz diğer eserlerden de bahsetmek yerinde olacaktır.¹⁴³

¹³⁷ ez-Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ale’t-tabakâti ve’l-âsâr*, 1995, 1/239; ez-Zehebî, *Târihü’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhiri ve’l-a’lâm*, 10/135; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ’*, 2/397; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 2/1381; Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/242.

¹³⁸ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ’*, 2/397.

¹³⁹ el-Askalânî, *Lisânü’l-mizân*, 6/325 Sadece burada 222 sayısı geçmektedir.

¹⁴⁰ ez-Zehebî, *Târihü’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhiri ve’l-a’lâm*, 10/135.

¹⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 2/1381.

¹⁴² ez-Zehebî, *Târihü’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhiri ve’l-a’lâm*, 10/135; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ’*, 2/398; Nüveyhiz, *Mu’cemu Âlâmi’l-Cezâir min Sadri’l-İslâm hatta’l-asri’l-hâdir*, 1/43.

¹⁴³ bk. Ebû Ali Hasen b. Ali b. İbrâhîm b. Yezdâd el-Ahvâzî, *el-Veciz: fî şerhi kirâati’l-karâeti’s-semâniyyeti eimmeti’l-emsâri’l-hamse*, thk. Düreyd Hasan Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2002), 1/29; Ebü’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâburî el-Vâhidî, *et-Tefsîrî’l-basît*, thk. Komisyon (Riyad: Câmîatü’l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 2009), 1/73; es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, 2/237; Ebü’l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi’l-ensâb* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 154; Ebü’l-Kâsım Şehâbeddîn Abdurrahman Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-veciz ilâ ulûm tete’alleku bi’l-Kitâbi’l-Aziz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sadır, 1975), 1/100; Ebü’l-Kâsım Şehâbeddîn Abdurrahman Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’anî min hirzi’l-emanî fî kirâati’s-seb’a* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 1/783; Ebû Hafz Siraceddîn Ömer b. Ali el-Kazvîni, *Meşihatü’l-Kazvîni*, thk. Amir Hasan Sabri (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2005), 1/123; Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *Neksu’l-Himyân fî Nuketi’l-Umyân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2007), 300; Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâ’ût, Turkî Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türâs, 2000), 24/114; Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü’l-Cezerî, *Tahbirü’t-teysîr fî’l-kirâati’l-’aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât (Amman: Dâru’l-Furkan, 2000), 171; Muhammed b. Abdullâh el-Kaysî eş-Şâfi’î İbn Nâsiruddîn ed-Dimeşkî, *Tavdîhu’l-Muştebih Dabti Esmâi’r-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim*

2.4. Hocaları ve Seyahat Ettiği Şehirler

Hüzelî'yi ayrıcalıklı kılan hiç şüphesiz kıraat ilmi için çıktığı seferler ve görüştüğü âlimlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Hüzelî gibi geniş coğrafyalara ulaşan başka bir isim yoktur. Zehebî ve İbnü'l-Cezerî gibi büyük isimler bu alanda Hüzelî'den başkasını tanımadıkları eserlerinin birçoğunda tekraren zikretmişlerdir.¹⁴⁴ Hüzelî, devrindeki birçok İslam coğrafyasını gezmiş ve nerede kıraat ilmi okutan bir alim varsa ondan ders almıştır. Bu seferler sonucunda 365 şeyh ile yüz yüze görüşmüş ve 122'sinden kıraat rivayet etmiştir.

Daha sistematik olacağı ve Hüzelî hakkında yapılan günümüz akademik çalışmalarında¹⁴⁵ da bu yöntem takip edildiği için hocaların isimlerini şehir isimlerinin altında vereceğiz. Daha önce belirttiğimiz gibi Hüzelî *el-Kâmil*'de genel olarak tarih zikretmediği için hangi tarihlerde nerelere gittiğini net bir şekilde bilemiyoruz. İlmî seyahatlerine h. 425 yılında çıktığını yukarıda zikretmiştik. Ek olarak bazı akademik çalışmalarda h. 426'da Dımaşk'a, h. 427'de Irak'a ve h. 430'da Kirman'a gittiği belirtilmektedir.¹⁴⁶

ve *Kunâhum*, thk. Muhammed Na'îm el-Araksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 9/237; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes = Tecrîd esânîdu'l-kütübü'l-meşhûre ve'l-eczâi'l-mensûre*, thk. Muhammed Şekûr Meyâdîni (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 389; Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd Arna'ût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 5/282; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 10/181; Abdurrahman b. Muhammed Cilâlî, *Târihü'l-cezâiri'l-am* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1965), 1/398; Muhammed b. Seydî Muhammed Muhammed el-Emin, *el-İsnâdü inde Ulemâu'l-kirâât* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2004), 199; es-Seyyid Ahmed b. Abdurrahim, *el-Halkatu'l-muzîetu min silsileti esânidi'l-kirâât* (Riyad, 2002), 1/664; Abdülfettah es-Seyyid Acemî el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî* (Medine: Mektebü't-Tayyibe, ts.), 2/741; Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmi fî mektebâti'l-âlem: el-mahtûtât ve'l-matbûât* (Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001), 5/4007.

¹⁴⁴ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 1/239; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/397.

¹⁴⁵ el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fî kitâbihi'l-kâmil fî'l-kirâati'l-hamsîn*; Ammar Emin Muhammed ed-Dedû - Mustafa Adnan b. Muhammed el-İsâvî, "Kitâbü'l-aded Te'lîfi Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî", *Mecelletü'ş-şer'iyyeti ve'l-kanûn* 25 (2006), 29-159.

¹⁴⁶ el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fî kitâbihi'l-kâmil fî'l-kirâati'l-hamsîn*, 79.

Ancak şehirleri zikrederken memleketi Biskre'ye en yakın olan şehirden başlamak daha isabetli olacaktır. Devamında o beldeye yakın olan beldeyi ele almak suretiyle tahmini bir sıralama ortaya çıkarmış olacağız. Bölgesel ve ülke bazında şu sıralamayı takip edeceğiz; Mağrib (Kuzey Afrika), Mısır, Hicaz, Şam, Irak, İsfahân, Horasan, Maverâünnehir ve Orta Asya.

Hüzelî'nin hocalarını İbnü'l-Cezerî *Gâyetü'n-nihâye*'de, Zehebî *Ma'rifetü'l-kurrâ*'da ve Muhammed Sâlim Muhaysin *Mu'cemu'l-huffâz*'da tertipli bir şekilde zikretmiştir.¹⁴⁷ Biz de önemine binanen ve yaptığı seferleri ortaya koyması bakımından burada hocalarının ismini zikredeceğiz. Ayrıca son yıllarda yapılan akademik çalışmalarda Hüzelî'nin 144 hocası tespit edilmiştir. Tespit edilen 66 hocanın *el-Kâmil*'de geçtiği, diğer 78 hocanın *Gâyetü'n-nihâye*, *Ma'rifetü'l-kurrâ*' ve *Mu'cemu'l-huffâz*'da geçtiği belirtilmektedir.¹⁴⁸

Hüzelî'nin seyahat ettiği şehirler ve bu şehirlerde ders aldığı hocalar şunlardır;

Kâbis: Günümüzde Tunus'un bir şehri olan Kâbis Trablus taraflarında yer almaktadır. Hüzelî burada Halefullah b. Ali el-Büstî'den ders almıştır.

Kayrevân: Günümüzde Tunus'un bir şehri olan Kayrevân'da Hüzelî; Abdulaziz b. Ebî Ramâd, Abdurrahman b. Ali el-Karvî ve İsmâil b. Amr b. İsmâil'de okumuştur.

Trablus: Günümüzde Libya'nın başkenti olan Trablus'ta Hüzelî; Ali b. en-Nemr'de okumuştur.

İskenderiyye: Mısır önemli şehirlerinden İskenderiyye'de Hüzelî; Ahmed b. Ali'den ders almıştır.

¹⁴⁷ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 1/239-242; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/397-401; Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân: abre't-târih*, 2/338-355.

¹⁴⁸ el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fî kitâbihi'l-kâmil fî'l-kirâati'l-hamsîn*, 93.

Tinnîs: Dimyat yakınlarında olan bu şehirde Hüzelfî; Ebü'l-Hüseyn el-Haşşâb ve Abdullah b. Hasan b. Muhammed el-Cilbânî'de okumuştur.

Dimyât: Hüzelfî Mısır'ın önemli şehirlerinden olan Dimyât'ta Abdulvâhid b. Abdulkâdir el-Makdîsî'de okumuştur.

Kâhire: Kaynaklarımızda Mısır olarak geçen bu şehirden maksat Kahire'dir. Kadim zamanda Fustat olarak anılan bu şehirde Hüzelfî; Muhammed b. el-Hasan b. Musa eş-Şirâzî, Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed Âzer Behrâm, Ebi'l-Abbâs ed-Trablûsî, Ahmed b. Ali b. Hişâm Tâcu'l-e'imme ve Ebî Ali el-Mâlikî el-Hasan b. Muhammed'de okumuştur.

Mekke: Hüzelfî Mekke'de; Muhammed b. el-Hasan el-Kâzerûnî'den ders almıştır.

Askalân: Günümüzde Filistin Devleti topraklarının içerisinde yer almaktadır. Hüzelfî Gazze yakınlarına düşen Askalân'da Ahmed b. Recâî'de okumuştur.

Ersûf: Filistin Devleti topraklarının sınırı içerisinde yer alan Ersûf'ta Hüzelfî; İsmâil b. Uliyyân'dan ders almıştır.

Kudüs: Hüzelfî Kudüs'te Abdulmelik b. Sa'îd ve Saîd b. Sa'âde el-Haddâd'dan dersler almıştır.

Rimle: Filisti'nin kadim şehirlerinden olan Rimle'de Hüzelfî Muhammed b. İsmail el-Mübeyyiz b. Abdullah er-Rimlî'de okumuştur.

Sûr: Hüzelfî günümüzde Lübnan'ın güneyinde bulunan bu şehirde Selim b. Selâme b. Eyyûb er-Râzî'den ders almıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Bu sayfadaki şehirler ve alimler için bk. ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239-242; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/397-401; Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur'ân: abre't-târih*, 2/338-355.

Saydâ: Lübnan'ın güneyinde bulunan bu şehirde Hüzeli, Hazr b. Ahmed es-Sayduvânî'den okumuştur.

Beyrut: Hüzeli günümüzde Lübnan'ın başkenti olan Beyrut'ta Muhammed b. İsmâil'den ders almıştır.

Lâzkiyye: Suriye'nin önemli şehirlerinden olan Lâzikiyye'de Hüzeli, Abdullah b. Münîr el-Lâziki'den dersler okumuştur.

Dımaşk: Hüzeli günümüzde Suriye'nin başkenti olan Dımaşk'ta Abdumelik er-Rehâvî, Muhammed el-İskâfî, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Hanâî ve Ebi'l-Alâ el-Ahvâzi el-Hasan b. Ali b. İbrahim'den dersler almıştır.

Ma'arrî: Hüzeli Suriye'nin kadim şehirlerinden olan Ma'arrî'de Ebi'l-Mecîd ve Ebi'l-Mühezzeb'de okumuştur.

Kınnisrîn: Suriye'nin Humus kenti civarlarına tekabül eden Kınnisrîn'de müellifimiz Kemâlû'd-dîn İbni Ebî Cerâde'den dersler almıştır.

Halep: Suriye'nin önemli şehirlerinden olan Halep'te Hüzeli Muhammed b. Ömer, Muhammed b. Muhammed el-Kınnisrînî ve İsmail b. et-Tayr'dan dersler okumuştur.

Rakka: Hüzeli Suriye sınırları içerisinde yer alan bu şehirde el-Hüseyn b. Müslime er-Rakkî'den dersler okumuştur.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Bu sayfadaki şehirler ve alimler için bk. ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239-242; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/397-401; Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur'ân: abre't-târîh*, 2/338-355.

Hanûka: Suriye şehirlerinden olan Hanûka'da Hüzeli, Muhammed b. Buherî' de okumuştur.

Harran: Hüzeli, günümüzde ülkemiz Şanlıurfa ili sınırları içerisinde bulunan Harran'da Ali b. Muhammed b. Ali b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Harrânî eş-Şerîf ve Sadaka b. Mühezzeb el-Hatîb'den dersler almıştır.

Âmed: Günümüzde ülkemizin Diyarbakır ilinin kadim ismi olan Âmed'de Hüzeli Muhammed b. el-Bağl el-Gâzî'den ders almıştır.

Meyyâfârigîn: Ülkemiz Diyarbakır ilinin Silvan ilçesinin kadim ismidir Meyyâfârigîn. Hüzeli burada Hüseyin b. Mansûr'dan ders almıştır.

Rahbe: Hüzeli, Irak sınırları içerisinde olan bu şehirde şu hocalardan okumuştur: Ukeyl b. Ali, Muhammed b. Muallim ve Abdullah b. Ekra'

Âne: Hüzeli Irak sınırları içerisinde yer alan bu şehirde Abdulhâlik el-Halebî'den ders almıştır.

Hiyte: Hüzeli Bağdat yakınlarında olan bu şehirde Mesrûk b. Ca'fer'den okumuştur.

Enbâr: Irak'ın önemli şehirlerinden olan Enbâr'da Hüzeli, el-Fazl b. Firâs'tan ders almıştır.¹⁵¹

¹⁵¹ Bu sayfadaki şehirler ve alimler için bk. ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239-242; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/397-401; Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur'ân: abre't-târîh*, 2/338-355.

Bağdâd: Kadim İslam beldelerinden, Irak'ın başkenti ve en önemli şehri olan Bağdâd'da Hüzeli, İbrahim b. Hatîb, Ebü'l-Feth Ahmed b. Sakr, Ahmed b. Mesrûr b. Abdulvahhâb, İsmail eş-Şermugânî, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Ya'kûb el-Vâsîtî ve Saîd b. Abdulaziz el-Kerhî'den dersler almıştır.

Mûsul: Irak önemli şehirlerinden Musul'da Hüzeli Muhammed b. Semmâf ve Mansûr b. Ved'ân'dan okumuştur.

Cezîratü İbn Âmir: Irak'ın Musul kentinin kuzeyine düşen bu şehirde Hüzeli, Vehbân b. Halife el-Cezerî'den ders almıştır.

Deyru'l-Âkûl: Bağdad taraflarında olan bu şehirde Hüzeli, Şeyh Hüseyin isimli bir hocadan ders almıştır.

Kûfe: Hüzeli, İslam topraklarının bu önemli şehrinde Hasan b. Ali b. Haşîş'ten ders almıştır.

Vâsıt: Basra ile Bağdad arasında bulunan bu şehirde Hüzeli, Ebî Recâf, Ahmed b. Muhammed el-Mâderânî, Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan b. Allân ve Abdurrahman b. el-Hürmüzân'dan dersler almıştır.¹⁵²

Basra: İlk dönem önemli İslam şehirlerinden olan ve Irak'ın en eski şehirlerinden olan Basra'da Hüzeli, Abdulvâhid b. İbrâhim el-Basrî, Ali b.

¹⁵² Bu sayfadaki şehirler ve alimler için bk. ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239-242; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/397-401; Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur'ân: abre't-târîh*, 2/338-355.

Ahmed el-Cûrdekî, Amr b. Sa'îd, Mübârek b. el-Fazl, Muhammed b. Ebü's-Şeyh, Habeş b. Abdulaziz ve Hasan b. Ali eş-Şâmûhî'den dersler almıştır.

Übülle: Irak'ın Basra kenti civarındaki bu şehirde Hüzeli, Ahmed b. Hâcî'den okumuştur.

Suleyk: Hüzeli Irak'ın Vâsıt kenti yakınlarında olan bu şehirde, Ebü'l-Vefâ isimli hocadan ders almıştır.

Kerh: Dicle nehrinin kenarında olan Irak'ın bu şehrinde Hüzeli, Mehdî b. Tarâre el-Kaynî'den dersler almıştır.

Kâzerûn: İran sınırları içerisinde yer alan bu şehirde Hüzeli, Ebü'l-Hasan el-Esîm, Ebü Zer'a Ahmed b. Muhammed en-Nuşecânî, Ali b. el-Hüseyn el-Kâzerûnî, Muhammed b. Ali en-Nuşecânî'den dersler okumuştur.

Fesâ: İran'ın Şîrâz kenti yakınlarında olan bu şehirde Hüzeli, Abdumelik b. Ali'den ders almıştır.

Şîrâz: Hüzeli İran'ın önemli kentlerinden olan bu şehirde, Ebü Tâhir b. Muhammed el-Hatîb en-Nuşecânî, Ebü Nasr b. Kayrât ve Abdurrahman b. Ahmed b. Bendâr el-Aclî'den ders almıştır.¹⁵³

¹⁵³ Bu sayfadaki şehirler ve alimler için bk. ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239-242; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/397-401; Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur'ân: abre't-târîh*, 2/338-355.

Kirmân: Günümüzde de İran'ın sınırları içerisinde yer alan bu şehirde Hüzeli, Ebü'l-Hasan el-Gâmî, Ali b. Mihrân ve Mehdî b. Tarâre'den ders almıştır.

İsfahân: İran'ın en önemli şehirlerinden olan İsfahân'da Hüzeli; Ahmed b. el-Fazl b. Muhammed el-Bâtirkânî, Ahmed b. Muhammed el-Belhî, Abdullah b. Şebîb b. Abdullah, Abdullah b. el-Lubân, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Attâr ve Ebû Nu'aym el-İsfahânî Ahmed b. Abdullah b. Ahmed'den dersler almıştır.

Beyzâ': Hüzeli, Şiraz yakınlarında olan bu küçük belde, Ebû Ya'kûb, Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Ahmed er-Râzî'de okumuştur.

Cürcân; İran sınırları içerisinde yer alan bu şehirde Hüzeli, Hisân b. Sekîne'den ders almıştır.

Cîrfet: Hüzeli, İran'ın Kirman kenti yakınlarında olan bu şehirde, Ebû Gânim el-Mürşidî'den ders almıştır.

Ehvâz: İran ile Irak sınırında olan Ehvâz kurrâları ile meşhur bir şehirdir. Hüzeli burada Ebü'l-Kâsım el-Askerî, Hasan b. Ali b. İbrâhim b. Yezdâd ve Muhammed b. Ya'kûb el-Ehvâzî'den dersler almıştır.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Bu sayfadaki şehirler ve alimler için bk. ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239-242; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/397-401; Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur'ân: abre't-târîh*, 2/338-355.

Hamedân: Hüzeli İran'ın bu şehrinde, el-Fazl b. Abdân ve Ahmed b. Bilâl'den dersler okumuştur.

Buhâra: Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Buhâra'da Hüzeli, el-Fazl b. Ebü'l-Fazl el-Cârûdî, Muhammed b. Ahmed en-Nûcâbâzî'den dersler almıştır.

Semerkand: Hüzeli Özbekistan'ın en önemli şehirlerinden olan Semerkand'da, Ahmed es-Sekkâk, Nasr b. Ahmed b. Muhammed el-Haddâdî, Yusuf b. Ya'kûb, Sem'ân el-Kabâdî ve Ebû Hayme el-Hasan b. Ahmed es-Semerkandî'den dersler almıştır.

Büst: Afganistan'nın Sicistan eyaleti sınırları içinde kalan bu kadim şehirde Hüzeli, Ebü'l-Fazl ez-Zarîr'de okumuştur.

Gazne: Afganistan'ın kuzeyinde yer alan bu önemli şehirde Hüzeli, Ali b. el-Hüseyn el-Cûzcânî'den ders almıştır.

Fergana: Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde yer alan bu şehirde Hüzeli'nin okuduğu herhangi hocadan bahsedilmiyor. Ama kaynaklarımız birçoğunda Hüzeli'nin seyahatleri anlatılırken onun Fergana'ya kadar ulaştığı zikredilmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Bu sayfadaki şehirler ve alimler için bk. ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239-242; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/397-401; Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur'ân: abre't-târîh*, 2/338-355.

Nîşâbûr: İslam medeniyet tarihinde önemli bir yeri olan Nîşâbûr günümüzde İran sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bağdat'ta kurulan Nizâmiye Medresesi'nin en önemli şubesi bu şehirde idi. Hüzeli burada; Ahmed b. Mansûr b. Halef ve Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî'den ders aldı. Ayrıca Nîşâbûr medresesinde Nizâmülmülk'ün ataması ile hocalık yaptı. Vefat edinceye kadar da bu şehirde ikamet etti.¹⁵⁶

2.5. Öğrencileri

Hüzeli ömrünün neredeyse tamamını kıraat ilmini öğrenme yolunda sefer ile geçirdiği için öğrencileri hocaları kadar çok olmamıştır. Kıraat ilmini öğretmeye yoğun seferleri nedeniyle fırsatı olmamış ancak ömrünün son yıllarına doğru ulaştığı Nîşâbûr'da Nizâmülmülk'ün kurduğu medreseye davet edilmesiyle hocalık yönü de öne çıkmıştır. Şöyle ifade etmek belki daha doğru olacaktır; Hüzeli ulaştığı memleketlerde kıraat ilmine dair bir şey alabileceği başka birini duyduğu zaman hemen oraya yönelmiş ve böyle olduğu için öğrenci yetiştirmeye zamanı olmamıştır. Her ne kadar öğrenci yetiştirme yönü zayıfmış gibi görünse de sadece kıraat ilmini ahzetme niyeti ile onun kadar geniş coğrafyaya ulaşan ve onun kadar çok hoca ile görüşen başka bir isim gelmemiştir.

Hüzeli'nin kaynaklarımızda geçen öğrencileri şunlardır;

- a. Muhammed b. el-Hüseyn Ebû'l-izz el-Vâsıtî el-Kalânîsî (ö. 521/1127);

Hüzeli'nin en meşhur öğrencisidir. Hicrî 435 yılında Vâsıt'ta doğmuştur. Kıraat ilminde âlî isnâda sahiptir. Bağdat'ta kıraat ilminin en önde

¹⁵⁶ Seyahat ettiği şehirler ve alimler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzeli ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kirâati'l-hamsîn*, 79-112; ed-Dedû - el-İsâvî, "Kitabü'l-aded Te'lifi Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzeli", 45-53.

gelen isimlerindedir. Sibtu'l-Hayyât (ö. 541/1146), Ebü'l-Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173) gibi birçok âlim kıraat ilmini Kalânîsî'de okumuştur. Ayrıca hocası Hüzeli'nin *el-Kâmil*'ini de öğrencilerine okutmuştur.¹⁵⁷ Eserleri şunlardır: *İrşâdü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî*, *Kifâyetü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî* ve *Risâle fi'l-kırâ'âti's-selâs*. Hicrî 521 yılında Vâsıt'ta vefat etmiştir.¹⁵⁸

b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyya en-Neccâr el-İsfahânî el-Mukrî;

İbnü'l-Cezerî, Hüzeli'nin kitabında bu öğrencisini zikrettiğini dile getirmektedir.¹⁵⁹ İsfahânî hakkında bilgi bulunmamakla birlikte sadece Hüzeli'nin öğrencisi olduğu belirtilmektedir.

c. İsmail b. Ebü'l-Fazl b. Ahmed b. Muhammed b. Ali b. el-İhşîd (ö. 524/1130);

Hakkında tafsilatlı bilgi *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*'da geçmektedir. Maruf olan ismi el-İhşîz olarak verilmekte olup es-Sarrâc olarak da bilindiği belirtilmektedir. Et-Tâcir nisbesinde hareketle aynı zamanda ticaretle uğraştığı da anlaşılmaktadır. Doğumu h. 430, vefatı da h.524 olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁶⁰

d. Abdolvâhid b. Hamd b. Muhammed b. Abdullah b. Şîzete Ebü'l-Muzaffer es-Sukrî el-İsfahânî (ö. 524/1130);

¹⁵⁷ Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Yümn el-Kindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Nisan 2021).

¹⁵⁸ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 2/912; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*, 1/128; Mehmet Ali Sarı, "Kalânîsî, Muhammed b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Nisan 2021).

¹⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*, 2/105, 401.

¹⁶⁰ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 235; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 19/555-556; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*.

İbnü'l-Cezeri aynı zamanda Ebû Nasr Muhammed b. Ömer el-Bakkâl'dan da kıraat aldığını belirtmektedir.¹⁶¹ Kaynaklarda doğumu h. 444, vefatı da h. 524 olarak geçmektedir.¹⁶²

- e. Sehl b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Tâhir b. Bekrân Ebû Ali el-İsfahânî (ö. 543/1148);

Ma'rifetü'l-kurrâ' da künyesinin Ebü'l-Hâcî olduğu ve h. 450 yılında doğduğu geçmektedir.¹⁶³ İbnü'l-Cezerî *Mefâridü'l-'aşr* isimli bir kitabı olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Hüzeli'nin son öğrencisi olduğu belirtilmektedir. Hicrî 543 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁴

- f. Ali b. Asâkîr b. Murahhab;

İbnü'l-Cezerî Hüzeli'nin öğrencileri arasında saymaktadır.¹⁶⁵

Bunların dışında *Ma'rifetü'l-kurrâ'* da Abdullah b. Ahmed es-Semerkandî ile Muhammed b. Hüseyin b. Burgûs el-Hâşimî'de Hüzeli'nin öğrencileri arasında geçmektedir.¹⁶⁶

Son olarak; belki öğrencisi olarak zikredemeyiz ama Ebü'l-Kâsım Zeynü'l-islâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî'nin nahivde Hüzeli'ye müracaat ettiği, Hüzeli'nin de Kuşeyrî'den usûl okuduğu kaynaklarımızda ifade edilmektedir.¹⁶⁷

¹⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 1/474.

¹⁶² el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzeli ve menhecühû fî kitâbihi'l-kâmil fî'l-kırâati'l-hamsîn*, 117.

¹⁶³ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 2/976.

¹⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 1/319.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/401.

¹⁶⁶ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 2/820.

¹⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/397; el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 6/325.

2.6. Vefatı

Hüzelî h. 458 yılında geldiği Nîşâbûr'da ikamet etmiş ve ömrünün son sekiz yılını burada geçirmiştir. Nîşâbûr Medresesinde hocalık yapmış, o beldedeki ilim meclislerinde bulunmuş ve öğrenciler yetiştirmiştir.

Ulemanın ittifakıyla 63 yaşında h. 465 yılında Nîşâbûr'da vefat etmiştir.¹⁶⁸ Zehebî diğer eserlerinde h. 465 yılını vermesine rağmen yanlışlık olacak ki *Târihu'l-İslâm*'da vefat tarihini “Yaklaşık 460 yılında vefat etti. Zihnimde öyle kalmış.” şeklinde zikretmiştir.¹⁶⁹

2.7. Âlimlerin Hüzelî Hakkındaki Görüşleri

Hüzelî kıraat ilmi seyahatleri ile bütün ulemanın dikkatini çekmiştir. Önceki bölümlerde görüldüğü üzere devrinde Endülüs hariç neredeyse bütün İslam beldelerini gezmiştir. Bu seyahatlerinde tek gayesinin kıraat ilmini ahzetme olması ve geride *el-Kâmil* gibi bir eser bırakması ekser ulemanın takdirini kazanmıştır.

Kitabında 50 kıraatin yer alması, tariklerin ve hocalarının çokluğu dolayısıyla tabi ki eleştirenlerde olmuştur. Bu eleştirilere cevaben İbnü'l-Cezerî mazur görülmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Âlimlerin Hüzelî hakkındaki görüşleri genel olarak şöyledir:

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429): “Kıraat ilmini öğrenme azmiyle beldeleri gezen büyük üstad, seyyah ve meşhur âlim. Bu ümmet içerisinde onun kadar çok şeyh ile görüşen ve seyahat eden başka birisini bilmiyorum.”¹⁷⁰ demiştir.

¹⁶⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu`cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma`rifeti'l-edib*, 6/2849; ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1997, 1/239; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/398; Muhaysin, *Mu`cemu huffâzi'l-Kur`ân: abre't-târih*, 2/355.

¹⁶⁹ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135.

¹⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/397.

Zehebî (ö. 748/1348) *Târihü'l-İslâm*'da “Kıraat ilmi talebi ile dünyayı dolaşan birisidir. Kıraat ilmi için onun kadar seyahat eden ve onun kadar geniş coğrafyaya ulaşan başka birisini tanımıyorum. Öyle ki seyahatleri Mağrib'in bir ucundan Fergana'ya ve Türk beldelerine kadar ulaşmıştır.”¹⁷¹ cümleleri ile Hüzelfî'den sitayişle bahsetmiştir. Fakat *Ma`rifetü'l-kurrâ*'da -sonraki bölümlerde detaylı ele alacağımız- “Onun kıraat isnadlarında hataları çoktur. Kitabını asılsız, sahih olmayan kıraatlerle doldurmuştur. Hocalarının da çoğu bilinmeyen kimselerdir.”¹⁷² cümleleriyle eleştirmiştir.

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229): “Kıraat ve Arapça'da âlim idi. İsfahân meşayihinde okudu. Kıraat ilmi gayesiyle beldeleri dolaştı. Nîşâbûr'a ulaştı ve Nizâmülmülk onu 458'de Nîşâbûr Medresesine kıraat hocası olarak atadı.”¹⁷³ “Doğu beldelerine seyahat etti. İsmi Ebû Nu'aym el-İsfâhanî ve Horasan gruplarından duydum. Kelam ve nahivden anlardı. Kıraatte ihtiyar sahibi idi. Ayrıca nahiv dersleri de verirdi.”¹⁷⁴ demektedir.

İbn Mâkûlâ (ö. 578/1082): “Nahiv dersleri verirdi. Kelam ve fıkıhtan da anlardı.”¹⁷⁵ diye anlatmaktadır.

İbn Beşkûvâl (ö. 578/1183): “Onun kitabında ulaştığı birçok kıraat vardır. Mağrib'in bir ucundan Fergana'ya kadar çokça âlim ile görüştüğünü anlatır.”¹⁷⁶ demiştir.

¹⁷¹ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135.

¹⁷² ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsar*, 1995, 2/819.

¹⁷³ Yâkût el-Hamevî, *Mu`cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma`rifeti'l-edib*, 6/2849.

¹⁷⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu`cemü'l-büldân*, 1/422.

¹⁷⁵ İbn Nukta, *İkmâlu'l-İkmâl (İbn Mâkûlâ'nın el-İkmâl adlı eserine İbn Nukta tarafından İkmâlu'l-İkmâl adıyla yapılan zeylin zeylidir.)*, 2/23.

¹⁷⁶ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihu ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, 642.

Suyûtî (ö. 911/1505): “Kıraat vecihlerinde en önde gelen isimlerdendir. Nahiv ve sarfta iyi olup asıl uzman olduğu alan kıraat rivayetleridir. İletleri de bilirdi. Kuşeyrî nahiv’de ondan dersler aldı.”¹⁷⁷ demektir.

Adil Nüveyhiz (ö. 1402/1982): “Biskre’de yetişti. Meşhur ve şâz kıraatleri öğrenmek için sayısız seyahat yaptı.”¹⁷⁸

Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1407/1987): “Edebiyat, nahiv ve kıraat âlimi. Doğu’ya sefer yaptı ve Nîşâbûr’da ikamet etti. İsfahân hocalarında okudu. Şehirleri kıraat öğrenmek için dolaştı. Bağdat ve Nîşâbûr’a ulaştı.”¹⁷⁹ cümleleriyle anlatmaktadır.

Hayreddin Zirikli (ö. 1395/1976): “Âmâ idi. Meşhur ve şâz kıraatlerde âlim idi.”¹⁸⁰ demiştir.

3. ESERLERİ

Kaynaklarımızda Hüzeli’nin beş eserinden bahsedilmektedir. Bahsi geçen eserlerin tamamı kıraat ilmi alanında yazılmış olup farklı bir alanda eser yazdığı bilgisi bulunmamaktadır. Bu eserlerden sadece *el-Kâmil fi’l-kırâât* günümüze kadar ulaşmıştır. *el-Hâdî*, *el-Vecîz*, *Dürretü’l-Vukûf* ve *el-Câmiu’ fi’l-vakf ve’l-ibtida’* günümüze kadar ulaşmamıştır.

3.1. *el-Kâmil fi’l-kırâât*

el-Kâmil fi’l-kırâât, müellifimizin hayatını ele aldığımız bölümde tafsilatlı bir şekilde anlattığımız üzere seyahatleri sonucunda yazdığı kitabıdır.

¹⁷⁷ Ebü’l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetü’l-vu’ât fi tabakâti’l-lugaviyyîn ve’n-nühât*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim (Sayda/Lübnan: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), 2/359.

¹⁷⁸ Nüveyhiz, *Mu’cemu Âlâmi’l-Cezâir min Sadri’l-İslâm hatta’l-asri’l-hâdir*, 1/43.

¹⁷⁹ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, 13/318.

¹⁸⁰ Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/242.

Hüzelî'nin günümüze ulaşan tek kitabı olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda en önemli kitabıdır.

Hüzelî *el-Kâmil*'de tilavet edilmekte olan meşhur 50 kıraati ve ulaştığı 1459 tariki bir araya getirmiştir. İbnü'l-Cezerî, Hüzelî'nin kitabını şu cümlelerle ifade ettiğini aktarmaktadır; “Bu kitabı okunan ve meşhur olan kıraatlerin tariklerini kapsayacak şekilde telif ettim.”¹⁸¹

Kitabın telif tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Nîşâbûr'a yerleşmeden önce yazdığı anlaşılmaktadır. Zira *el-Kâmil*'de Nîşâbûr'da kıraat ilmi okuduğu herhangi bir âlimden bahsetmemektedir. Kitabın isminin *el-Kâmil* olmasından hareketle Nîşâbûr'dan önce gittiği Semerkand, Gazne ve Buhara'da bulunduğu yıllarda yazdığı tahmin edilmektedir.¹⁸² Ayrıca seyyah olduğu ve *el-Kâmil*'i yazdıktan sonra *el-Hâdî* ve *el-Vecîz*'i geçersiz kıldığı göz önüne alındığında seyahatleri sırasında kitabını yazmaya başladığı ihtimalinden de söz edilebilir.

İbn Beşkûvâl kitabın Hüzelî'ye ait olduğunu şu ifadeler ile aktarmaktadır: “Kitabı müellifinden okuyan Ebü'l-izz Muhammed b. el-Hüseyn'den (Kalânîsî) haber vererek, bu kitabın icazetini el-Kâdî Ebü'l-Muzaffer et-Taberî bize Mekke'den yazdı.”¹⁸³

Eserin meşhur olan ismi *el-Kâmil* olmakla birlikte; “*el-Kâmil fi'l-Kırâât*”, “*el-Kâmil fi'l-kırââti'l-hamsîn*”, “*el-Kâmil fi'l-kırââti'l-meşhûra ve's-şâzze*”, “*el-Kâmil fi'l-kırââti'l-'aşr ve'l-erba'in ez-zâidete aleyhâ*” olmak üzere çeşitli şekillerde zikredilmektedir.

¹⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/398.

¹⁸² el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kırââti'l-hamsîn*, 132.

¹⁸³ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihu ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, 643.

3.2. *el-Hâdî ve el-Vecîz*

el-Hâdî ve *el-Vecîz* Hüzeli'nin günümüze ulaşmayan kitaplarındandır. İbnü'l-Cezerî ve Zehebî, Hüzeli'nin kitabını kastederek şöyle dediğini aktarmaktadırlar; “Bu kitabı okunan ve meşhur olan kıraatlerin tariklerini kapsayacak şekilde telif ettim. *el-Hadî* ve *el-Vecîz* gibi eserlerimi geçersiz kıldım.”¹⁸⁴ Bu cümleden şu anlamı çıkarmak mümkündür; Hüzeli seyahatleri sırasında sonradan *el-Kâmil*'i oluşturacak olan küçük çaplı eserler yazmıştır. Daha sonra *el-Kâmil*'i yazmış ve diğer kitaplarını geçersiz kılmıştır.

3.3. *Dürretü'l-Vukûf*

Hüzeli'nin günümüze ulaşmayan bir diğer kitabı da *Dürretü'l-Vukûf* tur. İsminden anlaşılacağı üzere ‘Vakf İlmi’ üzerine yazdığı kitabıdır. Bu eser, hayatının anlatıldığı kitaplarda ve diğer kaynaklarda geçmemektedir. Bu ve bundan sonraki *el-Cami* isimli eseri ilk defa yakın dönemde yapılan akademik çalışmalarda zikredilmiştir.¹⁸⁵ Tespitlerimize göre Hüzeli bu eseri *el-Kâmil*'de sadece bir yerde şöyle zikretmektedir; “İsteyen *Dürretü'l-Vukûf* ve *Câmi* kitaplarıma baksın. Ben orada fukahânın, sûfiyyenin, mütekellimlerin, ehl-i meânînin ve kurrânın vakflarını açıkladım.”¹⁸⁶ Bu cümleden hareketle Hüzeli'nin bu ve bundan sonraki kitabının varlığından söz edebilmekteyiz.

¹⁸⁴ ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 239; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurra*, 2/398 Hüzeli'nin bu cümlesini eserin elimizde olan tahkikli neşrinde (Cemal eş-Şayib) bulamadık. Eserin neşrinde esas alınan yazma nüshada bu cümle geçmiyor olabilir. Bu cümlelerin önümüzdeki bölümlerde bahsedeceğimiz diğer yazma nüshalarında geçmesi ihtimal dahilindedir.

¹⁸⁵ el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzeli ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kirâati'l-hamsîn*, 131; Tâhir, *Tevcihu'l-kirâati's-şâzzeti fi sûrety el-Fâtiha ve'l-Bakara min kitâbi "el-Kâmil fi'l-kirâati'l-hamsîn" li'l-imâm el-Hüzeli ve eseruhâ fi't-tefsîr*, 30.

¹⁸⁶ Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâati'l-`aşr ve'l-erba'in ez-zâidete 'aleyha*, thk. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şayib (Müessesetü Semâ li'n-neşr ve't-tevzî', 2007), 140.

3.4. *el-Câmiu' fi'l-vakf ve'l-ibtida'*

Hüzelî'nin bir diğeri eseri *el-Câmiu' fi'l-vakf ve'l-ibtida'* isimli eseridir. Bu eseri de günümüze ulaşmayan eserleri arasındadır. Kitabın isminden anlaşılacağı üzere vakf ve ibtida konusu üzerine yazılmış bir eserdir. Bu eser de *el-Kâmil*'de bir önceki kitap ile birlikte zikredilmiştir.

el-Kâmil'in eksiksiz bir şekilde günümüze ulaştığını göz önüne aldığımız zaman, diğeri eserlerden şöyle bir sonuç çıkarmak mümkün görünmektedir: Hüzelî 33 yıllık seyahatleri sırasında *el-Kâmil* dışındaki eserlerini yazmıştır ve ömrünün sonlarına doğru (kâmil lafzından da anlaşılacağı üzere) bu kitaplarını *el-Kâmil* isimli eserinde toplamıştır.

Bu bölümde müellifimiz Hüzelî'nin hayatını her yönüyle ele almaya çalıştık. Hüzelî hem seyahatleri ile hem de görüştüğü birçok âlim ile hicrî beşinci asır âlimleri arasında özel bir yerde durmaktadır. Sadece kıraat ilmi gayesi ile yaptığı bu seyahatler hicrî beşinci asır ve öncesi hakkında çok yönlü bilgi sahibi olmamıza imkan vermektedir.

Tezimizin bu bölümü üç ana başlıkta incelendi. İlk başlıkta müellifin yaşadığı dönem genel çerçevesi ile ele alındı. Ayrıca yaşadığı dönemde kıraat ilminin genel durumundan ve çağdaşı olan âlimlerinden bahsedildi. İkinci başlıkta müellifin hayatı, doğumu, hocaları ve seyahat ettiği bölgeler, öğrencileri, vefatı ve âlimlerin Hüzelî hakkındaki görüşleri teferruatlı bir şekilde incelendi. Son ana başlıkta ise Hüzelî'nin eserleri ele alındı. Tezimizin son bölümü olan ikinci bölümde ise müellifin günümüze ulaşan tek eseri olan *el-Kâmil fi'l-kirâât* tahlil edilecektir. Eser her yönüyle incelenecek olup kıraat ilmindeki yeri tahlil edilmeye gayret gösterilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-KÂMİL Fİ'L-KIRÂÂT VE KIRAAT İLMİNDEKİ YERİ

1. ESER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Eserin İsmi ve Yazara Nispeti

el-Kâmil fi'l-kirâât Hüzelî'nin (ö. 465/1073) günümüze ulaşan tek eseri olma özelliğine sahiptir. Eserin Hüzelî'ye ait olduğu noktasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bazı yazma eser kütüphanelerinde yazarı belli olmayan bir takım eserler Hüzelî'ye nispet edilmiş olsa da eserlerin hacimleri ve tarihleri bu bilgilerin doğru olmadığını göstermektedir.¹⁸⁷

Bir önceki bölümden çıkardığımız üzere; Hüzelî hayatının son dönemlerinde yazdığı bu eseri, diğer eserlerini de kapsadığı için *el-Kâmil* kelimesi ile başlamak üzere isimlendirmiştir. *el-Kâmil* kelimesi sonrasında gelen diğer kelimeler ile ilgili Hüzelî'den net bir bilgi ulaşmamıştır. Ulema arasında eserin tam ismi farklılık arz etmektedir. Eser, içerisinde barındırdığı 10 sahih kıraat, 40 şâz kıraat ve rivayetlerin çok olması yönü dikkate alınarak kaynaklarda farklı şekillerde isimlendirilmektedir.

Kaynaklarımızın geneli eseri *el-Kâmil fi'l-kirâât* olarak zikretmektedir.¹⁸⁸ Yakın dönemde yapılan Ebû İbrâhîm Ömer b. Abdillâh tahkikli neşrinde de bu isim esas alınmaktadır.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Geniş bilgi için bk. Altıkulaç, "Hüzelî".

¹⁸⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma`rifeti'l-edib*, 6/2849; İbn Nukta, *İkmâlu'l-İkmâl (İbn Mâkûlâ'nın el-İkmâl adlı eserine İbn Nukta tarafından İkmâlu'l-İkmâl adıyla yapılan zeylin zeylidir.)*, 2/23; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve veşeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135; es-Safedî, *Neksu'l-Himyân fi Nuketi'l-Umyân*, 300; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, 5/282; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/242; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/318; Velîd b. Ahmed Hüseyin Zübeyrî vd., *el-Mevsû'âtü'l-müeyssere fi terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*, 3/2965.

¹⁸⁹ Ebû'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, thk. Ebû İbrâhîm Ömer b. Abdillâh (Kahire: Dâru Semâ li'l-Küttâb, 2014).

İbn Beşkuvâl (ö. 578/1183) eserin ismini sadece *el-Kâmil* olarak belirtmektedir.¹⁹⁰ Ayrıca birçok müellif eseri tanıtırken tam ismini zikredip daha sonra geçen yerde *el-Kâmil* demekle yetinmektedir. Bu yönden bakıldığı zaman eserin meşhur ismi *el-Kâmil* olarak gözükmektedir.

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) ve Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1839/1920) eserde geçen 50 kıraati esas alarak eserin ismini *el-Kâmil fi'l-kırâati'il-hamsîn* olarak zikretmişlerdir.¹⁹¹ 2016 yılında Dâru'l-Beşîr tarafından yapılan Hâlid Ebü'l-Cûd tahkikli neşrinde de bu isim esas alınmıştır.¹⁹²

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) eseri *el-Kâmil fi'l-kırâati'l-'aşr ve'l-erba'în ez-zâidete 'aleyha* olarak vermektedir. Öyle görünüyor ki eser, içerisinde var olan 10 sahih kıraat ve bunlara ek 40 şâz kıraatten müteşekkil olduğu için İbnü'l-Cezerî eseri bu şekilde ifade etmiştir. Eserin Müessesetu Semâ tarafından yapılan Cemâl eş-Şâyib tahkikli neşrinde de bu isim tercih edilmiştir.¹⁹³

Diğer eserlerinde geçmemekle birlikte Zehebî (ö. 748/1348), *Târihu'l-islâm*'da kitabın ismini *el-Kâmil fi'l-kırâati'l-meşhûra ve's-şevâz* olarak zikretmektedir.¹⁹⁴

Yakın zamanda, Medine'de bulunan Tayyibe Üniversitesi Şeyh Yusuf Abdullatif Cemil Kıraat Kürsüsü uhdesinde *Kitâbü'l-Kâmil fi'l-kırâati'l-*

¹⁹⁰ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs* (Eser; İbnü'l-Faradî'nin *Târihu ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.*), 642.

¹⁹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1381; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'i'l-müellifîn ve asarü'l-musannifîn*, 2/551.

¹⁹² Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâati'l-hamsîn*, thk. Hâlid Ebü'l-Cûd (Amman: Dâru'l-Beşîr, 2016).

¹⁹³ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâati'l-'aşr ve'l-erba'în ez-zâidete 'aleyha* thk. Cemâl eş-Şâyib (Muessesetu Semâ li'n-neşr ve't-tevzî', 2007).

¹⁹⁴ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135.

hamsîn ismiyle Ömer Yûsuf Abdulğani Hamdân ve Tağrîd Muhammed Abdurrahman Hamdân tahkikiyle neşredilmiştir.¹⁹⁵

Eserin yazara nispetine gelecek olursak; *el-Kâmil*'in Hüzeli'ye ait olması noktasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ulemanın tamamı Hüzeli ile birlikte *el-Kâmil*'ini zikretmektedirler. İbn Beşküval'ın şu ifadelerinden kitabın Hüzeli'ye ait olduğunu anlamaktayız: “Kitabı müellifinden okuyan Ebü'l-izz Muhammed b. el-Hüseyn Kalânisî'den haber vererek bu kitabın icazetini el-Kâdi Ebü'l-Muzaffer et-Taberî bize Mekke'den yazdı.”¹⁹⁶ Bu cümleden anlaşıldığı üzere Hüzeli'nin en meşhur talebesi Kalânisî'den haber verilmek üzere kitabın müellife nispeti kayıt altına alınmıştır.

Yakın dönemde yapılan akademik çalışmalarda *el-Kâmil*'in yazma nüshalarındaki hattın müellife ait olmadığı, eserin Hüzeli'nin kontrolünde istinsah ettirildiği ifade edilmektedir.¹⁹⁷ *el-Kâmil*'de sıkça geçen “Hüzeli dedi ki” gibi ifadelerinden anlaşılacağı üzere eserin Hüzeli'ye ait olduğu ve müstensihe yazdırıldığı açıkça anlaşılmaktadır.¹⁹⁸

Ayrıca *el-Kâmil*'in İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Gâye* gibi önemli eserlerinin başlıca kaynaklarından olması, eser ve müellifi birlikte zikretmesi eserin Hüzeli'ye ait olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

¹⁹⁵ بشرى لطلاب القراءات بوصول كتاب (الكامل) “متعة التعلم”, Facebook (28 Mart 2019); “للهدلي”, <https://vb.tafsir.net/> (2 Haziran 2015, 10:29); “بخصوص كتاب " الكامل " للهدلي”, <https://vb.tafsir.net/> (18 Haziran 2015, 12:01).

¹⁹⁶ İbn Beşküvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihu ulema 'i'l-Endelüs 'ünün zeylidir.)*, 643.

¹⁹⁷ el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzeli ve menhecühü fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kirâati'l-hamsîn*, 139.

¹⁹⁸ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâati'l-`aşr ve'l-erba'în ez-zâidete 'aleyha*, 165-168, 170-171, 175-176, 180-185.

1.2. Eserin Yazılma Gayesi ve Tarihi

Zehebî ve İbnü'l-Cezeri; Hüzeli'nin kitabını kastederek şöyle dediğini aktarmaktadırlar; “Bu kitabı okunan ve meşhur olan kıraatlerin tariklerini kapsayacak şekilde telif ettim.”¹⁹⁹ Bu cümleyi ve hayatını göz önüne aldığımız zaman anlaşılacağı üzere Hüzeli; ömrünü kıraat ilmini öğrenme yolunda vakfetmiş, nerede kıraat alacağı bir kişi duyduysa hemen oraya gitmiş, okunan bütün kıraatleri toplama yolunda büyük gayretler sarf etmiş ve bu gaye üzerine eserini inşa etmiştir.

Hüzeli, eserin yazılma gayesini *el-Kâmil*'in farklı yerlerinde şu cümleler ile ifade etmektedir:

“Hüzeli dedi ki: bu seb'adan, rical ve beldelerin âlimlerinin belirlemiş olduğu ihtiyarlardan bize ulaşanlardır. Sonra onların usullerini ve eserlerini takip ettim. Arapça, fıkıh, kelam, kıraat, tefsir, sünen ve meâni ilimlerindeki araştırmamdan sonra selefte mutabık bir seçimde bulundum. Allah'ın yardımını, başarıya ulaştırmasını ve beni bu ilimle faydalandırmasını niyaz ederim... Allah'a hamd ve şükür ile senedler yazıldı.”²⁰⁰

“Bu kitabı sözü uzatmak ve içinde illetler, şerh ve şâzlar zikretmediğimiz anlaşılmasın diye kaleme almadık. Biz bunu, öğrenen kişi tam olarak anlasın ve ilim ehli de bununla ezberlesin ve aklında bulundursun diye ortaya koyduk.”²⁰¹

“Bu kitap hikayeler (kurgu, kurmaca) için yazılmadı.”²⁰²

¹⁹⁹ ez-Zehebî, *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 239; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/398 Hüzeli'nin bu cümlesini eserin elimizde olan tahkikli neşrinde (Cemal eş-Şayib) bulamadık. Eserin neşrinde esas alınan yazma nüshada bu cümle geçmiyor olabilir. Bu cümlelerin önümüzdeki bölümlerde bahsedeceğimiz diğer yazma nüshalarında geçmesi ihtimal dahilindedir.

²⁰⁰ el-Hüzeli, *el-Kâmil fî'l-kırâati'l-`aşr ve'l-erba`în ez-zâidete` aleyha*, 307.

²⁰¹ el-Hüzeli, *el-Kâmil fî'l-kırâati'l-`aşr ve'l-erba`în ez-zâidete` aleyha*, 37.

²⁰² el-Hüzeli, *el-Kâmil fî'l-kırâati'l-`aşr ve'l-erba`în ez-zâidete` aleyha*, 43.

“Çünkü bundan maksat kıraatler ve rivayetlerin açıklamasıdır.”²⁰³

“Bu kitabı illetler için yazmadık. Bunu rivayetin kesinliğini, sabitliğini belirtmek için yazdık.”²⁰⁴

“Birçok delil olmasına rağmen delillendirme işini uzatmadık. Çünkü kitapta amaçlanan şey, rivayetin açıklanmasıdır.”²⁰⁵

Eserin yazılma tarihi net bir şekilde belli değildir. Eserde herhangi bir tarih de geçmemektedir. Hüzelî'nin eserleri bölümünde bahsettiğimiz üzere hayatının son dönemine doğru yazdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca *el-Kâmil*'i ömrünün son yıllarına doğru yazdığını, eserin isminden ve *el-Hâdî*, *el-Vecîz*, *Dürre* ve *el-Câmi*' gibi eserlerini kapsayacak şekilde yazmasından çıkarmak mümkündür.

Eserde Nîşâbûr'da kıraat ahzettiği herhangi bir âlimden bahsetmemesinden dolayı h. 458'de ulaştığı Nîşâbûr'da veya hemen önceki yıllarda bulunduğu Gazne, Semerkand ve Buhara'da yazmış olacağı daha kuvvetli görünmektedir.

1.3. Eserin Yazma Nüshaları

el-Kâmil fi'l-kırâât'in birkaç farklı yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların en tertipli olanı Ezher Üniversitesi kütüphanesinde yer alan nüshadır. Eserin tahkikli çalışmalarında ve diğer çalışmalarda eksiksiz ve daha tertipli olduğu için Ezher nüshası esas alınmıştır.

Kitap fihristlerinden, Hüzelî hakkındaki çalışmalardan ve internet sitelerindeki formlardan araştırma sonucunda çıkardığımız sonuca göre *el-Kâmil*'in altı adet yazma nüshası bulunmaktadır. Kaynaklarımızda, kütüphane aynı olmasına rağmen yazma nüshaların yer bilgileri kimi zaman farklılık arz

²⁰³ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*'l-`aşr ve'l-erba`în ez-zâidete `aleyha, 140.

²⁰⁴ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*'l-`aşr ve'l-erba`în ez-zâidete `aleyha, 308.

²⁰⁵ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*'l-`aşr ve'l-erba`în ez-zâidete `aleyha, 311.

etmektedir. Hangisinin daha doğru olduğu bilgisini teyit edemediğimiz için kaynağı ile birlikte bahsi geçen yer bilgilerinin tamamını vereceğiz.

el-Kâmil'in yazma nüshaları şunlardır;

a. Ezher Üniversitesi Kütüphanesi, Mısır. Numara: 200²⁰⁶, 369²⁰⁷. Bu nüsha 250 varaktan oluşmaktadır. Her bir yüzünde 21 satır bulunmaktadır.

b. Merkezü el-Melik Faysal li'l-Buhusi ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyyeti, Riyad. Numara: f/0405 ve f/1/1197²⁰⁸. *Mu'cemu Târih Türas*'ta Câmiatu Riyad numara 405'ten de bahsedilmektedir.²⁰⁹ Muhtemeldir ki Merkezü el-Melik Faysal'da olan nüshalar kastedilmektedir.

c. Mescid-i Nebi Kütüphanesi, Medine. Numara: 211/43²¹⁰

d. Câmi'atü'l-İslamiyye Kütüphanesi Mahtutât Kısmı, Medine. Numara: 656²¹¹. Câmi'atü'l-İslamiyye numara 3572'den de bahsedilmektedir.²¹²

e. Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ Merkezü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyyi, Mekke. Numara: 640²¹³. Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ numara 134'te kaynaklarımızda geçmektedir.²¹⁴

f. Kütübhâne-i Umûmî-i Âyetullah Mar'âşî, İran. Numara: 4/3570²¹⁵ Bu numaradaki eser *el-Kırâât* olarak geçmektedir. Bu eserin

²⁰⁶ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmi fi mektebâti'l-âlem: el-mahtutât ve'l-matbûât*, 5/4007.

²⁰⁷ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirââti'l-aşr ve'l-erba'in ez-zâidete 'aleyha*, 18; el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kirââti'l-hamsîn*, 17.

²⁰⁸ *Hizânetü't-türâs-Fihrisü Mahtutât* (Merkezü el-Melik Faysal, ts.), 21/265, 25/602.

²⁰⁹ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmi fi mektebâti'l-âlem: el-mahtutât ve'l-matbûât*, 5/4007.

²¹⁰ el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kirââti'l-hamsîn*, 17.

²¹¹ *Hizânetü't-türâs-Fihrisü Mahtutât*, 63/255.

²¹² el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kirââti'l-hamsîn*, 17.

²¹³ *Hizânetü't-türâs-Fihrisü Mahtutât*, 63/255.

²¹⁴ el-Hindî, *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kirââti'l-hamsîn*, 17.

²¹⁵ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmi fi mektebâti'l-âlem: el-mahtutât ve'l-matbûât*, 5/4007.

249. varak b veçhesi ile 293. varak b veçhesi arasında olan bölüm Hüzeli'ye nispet edilmektedir. Bu nüshanın Hüzeli'ye ait olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Nüshada müellif ismi bulunmamakla birlikte herhangi bir tarih de geçmemektedir. Tayyar Altıkulaç, kitabın içinde Hüzeli'ye atıflar bulunsa da eserin Hüzeli'ye ait olmadığını belirtmektedir.²¹⁶

Ezher nüshasından örnekler;

²¹⁶ Altıkulaç, "Hüzeli".

الكاملي في القراءات

أبو القاسم يوسف بن علي بن الكندي، دة ٤٦٥

1.4. Eserde Takip Edilen Metot

Hüzelî *el-Kâmil*'de kendinden önceki dönemin ve kendi döneminin dışına çıkarak özel bir metot uygulamıştır. Eser sistem olarak ne çağdaşı olan Dâni'nin (ö. 444/1052) *et-Teyisîr*'ine ne de hocalarından olan Ahvâzî'nin (ö. 446/1055) *el-Vecîz*'ine benzemektedir. Sonraki dönem eserlerinde ve hatta *en-Neşr* gibi Hüzelî'yi kaynak olarak kullanan eserlerde de bu metoda rastlamamaktayız. Hüzelî eserini kendine has bir metot ile kaleme almıştır. Öyle ki bu alandaki eserlerin genel kısmı İsti'âze ve Besmele babları ile başlarken *el-Kâmil*'de bu bablar usûl kısmının sonlarına doğru işlenmiştir.²¹⁷

el-Kâmil 14 bölümden oluşmaktadır. Usûl²¹⁸ ve ferş²¹⁹ konuları bu bölümler altında “Kitâbü't-Tecvîd, Kitâbü'l-Esanîd...” gibi ana başlıklar ve onların alt başlıkları olarak ele alınmaktadır. Eserin elimizde olan tahkikli çalışmalarında bu on dört bölüm sınıflandırması korunmakta olup ana başlık ve alt başlık isimlendirmeleri farklılık arz etmektedir. Tezimizin bu bölümüne kadar elimizde olan iki tahkikli neşirden de faydalanılırken bu bölümle birlikte başlıklar daha detaylı zikredildiği için Ebû İbrâhîm Ömer b. Abdillâh tahkiki esas alınacaktır.

Eserde yer alan konuların ve eserin metodunun daha iyi kavranabilmesi için bölümleri ve başlıkları burada toplu bir şekilde vermek yerinde olacaktır. Eser şu bölümlerden oluşmaktadır;

a. *el-Kâmil*'de 1. bölüm,

- Kitâbü'l-Fezâil

²¹⁷ bk. Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dâni, *et-Teyisîr fi'l-kirâati's-seb`a*, thk. Halef Hamûd Sâlim eş-Şağdelî (Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2015); el-Ahvâzî, *el-Vecîz: fî şerhi kirâati'l-karâeti's-semâniyyeti eimmeti'l-emsâri'l-hamse*; el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâat*; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-`aşr*.

²¹⁸ Bir kıraat ilmi terimi olarak usûl; kıraat imamının uyguladığı belli ve düzenli kaideleri ifade eden kurallardır. bk. Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*, (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 173.

²¹⁹ Ferş, belli ve düzenli bir kaideye dayanmayan Kur'an'da dağınık halde bulunan kelime farklılıklarına denir. bk. Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*, 160.

b. *el-Kâmil*'de 2. bölüm,

- Kitâbü'l-Fezâil'in devamı
- Kitâbü't-Tecvîd
- Kitâbü'l-'Aded

c. *el-Kâmil*'de 3. bölüm,

- Kitâbü'l-Vakf
- Kitâbü'l-Esânîd

d. *el-Kâmil*'de 4. bölüm,

- Kitâbü'l-Esânîd'in devamı

e. *el-Kâmil*'de 5. bölüm,

- Kitâbü'l-Îmâle

f. *el-Kâmil*'de 6. bölüm,

- Kitâbü'l-İdgâm

g. *el-Kâmil*'de 7. bölüm,

- Kitâbü'l-Hemze

h. *el-Kâmil*'de 8. bölüm,

- Kitâbü'l-Hemze'nin devamı
- Kitâbü'l-Med ve'l-Vakf
- Kitâbü'l-Yâ'ât

i. *el-Kâmil*'de 9. bölüm,

- Kitâbü'l-Hâ'ât ve Mîmâtî'l-Cem'
- Kitâbü't-Te'avvuzi ve't-Tesmiyeti ve't-Tehlîl ve't-Tekbîr
- Kitâbü'l-Ferş

j. *el-Kâmil*'de 10, 11, 12, 13 ve 14. bölümler,

- Kitâbü'l-Ferş'in devamı

Yukarıda verdiğimiz başlıkların kendi içerisinde birçok alt başlıkları bulunmaktadır. Fakat bölümü uzatacağı için ana başlıkları vermekle yetiniyoruz.²²⁰ Ayrıca, görüldüğü üzere eser on dört bölüme ayrılmakla birlikte konuların sınırları bölümlerle birlikte bitmemektedir. Bazı bölümlerin konuları diğer bölümlerde devam etmektedir. Eseri incelerken konuların geçtiği bölümlerden bahsedilmekle birlikte ana başlıklar (Kitâbü'l-İdgam... vb.) ile sınıflandırma yapmak daha uygun olacaktır.

1.5. Eserin Kıraat İlmindeki Yeri

Hiç şüphesiz hicrî beşinci asır, sonrasına büyük etkiler bırakmış birçok önemli ismi ve eseri barındırması açısından, kıraat ilmi tarihinde oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Bu asırda kıraat ilminde öne çıkan isim ve eserler arasında Hüzeli ve *el-Kâmil* de birçok yönüyle günümüze kadar yerini korumuştur.

Hüzeli genç yaşta sadece kıraat ilmini ahzetme gayesi ile çıktığı ilmi seyahatleri sonucunda birçok İslam beldesine seyahat etmiş ve bu ilmi faaliyetleri daima ilim dünyasının dikkatini çekmiştir. Çünkü o, bu seyahatleri sonucunda kıraatin ilmi disiplin olmasından hicrî beşinci asra kadar olan birikimi tabiri caizse derleyip toparlamıştır. Zehebî'nin de ifade ettiği üzere bu ilimde onun kadar geniş coğrafyaya ulaşan ve onun kadar kıraat rivayet eden başka birisi olmamıştır.²²¹

Bu seyahatler Batı'daki kıraat birikiminin Doğu'ya aktarılmasına vesile olması açısından da ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü Hüzeli Endülü ve

²²⁰ bk. el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*.

²²¹ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135.

Mağrib'in birikimini içinde barındıran memleketi Biskre'de eğitimini almıştır. O birikimin üzerine devamlı ekleyerek gittiği yerlere kıraat ilmini götürmüş ve aynı zamanda “kıraat rihlesi” diyebileceğimiz seferleri sonucunda yazdığı eseri dönemin adeta bir özeti olmuştur.

Burada “kıraat rihlesi” meselesine değinmek yerinde olacaktır. Sözlükte “yola koyulmak” ve “bir şeyin sırtına binmek” gibi anlamlara gelen rihle hadis ilmi terimi olarak “er-rihle fi talebi'l-hadîs” şeklinde kullanılmaktadır. Her ne kadar “rihle” her türlü ilmî faaliyetler için kullanılabilir olsa da günümüzde daha çok “hadis öğrenmek ve râvi hakkında bilgi sahibi olmak için yolculuğa çıkmak” anlamında terimleşmiştir.²²² Sadece Hüzeli ve çağdaşı olan Danî ve Ma'ser et-Taberî'ye baktığımız zaman terimleşmesede tıpkı hadis rihlelerinin özelliklerini taşıyan kıraat rihleleri yaptıklarını görmekteyiz.²²³ Zira hadis rihlelerinde olduğu gibi kıraat âlimleri de kıraat öğrenmek, râvi ve rivayetler hakkında bilgi sahibi olmak için seyahatlere çıkmışlardır.

Bu seyahatleri sonucunda yazmış olduğu *el-Kâmil* içerisinde barındırdığı 50 kıraat ve 1459 tarik ile bu alanda en çok kıraat ve tarik rivayet edilen kitaplar arasında bulunmaktadır. Sahih olsun şâz olsun o dönemde okunan neredeyse bütün kıraatleri toplaması bakımından eser, bir kıraat ansiklopedisi olma niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle Hüzeli ve eser kıraat ilminde hicrî beşinci asır ve öncesini toplayanlar arasında zikredilmektedir.

el-Kâmil sadece kıraat ilminin usûl ve ferş konuları ile sınırlı kalmamaktadır. Eserde kıraat ilmüne dair Fezâil, Adedü'l-Âyât, Tecvîd, İsnâd, Vakf gibi birçok konu ele alınması bakımından aynı türdeki eserler arasında ayrı bir yerde durmaktadır. Bu konuları da usûl ve ferş konuları gibi geniş bir

²²² İbrahim Hatiboğlu, “Rihle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Temmuz 2021).

²²³ bk. Abdurrahman Çetin, “Dâni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Temmuz 2021); Ali Turgut, “Ebû Ma'ser et-Taberî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Temmuz 2021).

şekilde ele almaktadır. Bilhassa Hz. Ali'den gelen tertîl ile ilgili rivayet, mahreçlerin sayısının 17 olması, meddin tarifindeki elif miktarı tabiri, bazı kıraatlerin ilk defa bu eserde geçmesi gibi birçok meselede *el-Kâmil* başvuru kitabı olmuştur. Yine bu bölümlerde konunun sened zincirini vermesi, konuya dair tüm örnekleri mushaf sırasına göre konunun sonunda topluca vermesi, tartışmalı konuları ele alması gibi kendine has birçok yöntem kullanmaktadır.

Kıraat ilmindeki yerinin ortaya konulmasında İbnü'l-Cezerî'nin büyük katkısı olmuştur. Hicrî dokuzuncu asra kadar gündemde olmayan eser İbnü'l-Cezerî ile birlikte gereken değeri bulmuştur. İlerleyen kısımlarda detaylı bir şekilde de ele alacağımız üzere eser İbnü'l-Cezerî'nin başta *en-Neşr* olmak üzere birçok eserinin en önemli kaynaklarından olmuştur.

Günümüzde de eser kıraat ilmindeki yerini korumaktadır. Eser üzerine birçok tahkik çalışması yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Eserin bölümleri müstakil çalışmalara konu olmakta ve kitap halinde basılmaktadır. Eserin içerisindeki şâz kıraatler sûre sûre tez olarak çalışılmaktadır. Ayrıca içerisindeki birçok mesele makalelere konu olmaktadır. Her yönüyle zengin bir içeriğe sahip olan bu eser birçok çalışmaya konu olmaya da devam edecektir.

1.6. Âlimlerin Eser Hakkındaki Görüşleri

Hüzelî'nin yoğun seyahatleri sonucunda yazdığı *el-Kâmil* âlimlerin tamamının övgüsüne mazhar olmuştur. Birçok ilim adamı kıraat ilminde onun kadar geniş coğrafyaya ulaşan ve onun kadar çok rivayet eden başka bir âlim görmediklerini daima dile getirmişlerdir. *el-Kâmil* kendi döneminde ve kendinden sonraki dönemde başta İbnü'l-Cezerî olmak üzere birçok âlimi etkilemiş ve kaynak kitap olarak istifade edilmiştir.

Hüzelî eserinde 50 kıraate ve 1459 tarike yer vermesi sebebiyle kıraat ilmini derleyenler arasında zikredilmiştir.²²⁴ Her ne kadar çağdaşı olan Ebû Ma'şer et-Taberî'nin (ö. 478/1085) ve 'Abdul'aziz el-İskenderî'nin (ö. 629/1232) Hüzelî'den daha çok rivayet ettiği²²⁵ görülse de Hüzelî'nin İslam coğrafyalarının neredeyse tamamını dolaşarak bu rivayetleri bildirmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Hüzelî'yi ayıran bir diğer noktada şudur ki; o kendi bölgesinde (Batı) aldığı kıraat birikimini Doğu'ya aktarmıştır.²²⁶ Böylece onun eseri, döneminde Batı'da ve Doğu'da okunan kıraatlerin toplandığı bir kaynak niteliği taşımıştır.

İbn Beşküval *es-Sıla* adlı eserinde *el-Kâmil*'den şöyle bahsetmektedir: “Onun kitabı ulaştığı kıraatlerle doludur. Mağribin bir ucundan Fergana'ya kadar birçok şeyh ile görüşüğünü zikreder.”²²⁷

İbnü'l-Cezerî *el-Kâmil*'e büyük önem vermiştir. Öyle ki başta *en-Neşr* ve *Gâye* olmak üzere birçok eserinde kaynak olarak kullanmıştır. *en-Neşr*'de en çok Hüzelî'nin eserine tarik isnad etmiştir.²²⁸ Bu yönüyle *en-Neşr*'in önemli kaynaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda eseri savunmuş ve eser üzerine yapılan eleştirilere de cevap vermiştir. İbnü'l-Cezerî *el-Kâmil*'den şu ifadelerle bahsetmektedir: “İçerisinde 50 kıraati ve 1459 rivayeti topladığı *el-Kâmil*'i telif etti. Bu ilim uğruna Mağribin sonundan Fergana uçlarına kadar dağ taş demeden 365 alim ile görüşmüştür.”²²⁹

Zehebî *Tarihü'l-İslâm*'da Hüzelî'yi şu ifadeler ile övmüştür: “Kıraat talebi ile dünyayı dolaşan birisi. Kıraat ilmi için onun kadar seyahat eden ve

²²⁴ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü ve Kıraati*, 311; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 83-84, 89.

²²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-`aşr*, 1/35.

²²⁶ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 72.

²²⁷ İbn Beşküvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihu ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*, 642.

²²⁸ Recep Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrirât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme” (Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu, Bursa, 2018), 19.

²²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-`aşr*, 1/35.

onun kadar geniş coğrafyaya ulaşan başka birisini tanımiyorum. Öyle ki seyahatleri Mağrib'in bir ucundan Fergana'ya ve Türk beldelerine kadar ulaşmıştır.”²³⁰ Fakat *Ma'rifetü'l-kurrâ'da* Hüzeli'yi eleştirmektedir. Zehebî: “Onun kıraat isnadlarında hataları çoktur. Kitabını asılsız, sahih olmayan kıraatlerle doldurmuştur. Hocalarının da çoğu bilinmeyen kimselerdir.”²³¹ demektedir. İbnü'l-Cezerî bu eleştirileri kabul etmekle birlikte cevap niteliğinde de şunları dile getirmektedir: “Onun isnadlarında yanlışlar olmuştur. Fakat bu mazur görülmelidir. Çünkü o kimsenin ele almadığı genişlikte konuyu ele almıştır. Ayrıca kurrânın çoğunun isnad bilgisi olmadığından doğal karşılanmalıdır. Bu yanlışlar daha sonra hâsil olmuştur.”²³²

Buradan anlaşılacağı üzere *el-Kâmil* içinde hatalar olması ve bazı kıraat aldığı kişilerin bilinmemesi yönüyle eleştirilmiştir. Fakat İbnü'l-Cezerî gibi büyük bir âlim bunların normal olarak karşılanması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü o zaman ki şartlarda kurrânın isnad bilgisi bulunmamakta idi. Yine İbnü'l-Cezerî'nin de ifade ettiği üzere; o dönemde az veya çok olsun kıraatler telif ediliyordu. Kendilerine ulaşan kıraatleri, ulaştığı şekilde sahih veya şâz olsun rivayet ediyorlardı. Hiç kimse de onları inkar etmiyor ve aksine selefın yoluna tâbi oluyorlardı. Onlar, “Kıraat tâbi olunan ve uyulan bir sünnettir.” anlayışı ile hareket ediyor ve seleflerinden kıraat öğreniyorlardı.²³³

1.7. Eserin İbnü'l-Cezerî'nin Eserlerine Kaynaklığı Bakımından Değerlendirilmesi

el-Kâmil'e en büyük önemi İbnü'l-Cezerî vermiştir. İbnü'l-Cezerî eseri kaynak olarak kullanırken Hüzeli'nin hataları olabileceğini de kabul etmiş, ona yöneltilen eleştirilere de cevap vermiştir. Meseleye onun kadar geniş eğilenin

²³⁰ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, 10/135.

²³¹ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, 1995, 2/819.

²³² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 400.

²³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kurrâti'l-âşr*, 1/35.

olmadığını, o dönemde kurrânın isnad bilgisinin zayıf olduğunu ve bütün bunların mazur görülmesi gerektiğini belirtmiştir.²³⁴ Yine önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere Hüzeli’den devamlı övgülerle bahsetmekte ve kıraat ilmi gayesi ile onun gibi geniş coğrafyalara ulaşan başka birisini tanımadığını ifade etmektedir.²³⁵

el-Kâmil en-Neşr’in en önemli kaynaklarından olmaktadır. Bunu şuradan anlamaktayız; İbnü’l-Cezerî *en-Neşr* ’de 134/137 tarik sayısı ile en fazla tariki Hüzeli’den almıştır.²³⁶ Bu tariklerin sayısını, esas aldığımız tahkikin yazarı Ebû İbrâhîm Ömer b. Abdillâh 129 olarak vermektedir. Bu tarikler şunlardır;

- a. **Nâfi’**: Kâlûn’dan 8, Verş’ten 16 olmak üzere 24 tarik rivayet etmiştir.
- b. **İbn Kesîr**: Bezzî’den 5, Kunbûl’dan 2 olmak üzere 7 tarik rivayet etmiştir.
- c. **Ebû ‘Amr**: Dûrî’den 17, Sûsî’den 3 olmak üzere 20 tarik rivayet etmiştir.
- d. **İbn ‘Âmir**: Hişâm’dan 8, İbn Zekvân’dan 15 olmak üzere 23 tarik rivayet etmiştir.
- e. **‘Âsım**: Şu’be’den 6, Hafs’tan 5 olmak üzere 11 tarik rivayet etmiştir.
- f. **Hamza**: Halef’ten 7, Hallâd’dan 5 olmak üzere 12 tarik rivayet etmiştir.
- g. **Kisâî**: Ebû’l-Hâris’ten 4, Dûrî’den 2 olmak üzere 6 tarik rivayet etmiştir.

²³⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirâati’l-`aşr*, 1/35.

²³⁵ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ*, 2/398.

²³⁶ Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrirât Geleneği: İbnü’l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, 19; İbtihâc Râzî Ahmed Abdurrahman, “el-Gazâyâ el-Usûliyyetü elletî teferrade bihe’n-Neşr min Kitâb ‘el-Kâmil’ li’l-Hüzeli”, *el-Menâratü* 22/4 (2016), 10.

- h. Ebû Ca'fer:** İbn Virdan'dan 3, İbn Cemmâz'dan 4 olmak üzere 7 tarik rivayet etmiştir.
- i. Ya'kub el-Hadramî:** Ruveys'ten 7, Ravh'tan 8 olmak üzere 15 tarik rivayet etmiştir.
- j. Halef:** İshâk'tan 2, İdrîs'ten 2 olmak üzere 4 tarik rivayet etmiştir.²³⁷

İbnü'l-Cezerî'nin bu tariklerin içerisinde yalnızca Hüzeli'den aldığı tariklerde bulunmaktadır. Ebû Ca'fer→İbn Cemmâz→Dûrî tarikini ve ayrıca Sibtu'l-Hayyat'ın Dûrî'ye isnadını sadece Hüzeli'den almıştır.²³⁸ Ek olarak şunu da belirtmekte fayda vardır; İbn Cemmâz hicrî 5. asra kadar telif edilen kaynaklarda yer almamıştır. Ona ilk defa Hüzeli *el-Kâmil*'de yer vermektedir.²³⁹

İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de bazı usûl konularını da yalnızca Hüzeli'den almıştır. Bu konuda çalışma yapan İbtihâc Râzî Ahmed Abdurrahman makalesinde, on sahih kıraat imamının usûl konularının hangilerini sadece Hüzeli'den aldığını başlıklar halinde zikretmektedir.²⁴⁰ İbnü'l-Cezerî'nin on kıraat imamının bazı usûl maddelerini sadece Hüzeli'den almış olması ve en çok tariki ondan rivayet etmesi *el-Kâmil*'in *en-Neşr* için ne kadar önemli bir kaynak olduğunu göz önüne sermektedir.

el-Kâmil, *Gâyetü'n-Nihâye* için de önemli bir kaynaktır. İbnü'l-Cezerî *Gâye*'de birçok kurrâdan “Hüzeli onu zikretti, söyledi, işitti...” gibi lafızlarla bahsetmektedir.²⁴¹ Aynı zamanda, hocalarının isminin geçtiği yerde Hüzeli'yi “Hüzeli onda okudu.” diye zikretmektedir.²⁴²

²³⁷ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 17,18.

²³⁸ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 18.

²³⁹ Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrib Usûlü*, 62.

²⁴⁰ İbtihâc Râzî Ahmed Abdurrahman, “el-Gazâyâ el-Usûliyyetü elletî teferrade bihe'n-Neşr min Kitâb 'el-Kâmil' li'l-Hüzeli”, 30-43.

²⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 1/17, 30, 42, 104, 149, 2/19, 35, 77, 92, 147, 237.

²⁴² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 1/9, 56, 97, 167, 2/4, 104, 222.

İbnü'l-Cezerî ayrıca *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn* ve *Tahbirü't-teysîr fi'l-kirâati'l-'aşr*'ın bazı yerlerinde *el-Kâmil*'den alıntılar yapmakta ve Hüzelfî'den çeşitli şekillerde bahsetmektedir.²⁴³

2. ESER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

el-Kâmil kendi dönemi ve sonraki dönemleri etkilediği gibi günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir. Kıraat ilmi alanında günümüzde yapılan akademik çalışmalarda önemli bir yere sahiptir. Özellikle İbnü'l-Cezerî'nin eserlerine kaynaklık etmesi bakımından dikkat çekmektedir ve bu yönüyle eser çok yönlü tahlile tâbi tutulmaktadır. Ayrıca içerisinde barındırdığı 50 kıraat ve 1459 tarik sebebiyle sahih ve şâz kıraat çalışmalarına da konu olmaktadır.

Her ne kadar ülkemizde şu ana kadar Tayyar Altıkulaç'ın DİA maddesi dışında, Hüzelfî üzerine özel çalışmalar yapılmamış olsa da bilhassa Arap dünyasında birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu bağlamda çalışmamız ülkemizde Hüzelfî ve eserleri noktasında ilk çalışmalardan olma niteliği taşımaktadır.

2.1. Eser Üzerine Yapılan Tahkik Çalışmaları

Bu bölümde eser üzerine yapılan tahkik çalışmalarından bahsedeceğiz. Eserin tahkik çalışmalarında tertipli ve daha az hasar gördüğü için genellikle Ezher nüshası esas alınmıştır. Eserin tam isminde bulunan ihtilaf bu çalışmalarda da görülmektedir. Tahkikli çalışmalar birbirinden farklı isimlerle neşredilmiştir.

Günümüzde eser üzerine aşağıdaki dört tahkik çalışması bulunmaktadır;

²⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*, 7, 10, 15, 21, 41, 72, 73; İbnü'l-Cezerî, *Tahbirü't-teysîr fi'l-kirâati'l-'aşr*, 164, 171.

a. *el-Kâmil fi'l-kırââti'l-'aşr ve'l-erba'in ez-zâ'idete 'aleyha*

el-Kâmil üzerine yapılan ilk tahkik çalışmasıdır. Tahkik Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib tarafından yapılmıştır. Müessesetü Semâ li'n-Neşr ve't-Tevzî' tarafından 2007 yılında basılmıştır. Tahkik yapılırken eserin Ezher nüshası esas alınmıştır. Tek cilt 665 sayfa olarak neşredilmiştir.

b. *el-Kâmil fi'l-kırâât*

el-Kâmil üzerine yapılan ikinci tahkik çalışmasıdır. Tahkik Ebû İbrâhîm Ömer b. Abdillâh tarafından yapılmıştır. Eseri Dâru Semâ li'l-Küttâb 2014 yılında Mısır/Kahire'de basmıştır. Eserin tahkikinde Ezher nüshası esas alınmıştır. 2 cilt 1367 sayfa olarak neşredilmiştir.

c. *el-Kâmil fi'l-kırââti'l-hamsin*

el-Kâmil üzerine yapılan bir diğer tahkikli neşir çalışmasıdır. Tahkik Hâlid Ebü'l-Cûd tarafından yapılmıştır. Kitabı Dâru'l-Beşîr 2016 yılında Amman'da basmıştır. Eser 4 cilt olarak basılmıştır. Kitabın bu baskısı elimizde bulunmamaktadır.

Kitabın kapak bilgisinde tahkik eden olarak sadece Hâlid Ebü'l-Cûd'un ismi geçmektedir. Fakat internet üzerindeki formların bir kısmında tahkik eden olarak Eymen Rüşdi Süveyd'in de ismi geçmektedir.²⁴⁴ Eymen Rüşdi Süveyd'in biyografisinin yer aldığı başka bir sitede de *el-Kâmil fi'l-kırââti'l-hamsin*'in Ferşu'l-Hurûf bölümünü tahkik ettiği bilgisi yer almaktadır.²⁴⁵

d. *Kitâbu'l-Kamil fi'l-kırââti'l-hamsîn*

el-Kâmil üzerine yakın zamanda yayınlanan bir diğer tahkik, Medine Tayyibe Üniversitesi Şeyh Yusuf Abdu'l-latif Cemil Kıraat Kürsüsü uhdesinde

²⁴⁴ "الكامل في القراءات الخمسين", <https://www.noor-book.com/book/review/333301> (Erişim 21 Nisan 2021).

²⁴⁵ "د. أيمن رشدي سويد", https://aleqraa.com/org_chart/20 (Erişim 21 Nisan 2021).

Kitâbü'l-Kâmil fi'l-kırââti'l-hamsîn ismiyle basılmıştır. Bu tahkiki Tübingen Üniversitesinde görev yapan Ömer Yûsuf Abdulġanî Hamdân ve Taġrîd Muhammed Abdurrahman Hamdân 20 yıl süren bir çalışma ile meydana getirmiştir.²⁴⁶ Bu baskı 7 cilttir. Herhangi bir yayınevi basmamıştır ve satışa da çıkmamıştır. Sosyal mecralarda Tayyibe Üniversitesi'nden Sâlim Cekenî kitabın sadece 300 adet basıldığını ve üniversitelerin ilgili bölümlerine ve kıraat alanının uzman isimlerine gönderileceği bilgisini paylaşmıştır.²⁴⁷

2.2. Eser Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar

2.2.1. Doktora Tezleri

- a. *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fi kitâbihi'l-kâmil fi'l-kırââti'l-hamsîn*

Hâlihazırda eser üzerine yapılmış tek doktora çalışmasıdır. Ümmü'l-Kura Üniversitesi Tefsir ve Ulumu'l-Kur'an bölümünde yapılan bu çalışma Şa'bân b. Muhammed b. İsmâ'îl danışmanlığında yürütülmüştür. Çalışma Abdülhafız b. Muhammed Nûr b. Ömer el-Hindî tarafından 2007 yılında tamamlanmıştır.²⁴⁸

2.2.2. Yüksek Lisans Tezleri

el-Kâmil üzerine iki adet yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalar ikisi de Katar Üniversitesi öğretim üyesi Adnan el-Hamvî el-'Ulebî danışmanlığında yürütülmüştür. Bu tezlerde *el-Kamîl*'in bazı bölümleri şâz kıraatler yönünden incelenmiştir.

²⁴⁶ "بشرى لطلاب القراءات بوصول كتاب (الكامل) للهدلي"; (28 Mart 2019); "متعة التعلم" (2 Haziran 2015, 10:29).

²⁴⁷ "بخصوص كتاب " الكامل " للهدلي" (18 Haziran 2015, 12:01).

²⁴⁸ Abdülhafız b. Muhammed Nûr b. Ömer el-Hindî, "الوصف: الإمام الهدلي ومنهجه في كتابه", "الكامل في القراءات الخمسين", <http://search.mandumah.com/Record/532267> (Erişim 21 Nisan 2021).

- a. *Tevcihu'l-kırââti's-şâzzeti fi sûreley el-Fâtiha ve'l-Bakara min kitabi "el-Kâmil fi'l-kırââti'l-hamsîn" li'l-imam el-Hüzelî ve eseruha fi't-tefsir*

Bu tez Muhammed Yahya Ahmed Muhammed Tâhir tarafından Haziran 2020 yılında Katar Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Fakültesi'nde tamamlanmıştır. Çalışmada Hüzelî'nin *el-Kâmil*'de Fatih ve Bakara sûrelerinde rivayet ettiği şâz kıraat vecihleri tahlil edilmektedir.²⁴⁹

- b. *Tevcihu'l-kırââti's-şâzzeti fi sûreley Âli-İmrân ve'n-Nisa min kitabi "el-Kâmil fi'l-kırââti'l-hamsîn" li'l-imam el-Hüzelî ve eseruha fi't-tefsir*

Adı geçen tez Muhammed Casim Abdullah Casim el-Casim tarafından Haziran 2020 yılında Katar Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Fakültesi'nde tamamlanmıştır. Çalışmada Hüzelî'nin *el-Kâmil*'de Âli İmrân ve Nisa sûrelerinde rivayet ettiği şâz kıraat vecihleri ele alınmaktadır.²⁵⁰

2.2.3. Diğer Akademik Çalışmalar

Hüzelî ve eseri üzerine ansiklopedi maddesi ve birçok makale çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalar şunlardır;

- a. DİA “*Hüzelî*” Maddesi

Hüzelî'nin hayatı ve eserleri hakkında genel bilgilerin yer aldığı Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi maddesidir. Madde Tayyar Altıkulaç tarafından kaleme alınmıştır. Ülkemizde Hüzelî hakkında bu ansiklopedi maddesi dışında başka bir çalışma bulunmamaktadır.

²⁴⁹ Tâhir, *Tevcihu'l-kırââti's-şâzzeti fi sûreley el-Fâtiha ve'l-Bakara min kitâbi "el-Kâmil fi'l-kırââti'l-hamsîn" li'l-imâm el-Hüzelî ve eseruhâ fi't-tefsir*.

²⁵⁰ el-Câsim, *Tevcihu'l-kırââti's-şâzzeti fi sûreley Âli-İmrân ve'n-Nisâ min kitâbi "el-Kâmil fi'l-kırââti'l-hamsîn" li'l-imâm el-Hüzelî ve eseruhâ fi't-tefsir*.

b. *el-İhticâcü'l-lügavî li'l-kırââtî's-şevâz: Dirasetün fî Kitâbi "el-Kâmil fi'l-kırââtî'l-hamsîn" li'l-Hüzelî*

Bu makale 'Ayn Şems Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyyeti fi'l-'Ulûmi'l-İnsâniyyeti ve'l-Edebiyyeti Dergisinin 2019 yılında yayınlanan 25. cildi 4. sayısının 15 ile 55 sayfaları arasındaki bölümde yayınlanmıştır. Makaleyi Muhammed Tâhir Ahmed Mahmûd yayına hazırlamıştır.

c. *el-Gazâyâ el-Usûliyyetü elletî teferrade bihe'n-Neşr min Kitâb "el-Kâmil" li'l-Hüzelî*

Adı geçen makale 2016 yılında el-Menâratü Dergisi 22. cilt 4. sayıda 9-45. sayfalar arasında yayınlanmıştır. Makale Ürdün, Câmî'atü'l-'Ulûmi'l-İslamiyyeti'l-'Alemye hocalarından İbtihâc Râzî Ahmed Abdurrahman tarafından yazılmıştır.

d. *Kitâbü'l-Vakf (ve'l-İbtidâ' fî Kitâbi'llah)*

Ammar Emin Muhammed ed-Dedû tarafından *el-Kâmil*'in Kitâbü'l-vakf bölümünün araştırma ve tahkik çalışması olarak kaleme alınmıştır. Çalışma 2008 yılında Mecelletü's-Şer'îyyetü ve'l-Kanûn Dergisi 34. sayısı 235-415. sayfaları arasında yayınlanmıştır.

e. *el-Mugârebetü't-ta'limiyyetü li-âdâbi "el-Müte'allim me'a'l-mü'allim" fî Kitâbi "el-Kâmil fi'l-kırâât" li'l-imâmü'l-Hüzelî el-Cezâirî*

Adı geçen makale Abdulmâlik Ma'sîş tarafından kaleme alınmıştır. 2020 yılında Mecelletü Âfâk li'l-'Ulûm Dergisi 5. cilt 18. sayıda 121-128 sayfaları arasında yayınlanmıştır.

f. *Teğâyurü's-savâit fî İhtiyârâti Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî el-Biskrî el-Cezâirî*

Makale ‘Abdu’l-vahhâb Şeybânî tarafından kaleme alınmıştır. Adı geçen eser 2017 yılında Mecelletü Cami’atü el-Emîr ‘Abdu’l-kâdir li’l-‘Ulûmi’l-İslamiyyeti Dergisi 31. cilt 2. sayıda 115-148. sayfalarda yayınlanmıştır.

2.3. Eserin Bir Bölümü Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kıraat ilmi tarihinde modern dönem olarak tabir edilen günümüz akademik çalışmalarında kıraat ilminin konuları, meseleleri, eserleri ve isimleri yeniden tahlil edilmekte ve anlaşılmaya çalışılmaktadır. *el-Kâmil* de geniş ve hacimli bir eser olduğu için modern dönemde bölümleri yeniden ele alınmış, tahlil ve tahkik edilerek müstakil kitap çalışması olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmalara Kitâbü’l-‘aded, Kitâbü’t-tecvîd, Kitâbü’l-vakf... gibi önemli bölümler konu olmaktadır.

Eserin bir konusu veya bölümü üzerine yapılan çalışmalar şu şunlardır;

a. *Kitâbü’l-‘aded - ‘Adedü Âyi’l-Kur’âni’l-Kerim-*

Eser *el-Kâmil*’in Kitâbü’l-‘aded bölümünün tahkikli neşridir. Eserin tahkikini Ammar Emin Muhammed ed-Dedû ve Mustafa Adnan Muhammed Selman yapmıştır. İlk önce makale olarak yayınlanan çalışma²⁵¹ daha sonra kitap olarak yayınlanmıştır. Kitap Dâru İbn Hazm tarafından 2015 yılında Beyrut’ta basılmıştır.

b. *Kitâbü’t-tecvîd min Kitâbi “el-Kâmil fi’l-kirâati’l-hamsîn”*

Eser *el-Kâmil*’in Kitâbü’t-tecvîd bölümü tahkik edilerek yayına hazırlanmıştır. Eserin tahkikini Ferğâlî Seyyid ‘Arabavî yapmıştır. Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye tarafından 2011 yılında Lübnan’da basılmıştır.

²⁵¹ ed-Dedû - el-Îsâvî, “Kitabü’l-aded Te’lîfi Ebû’l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî”.

c. *el-İhtiyâru fi'l-kirâati'l-kur'âniyyeti ve mevkıfu'l-Hüzeli*

Eser kıraatlerin ihtiyarında Hüzeli'nin konumu üzerine özel bir çalışmadır. Eseri Nasr Sa'îd telif etmiştir. Eser 2006 yılında Tanta'da Dâru's-Sahabe li't-Türâs bi-Tanta tarafından basılmıştır.

d. *en-Nüketü'l-latîfe fi kırâeti'l-İmâm Ebî Hanîfe -min rivâyeti'l-Hasan b. Zeyyâd el-Lü'lüû min tariki kitâbi'l-kâmil-*

Tevfik İbrahim Damra, tarafından kaleme alınan bu risalede, Ebû Hanîfe'nin *el-Kâmil*'de geçen kıraatleri değerlendirilmektedir. Eser 2014 yılında el-Mektebetül-Vataniyye tarafından Amman'da basılmıştır.

3. *EL-KÂMİL Fİ'L-KIRÂÂT*

Bu bölüm ile birlikte *el-Kâmil fi'l-kirâât*'i kıraat ilmindeki yeri bağlamında ele alacağız. Eserin usûl, ferş ve diğer bölümlerini genel hatlarıyla değerlendireceğiz. Eseri, devrinde ve sonraki devirlerde yazılan kıraat eserlerinin genel usulünden ayrıldığı için kendi sistematigi içerisinde ele alacağız.

Eser kendi içerisinde 14 cüzdten (bölüm) oluşmaktadır. Bu bölümler kendi içerisinde ana konuların başlıklarına ve onların alt başlıklarına ayrılmaktadır. Birinci bölümden dokuzuncu bölümün yarısına kadar usûl ve kıraat ilmine dair muhtelif konuları işlenirken, dokuzuncu bölümden eserin sonuna kadar ferş konuları işlenmektedir. Bir bölümde bazen birkaç temel konu birlikte ele alınmaktadır. Kimi zaman konular bölümler ile birlikte bitmemektedir. Bazen konu herhangi bir alt başlık verilmeden gelen bölümde aynı şekilde devam etmektedir. Hal böyle olunca bölüm numaraları belirtilmekle birlikte eseri ana konular (Kitâbü'l-Fezâil, Kitâbü'l-İmâle... vb.) etrafında sınıflandırarak incelemek daha yerinde olacaktır. Değerlendirmemizi bölümler içerisinde yer alan ana başlıklar ile sınıflandırırken, alt başlıkları temel başlıkların içerisinde değerlendireceğiz.

Eserin tahkikli çalışmalarında bahsi geçen on dört bölüm sistematigi korunmaktadır. Fakat ana ve alt başlıklarda farklı isimlendirmeler tercih edilmiştir. Bölümlerin temel ve alt başlıkları kimi zaman detaylı bir şekilde isimlendirilirken kimi zaman sadece bölüm sıra sayısına yer verilmiştir.²⁵² Çalışmanın başlıklandırmasında eser daha detaylı ve sistemli bir şekilde ele alındığı için Ebû İbrâhîm Ömer b. Abdillâh tarafından yapılan tahkiki esas alacağız.

3.1. Kitâbü'l-Fezâil

İslam ilim geleneğinde bir esere başlarken ilgili ilmin ve söz konusunu ilimle meşgul şahsiyetlerin faziletlerinden bahsetmek erken dönem itibariyle gelenek haline gelmiştir. Kur'an ilimleri hakkında yazılan eserlerin ilk kısımlarında Kur'an'ın, sûrelerin, ayetlerin vb. faziletlerinden bahsedilmiş ve hatta bu alanda müstakil eserler de yazılmıştır.²⁵³ Kıraat ilmi özelinde baktığımız zaman da bu geleneğin sürdüğünü görmekteyiz.²⁵⁴ Bu bölümlerde genellikle "Fezâilü'l-Kur'ân" başlığı altında ilgili ayet ve hadisler zikredilmek suretiyle Kur'an'ın, onu okuyan ve okutanın özelliklerinden bahsedilmektedir. Hüzeli de bu geleneğe tabi olmuş ve kitabın ilk bölümünü sadece "Fezâilü'l-Kur'ân" konularına ayırmıştır.

Hüzeli Kitâbü'l-Fezâil'deki konuları kıraat farklılıklarının incelendiği diğer eserlere nazaran çok daha detaylı bir şekilde incelemektedir. Aynı sahada yazılmış diğer eserlere baktığımız zaman "Fezâil" konularının bu kadar detaylı işlendiği başka eserler karşımıza çıkmamaktadır. Müellifler genelde yeri geldiği zaman mukaddime bölümlerinde veya farklı başlıklar altında kısa bir şekilde değinirken Hüzeli eserinin birinci bölümünü ve ikinci bölümünün bir kısmını sadece bu konulara ayırmaktadır. Hüzeli eserin sistematiginde diğer

²⁵² bk. el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*; el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirââti'l-`aşr ve'l-erba`în ez-zâidete `aleyha*.

²⁵³ bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, thk. Mervân Atiyye vd. (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1995).

²⁵⁴ ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kirââti's-seb`a*, 15-19.

ulemadan ayrıldığı gibi bu konuda da kendine has bir yöntem takip etmektedir.²⁵⁵

Hüzelî eserin birinci bölümünden ikinci bölümün ortalarına kadar Kur'an'ın, sûrelerin, kâri'lerin, mukri'lerin ve kıraat imamlarının ve onların ravilerinin faziletlerinden, özelliklerinden ve bu kelimelerin hangi anlamlara geldiğinden ayetler ve hadisler ışığında geniş bir şekilde bahsetmektedir.

Kitâbü'l-Fezâil²⁵⁶ kendi içerisinde şu başlıklara ayrılmaktadır;

- Faslun fî Fezâilü'l-Kur'ân
- Faslun fî Fezâilü's-Süver
- İsnâdü Fezâilü Sevâbi'l-Kur'ân
- Faslun fî Fazli'l-Kâri' ve'l-Mukri'
- Faslun fî Edebi'l-Kâri' me'a'l-Mukri'
- Faslun fî M'ane'l-Kâri' ve'l-Mukri'
- Faslun fî Fazli'l-Mukri'în'es-Seb'ati ve men Tebi'ahum
- Faslun fî Zikri Kurrâi' Ehli Mekke
- Kurrâu' Ehli's-Şâm
- Fezâilü Ehlü'l-Basra ve Tevârîhihim
- Fezâilü Ehli'l-Kûfe
- Faslun fî'l-Ahbâri'l-vârideti 'Inne hâze'l-Kur'âne 'Ünzile 'alâ Seb'ate Ahrufin

Hüzelî “Faslun fî Fezâilü'l-Kur'ân” bölümüne ve aynı zamanda eserine Bakara sûresinin faziletini anlatan hadis ile başlamaktadır. Sonrasında Kur'an

²⁵⁵ bk. ed-Dânî, *et-Teyisîr fî'l-kirââti's-seb'a*; el-Ahvâzî, *el-Vecîz: fî şerhi kirââti'l-karâeti's-semâniyyeti eimmeti'l-emsâri'l-hamse*; el-Hüzelî, *el-Kâmil fî'l-kirâât*; Ebû Muhammed Necmeddîn Abdullah b. Abdulmü'min b. Vecih İbnü'l-Vecih el-Vâsıtî, *el-Kenz fî'l-kirââti'l-aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 2004); İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirââti'l-aşr*.

²⁵⁶ Bu başlık eserde “Kitâbü'l-Fezâil” olarak özellikle belirtilmemektedir. Fakat diğer bölümlerin isimlendirmelerine baktığımız zaman böyle bir başlık eklemek konu bütünlüğü açısından daha uygun olacaktır. Alt başlıklardan da anlaşıldığı üzere bölümün tamamında “Fezâil” konuları işlenmektedir. bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fî'l-kirâât*.

okurken sesi süsleme, Kur'an okuyanın fazileti ve Kur'an'ı ezberledikten sonra unutanlar ile ilgili hadisleri zikrettikten sonra bölümü bitirmektedir.²⁵⁷

“Faslun fî Fezâilü's-Süver” bölümünde Fatiha Sûresinden başlayarak Nas Sûresine kadar bütün sûrelerin faziletlerinden hadisler ışığında bahsetmektedir. Sûrelerin faziletlerinden bahsederken genel uygulamaya tabi olmamış, herhangi bir sened bilgisi vermeksizin sadece metinleri zikretmiştir. Daha sonraki “İsnâdü Fezâilü Sevâbi'l-Kur'ân” bölümünde isnad bilgisine toplu bir şekilde yer vermiştir.²⁵⁸

Hüzelî “Faslun fî Fazli'l-Kâri' ve'l-Mukri” bölümü ile birlikte hadisler ışığında Kur'an'ı okuyan ve okutanların faziletlerinden bilgiler vermektedir. Ehli Kur'an'ın faziletlerinin sayısız olduğunu dile getirdikten sonra “Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir.”²⁵⁹ hadisi ile konuya diğer ayet ve hadisleri de zikrederek devam etmektedir.²⁶⁰

Bölümün sonunda bütün ilimlerin Kur'an'dan alındığından bahsederek hakiki âlimin Kur'an âlimi olduğunu ifade etmektedir. Bölümü şu ifadelerle tamamlamaktadır: “Kur'an'ın ve ehlinin faziletlerini detaylıca ele almak ancak uzun bir ömür ve vakit ile mümkün olur. Fakat ömür kısa vakit kılıç gibidir. Taliplisi de az, rağbet edeni de yoktur. Bu geniş konuda, az tembihlerle yetindik. Görmüyor musun ki şâzlardan, illetlerden ve şerhlerden bahsetmedik. Çünkü bu kitap sözü uzatmak için yazılmadı. Bu kitapta zikrettiğimiz şeyleri, ancak öğrenecek kişinin ibretler alması ve âlim kimsenin de bununla öğretmesi için aldık.”²⁶¹ Son cümlelerden anlaşılıyor ki Hüzelî sadece hadis metinlerini vermesine bir açıklama getiriyor. Bu bölümlerin ilim adamlarına ve öğrencilere

²⁵⁷ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fî'l-kırâât*, 1/40-41.

²⁵⁸ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fî'l-kırâât*, 1/42-54.

²⁵⁹ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, "Fedailü'l-Kur'an" 21 (No. 47) 11/5120.

²⁶⁰ el-Hüzelî, *el-Kâmil fî'l-kırâât*, 1/55.

²⁶¹ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fî'l-kırâât*, 1/55-61.

temel bir metin olma gayesi taşıdığı için senedlerden ve şerhlerden bahsedildiği zaman uzayacağını ifade etmektedir.

Hüzelî kârî ve mukrîlerin faziletleri bölümünün ardından “Faslun fî Edebi'l-Kârî me'a'l-Mukrî” “Faslun fî M'ane'l-Kârî ve'l-Mukrî” bölümlerine geçmektedir. Bu bölümlerde ise kârî ve mukrîlerin ahlakının nasıl olması gerektiğinden ve bu kelimelerin anlamlarından bahsetmektedir. Yine ayetler, hadisler ve âlimlerin sözleri ışığında kendisi de kısa açıklamalar yaparak bu meselelere ışık tutmaktadır.²⁶²

Bu bölümün son kısmında Hüzelî “Faslun fî Fazli'l-Mukri'în'es-Seb'ati ve men Tebi'ahum” başlığı altında yedi kıraat imamının ve onlara tabi olanların faziletlerinden bahsetmektedir. Hüzelî, ikinci bölümün ilk kısımlarında da devam edecek olan bu konunun alt başlıklarında Medine, Mekke, Şam, Basra ve Kûfe imamları hakkında söylenen sözleri rivayet etmektedir. Bu sözleri aktarırken kimi zaman imamların ve ravilerinin bizzat kendi sözlerini kimi zaman da imamlar hakkında diğer kimselerin sözlerini aktarmaktadır.²⁶³

Bu başlık altında sadece Medine imamı olan Nâfi' b. Abdurrahman'dan (ö. 169/785) ravilerinden ve kıraat aldığı kimselerden bahsetmekte olup, diğer imamları ayrı başlıklar altında vermektedir. Konuya Nâfi' b. Abdurrahman ile ilgili rivayetlerle başlamaktadır. Onun tabiinden yetmiş veya yetmiş iki kârîden ders aldığını, en az iki tabiinin ittifak ettiği kıraati aldığını, tek kalanı ise şâz saymak sureti ile terk ettiğini Abdulmelik el-Asmâ'î'den (ö. 216/831) aktarmaktadır.²⁶⁴ Daha birçok rivayetten bahsettikten sonra doğum yeri, künyeleri ve vefat tarihini de zikredip birinci bölümü bitirmektedir.²⁶⁵

Hüzelî ikinci bölüme Nâfi' b. Abdurrahman'ın faziletlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu belirten cümlesi ile başlamaktadır.

²⁶² el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/62.

²⁶³ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/62-66.

²⁶⁴ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/67.

²⁶⁵ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/67-72.

Ardından “Ondan daha önce Ebû Ca‘fer Yezîd b. el-Ka‘ka‘ vardı.” diyerek Ebû Ca‘fer’in (ö. 130/747-48) ve Medine ehline eklediği diğer iki kurrânın faziletlerinden bahsetmektedir. Daha sonra Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) gibi Medineli birkaç hadis ve fıkıh âliminden bahsedip “Kitabı uzatmamak için Medine ehlinin faziletlerini daha fazla incelemeyeceğiz.” diyerek bu kısmı bitirmektedir.²⁶⁶

“Faslun fî Zikri Kurrâi’ Ehli Mekke” bölümünde Mekke ehlinin imamı olan Abdullah b. Kesîr’in (ö. 120/738) ravilerinin ve kıraat aldığı kimselerin birçok faziletinden bahsetmektedir. İbn Kesîr’in fakihlik yönüne de dikkat çekmektedir. Mescid-i Haram’da 40 yıl imamlık yaptığını ve devamlı ağlamaklı bir halde Allah’a dua ve niyazda bulunduğunu haber vermektedir. Ayrıca Mekke ehlinin içinde Humeyd b. Kays (ö. 130/747-48) ve İbn Muhaysın da (ö. 123/741) olduğu beş kurrâdan bilgiler aktarmaktadır.²⁶⁷

Hüzelî “Kurrâu’ Ehli’s-Şâm” başlığı altında Şam ehlinin imamı olan ‘Abdullah b. ‘Âmir el-Yahsubî’nin (ö. 118/736) özelliklerinden, kıraat aldığı kişilerden ve ravilerinden bahsetmektedir. Şam ehlinin içerisinde Ebû Bahriyye ‘Abdullah b. Kays (ö. 119/737) ve İbrâhîm b. Ebû ‘Able’nin de (ö. 153/770) olduğu beş kurrâ zikretmektedir.²⁶⁸

Hüzelî Şam kurrâsının ardından “Fezâilü Ehlü’l-Basra ve Tevârîhihim” bölümü ile birlikte Basra kurrâlarına geçmektedir. Basra kıraat imamı olan Ebû ‘Amr b. ‘Alâ (ö. 154/771) ve Ya‘kûb el-Hadramî (ö. 205/821) ile birlikte 11 kurrâdan bahsetmektedir. Diğer isimlere kısa bir şekilde değinirken Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb’u detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bilhassa Ebû ‘Amr’ı “Zamanın seçkini, devrinin efendisi, seyyidü’l-kurrâ Ebû ‘Amr...” gibi övgü dolu sözlerle, şiirlerle anlatmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁶ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fî’l-kırâât*, 1/74-76.

²⁶⁷ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fî’l-kırâât*, 1/77-80.

²⁶⁸ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fî’l-kırâât*, 81-84.

²⁶⁹ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fî’l-kırâât*, 1/85-97.

Fezâil bölümünün son kısmında “Fezâilü Ehli'l-Kûfe” başlığı ile Kûfe kurrâsının özellikleri ele alınmaktadır. İmâm-ı ‘Âsım (ö. 127/745), İmâm-ı Hamza (ö. 156/773), İmâm-ı Kisâî (ö. 189/805) ve Halef b. Hişâm (ö. 229/844) ile birlikte 11 kurrâdan daha bahsetmektedir. Bölüme İmâm-ı ‘Âsım’ı öven “Rivayette en sağlam, kıraatte insanların en fasihi...” gibi ifadelerle başlamaktadır. Daha sonra detaylı bir şekilde şiiirlerle, âlimlerin sözleriyle onun faziletlerinden bahsedip diğer imamlara geçmektedir.²⁷⁰

Hüzelî “Fezâil” bölümünü şu ifadeler ile sonlandırmaktadır: “İşte bu, kitabımızdaki kurrânın faziletlerine dair (yazıp) bitirdiklerimizdir. Onlar Hicaz, Şam ve Iraklılardan ve ravilerin ve hocaların faziletine bakmaksızın belde seçimi de yapmaksızın (Hicaz, Şam ve Iraklılara) tabi olanlar olmak üzere 49 kişidir. Eğer (kitabımızda) bitirdiğimiz şeyleri derinlemesine araştırsaydık ve kurrânın faziletlerini, ilmini ve tüm zamanlardaki kârîleri ezberleseydik (kitaba alsaydık) zaman biterdi de yine de bu iş bitmezdi. Fakat biz talep edilmesine dikkat ettik ve rağbet edilsin diye bize gelenlerin (ulaşanların) bazılarını zikrettik. Çünkü ömür sonludur. (Bu işe) rağbet eden azdır. Geri kalanı ise şerdir. İnsanlar bu ilmi ihtisar etmeye devam ediyorlar. Öyle ki onu talep edenin sayısı da azaldı. Allah'tan hem sözde hem de amelde ayağımızın kaymasından korunmayı diliyoruz.”²⁷¹

Buraya kadar olan “Kitâbü'l-Fezâil” bölümünü değerlendirecek olursak; Hüzelî “Fezâil” konularını oldukça detaylı ele almaktadır. Ayetler ve hadisler ışında Kur'an, sûre, kârî, mukrî gibi temel kavramları açıklamış ve faziletlerinden bahsetmiştir. Genel olarak hadislerde ve diğer rivayetlerde sözü uzatmamak için sened bilgilerine yer vermemiştir. Kurrâların faziletlerini anlattığı bölümde kıraat rivayet ettiği 49 imamı şiiirlerle, âlimlerin ve diğer insanların sözleriyle bölgelere göre sınıflandırarak anlatmıştır.

²⁷⁰ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/98-109.

²⁷¹ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/109.

3.1.1. Faslon fî'l-Ahbâri'l-vârideti 'Ûnne hâze'l-Kur'âne 'Ûnzile 'alâ Seb'ate Ahrufin

Hüzelî “Kitâbü'l-Fezâil” bölümünün sonunda “Faslon fî'l-Ahbâri'l-vârideti 'Ûnne hâze'l-Kur'âne 'Ûnzile 'alâ Seb'ate Ahrufin” başlığı ile yedi harf konusundaki hadisleri ve âlimlerin görüşlerini aktarmaktadır. Aynı zamanda kendi görüşünü de dile getirmektedir. “Yedi ne anlama gelmektedir ve insanların ihtilafı üzerine bir özet” alt başlığı ile meseleyi açıklamaya başlamaktadır.²⁷²

İlk önce yedi harf ile ilgili meşhur hadisleri senedleri ile birlikte vermekle konuya başlamaktadır. Bu bölümde hadisleri senedleri ile birlikte vermesinden şunu çıkarıyoruz ki; önceki bölümlerde sened bilgisi paylaşılmamasının nedeni -kendisinin de ifade ettiği gibi- konuları daha fazla uzatmamaktır.

Hüzelî hadislerin ardından âlimlerin yedi harf ile ilgili muhtelif görüşlerinden bahsetmektedir. Yedi harf hakkında farklı birçok görüşü aktardıktan sonra şu ifadelerle kendi değerlendirmesini yapmaktadır; “Doğru olan, bu yedi, Rasûlullah'tan bize gelen sünnetlerdir. Bunlar yedi imama has bir şey değildir. O farklı Arap lehçeleridir, kavramlardaki farklı yapılardır ve kurallardaki çeşitliliği gösterir.”²⁷³

3.2. Kitâbü't-Tecvîd

Kur'ân harflerinin mahreç ve sıfatlarını yerine getirip, vakf, vasl, sekte vb. tilâvet kurallarına uyarak okumayı öğreten tecvîd ilmi, hicrî beşinci asır öncesine kadar kıraat ilmi eserlerinin belli konu başlıkları altında ele alınmıştır.²⁷⁴ Hicrî beşinci asırda Dâni'nin *ed-Taḥdid fi'l İtkan ve't Tecvîd*

²⁷² el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/110.

²⁷³ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/110-117.

²⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhidî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhîm Sâmerrâ'î (Dâru Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 2/217 3/349 4/243 5/345.

isimli eseriyle birlikte müstakil bir disiplin olmaya başlamıştır.²⁷⁵ Dâni ile aynı yıllarda yaşayan müellifimiz de *el-Kâmil*'de “Kitâbü't-Tecvîd” ismiyle müstakil bir bölüm açmıştır. Bu bölümde tecvîd ilminden muhtasar bir şekilde bahsetmektedir. Tecvîd ilmini müstakil bir bölüm olarak ele alması yönüyle, Hüzeli'yi bu ilmin ilk müellifleri arasında zikretmek yerinde olacaktır.

Hüzeli “Kitâbü't-Tecvîd” bölümüne tecvîd meselelerinin genel bir özetini yapmakla başlamaktadır. Tecvîd ilmi veya terimi ile ilgili herhangi bir tanımlama yapmaksızın bölüme Hz. Ali'ye Müzzemmil sûresi 4. ayet (ورتل (الترتيل معرفة الوقوف و تجويد الحروف) sorulduğu zaman verdiği cevabı (القرآن ترتلا) aktarmakla başlamaktadır. Daha sonra tecvîd, temkîn, teşdîd, idğam, tahfîf, tertîl, tahkîk ve hadr gibi tecvîd ilminin bazı terimlerini örneklerle birlikte açıklamaktadır.²⁷⁶

Ardından okuyucuları tecvîd ile ilgili muhtelif meselelerde uyarılmaktadır. Bu uyarıların bazıları şöyledir; “ Hemzeyi abartma, ك ve ق harflerini birbirine yakın çıkarma, ج ve ش harflerine biraz yüklen. Ama tefeşside de aşırıya kaçma.” Daha sonra ince ve kalın okunması gereken kelimelere de dikkat çekmektedir.²⁷⁷

Harflerin sayısında olan ihtilaftan bahsetmektedir. Harflerin sayısını, Basralıların 28 olarak, diğerlerinin ise 29 olarak kabul ettiğini nedenleri ile birlikte açıklamaktadır. Harflerin mahreçlerine ve sıfatlarına da dikkat çekmektedir. Mahreçleri dokuz olarak vermektedir. Daha sonra mahreçleri Halil b. Ahmed'in on altı olarak verdiğini ifade edip kendisinden farklı olan altı mahreci de zikretmektedir. Halkiyye, Hanekiyye, Şecriyye, Eseliyye, Leseviyye, Nida'iyye, Zelakiyye, Şefeviyye, Hevâiyye ve Cevfiyye Hüzeli'nin

²⁷⁵ bk. Çiftci, “Ebû Amr ed-Dâni'nin et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvîd İlminin Müstakilleşmesi”, 294.

²⁷⁶ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/118.

²⁷⁷ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/118-121.

bahsettiği mahreçlerdir. Halil b. Ahmed'den aktardığı ise şunlardır; Mutbeka, Muste'liyye, Şedîd, Mehmûse, Mechûre ve Zevâid.²⁷⁸

Bölümü “Harflerdeki farklılıkları kitabı uzatmamak için bu şekilde özetledik. Bu misalleri kim bilmezse (okumayı) kavrayamaz. İnsanlara okuması (Kur'an) caiz olmaz. Ondan herhangi bir harf dahi alınmaz. Bu iş ona haramdır.” cümleleriyle bitirmektedir.²⁷⁹

3.2.1. Hz. Ali'den Gelen Tertil Rivayetinin Değerlendirilmesi

Hüzelî'nin rivayet ettiğine göre Hz. Ali'ye Müzzemmil sûresi 4. ayette (ورتل القرآن ترتلا) geçen tertil kelimesi sorulduğu zaman “Tertil, harflerin tecvîdini ve vakfların yerlerini bilmektir.” (الترتيل معرفة الوقوف و تجويد الحروف) diye cevap vermiştir.²⁸⁰ Hz. Ali'nin verdiği bu cevap kıraat ilmi eserlerinde şöhret bulmuştur.²⁸¹ Kimi zaman ilgili ayet açıklanırken kimi zaman da tecvîd ve vakf meseleleri açıklanırken bu rivayete değinilmeden geçilmemiştir. Hatta tecvîd ilmini erken döneme kadar götürmek isteyenlere kaynak olmuştur.

Rivayetin özü aynı kalmakla birlikte bazen lafızlar değişmiştir. Dâni ve İbnü'l-Cezerî eserlerinde takdim tehir yapmak suretiyle (الترتيل تجويد الحروف و) olarak rivayet etmektedir.²⁸² Hüzelî Kitâbü'l-Vakf'ta aynı rivayeti Ebû Hatim es-Sicistânî'den (ö. 225/869) naklederek, Hz. Ali'nin (التنزيل معرفة)

²⁷⁸ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/122-123.

²⁷⁹ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/129.

²⁸⁰ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/118.

²⁸¹ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dâni, *Câmi 'u'l-Beyân fi'l-Kirâ'âti's-Seb'* (Câmi'atu's-Şârika, 2007), 3/1186; el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/118; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1985), 40; Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1974), 1/282; Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Üşmûnî, *Menârü'l-hüdâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Abdurrahim et-Tarhûnî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 1/13.

²⁸² ed-Dâni, *Câmi 'u'l-Beyân fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, 3/1186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-aşr*, 1/209; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, 40; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâât*, thk. Enes Mihre (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 34.

(الوقوف و تحقيق الحروف) dediğini aktarmaktadır.²⁸³ (Elimizde bulunan tahkiklerde de التنزيل kelimesi geçmektedir. Esas alınan Ezher nüshasında bir yanlışlık olduğu kuvvetle muhtemel görünmektedir.) Burada dikkat çeken husus تجويد kelimesi yerine تحقيق kelimesinin kullanılıyor olmasıdır. Tecvîd ilminin temellerini ilk dönemlere götürmek isteyenlerin تجويد kelimesinin geçtiği rivayeti esas aldığı düşünüldüğü zaman تحقيق kelimesinin geçtiği rivayetin varlığı ayrı bir tartışma konusu olarak karşımızda durmaktadır.

Tertil ile ilgili bu rivayet hicrî 5. asra kadar eserlerde kendine yer bulamamaktadır. Rivayet ilk defa Dâni ve Hüzeli'de geçmektedir.²⁸⁴ Daha sonraları da çok fazla şöhret bulamayan bu rivayet bir asır sonra *Misbâhü'z-zâhir fi'l-kirâati'l-'aşri'l-bevâhir* sahibi Şehrezûrî (ö. 550/1156) tarafından zikredilmiştir.²⁸⁵

Rivayet Şehrezûrî sonrası uzun bir aranın ardından İbnü'l-Cezerî ile şöhret bulmuştur. İbnü'l-Cezerî birçok eserinde bu rivayeti zikretmektedir.²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî ile birlikte bu rivayet tecvîd ve vakf eserlerinin vazgeçilmezi olmuştur ve ilgili konular işlenirken bu rivayete değinilmeden geçilmemiştir. Rivayetin İbnü'l-Cezerî sonrası Şii kaynaklarda da kullanıldığı görülmektedir.²⁸⁷ Hiç şüphesiz bu rivayetin İbnü'l-Cezerî ardından daha fazla şöhret bulması İbnü'l-Cezerî'nin bu ilimdeki otoritesi ve temel kaynak olması ile doğrudan bağlantılıdır.

²⁸³ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/176.

²⁸⁴ ed-Dâni, *Câmi 'u'l-Beyân fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, 3/1186; el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/118.

²⁸⁵ Ebü'l-Kerem Mübârek b. Hasan b. Ahmed el-Bağdâdî eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhü'z-zâhir fi'l-kirâati'l-'aşri'l-bevâhir*, thk. İbrâhîm b. Sa'îd ed-Devserî, ts., 1/669.

²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, 1/209, 225; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, 40, 48; İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâât*, 34,40.

²⁸⁷ Fahrüddîn b. Muhammed b. Alî et-Turayhî, *Mecma'u'l-bahreyn ve matla'u'n-neyyireyn*, thk. Seyyid Ahmed Hüseyinî (Tahran: Mektebetü'l-Murtezavî, 1946), 5/378; Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr* (Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1983), 81/188, 82/8.

Rivayet ile ilgili temel sorun, herhangi bir senedinin bulunmamasıdır. *Câmi 'u'l-Beyân*'da rivayeti zikreden Dâni'nin senedinin bulunmamasından dolayı *et-Tahtîd*'de bu rivayeti zikretmediği de tartışmalar arasındadır.²⁸⁸

Rivayeti aktarırken, ne Dâni ne Hüzeli ne de İbnü'l-Cezerî herhangi bir kaynak zikretmemiştir. “Hz. Ali'ye soruldu.” veya “Hz. Ali dedi.” gibi lafızlarla rivayet edilmiştir. Yakın dönem eserleri de rivayeti bu üç isme atfederek aktarmaktadır. Bazen bu üç isim dahi zikredilmeden, “Hz. Ali şöyle dedi.” gibi cümlelerle rivayet aktarılmaya devam etmektedir. Dâni'nin Doğu'ya doğru ilmi seferlere giderken ve dönerken bir süre Mağrib civarında kalması²⁸⁹ ve Hüzeli'nin de mağrippe doğup genç yaşlara kadar burada eğitim almasından bir ihtimal şu sonuç çıkabilmektedir; Mağrip veya Endülüs bölgesinde meşhur olan ve günümüze ulaşmayan bir müsnedden Dâni ve Hüzeli bu rivayeti kitaplarına almışlardır. İbnü'l-Cezerî'nin de bu rivayeti esas alması ile birlikte şöhret bulmuş ve kıraat ilmi eserlerinin vazgeçilmez rivayetlerinden olmuştur.

Rivayeti Mehmet Emin Maşalı şu sözlerle tartışmaktadır:

“Tevvîd kelimesinin dördüncü asırdan sonra kullanılmaya başladığını söyleyen Ganim Kadduri Hamed'e göre bu ibarenin aslında, 'tevvîd' lafzının geçmesi uzaktır, dolayısıyla ibarenin aslının *Rûhu'l-Murîd* müellifi Semerkandî'nin (ö. 780/1378) Hz. Ali'nin (ra.) Hz. Peygamber'den (sas.) rivayeti olarak verdiği gibi (الترتيل حفظ الوقوف وبيان الحروف) şeklinde olması daha kuvvetle muhtemeldir. Kaynakların kahir ekseriyetinde Hz. Ali'ye atfedilen bu yöndeki rivayetlerin, Şii hadis kaynaklarında geçmiyor oluşu da calib-i dikkattir.”²⁹⁰

Sonuç olarak bölümüze konu olan rivayetin -bilhassa İbnü'l-Cezerî sonrasında neredeyse bütün tevvîd eserlerinde geçmesine rağmen- belirli bir

²⁸⁸ Çiftci, “Ebû Amr ed-Dâni'nin *et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tevvîd*'i Özelinde Tevvîd İlminin Müstakilleşmesi”, 297.

²⁸⁹ Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 94-96.

²⁹⁰ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 137.

senedi bulunmamaktadır. Böyle önemli bir rivayetin sıhhati, ilk dönem kaynaklarında olmaması, ilk defa Dâni ve Hüzeli de senedsiz olarak geçmesi, İbnü'l-Cezerî ile birlikte kazandığı şöhret, tecvîd ve tertil kelimelerinin bu tanım üzere şekillenmesi müstakil bir çalışma ile araştırılması gerekmektedir. Tezimizin hacmi gereği detaylı bir inceleme mümkün görünmemektedir.

3.3. Kitâbü'l-'Aded

İslam âlimleri ayetlerin sayısı noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bilhassa, Hz. Peygamber'in vakf yaptığı yerler, huruf-u mukattanin ve bismelenin ayet sayılıp sayılmamasından çıkan tartışmalar bu ilmin müstakil olarak ele alınmasına sebep olmuştur.²⁹¹ Müellifimiz Hüzeli de bu bölümde ayet sayıları ile ilgili temel meseleleri ele almaktadır.

Hüzeli bölüme ayet sayılarının bir ilim olmadığını savunanları eleştirmekle başlamaktadır. Ayet sayılarını bilmeyi bir ilim olarak görmeyenleri cehaletle suçlamaktadır. Ümmü Seleme'den rivayetle "Rasûlullah Fatiha sûresini okudu ve her ayet üzerine vakf yaptı." haberini ve İbn Mes'ûd'dan (ö. 32/652) rivayetle "Sayılar Kur'an'ın çivileridir." sözünü meselenin delili niteliğinde aktarmaktadır.²⁹² Ayrıca sahabenin ayetleri üçlü, dördlü, beşli, altılı ve yedili sınıflamasının da bir delil olduğunu söylemektedir. Yine "Bir ilim olmasaydı sahabe ve sonra gelenler bu meseleler ile uğraşmazlardı." demektedir. Bölümün ilerleyen kısımlarında tekrar bu konuya dönüp akli deliller de sunmaktadır.²⁹³

Hüzeli Mekke, Medine, Kûfe, Şam, Basra ve birçok âlimin ayet sayıları hakkındaki görüşlerini sıraladıktan sonra genel görüşün 6200 olduğu ve

²⁹¹ bk. Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dâni, *el-Beyân fî Addi Âyi'l-Kur'ân*, thk. Gânim Kaddûri Hamed (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs, 1994); Abdulfettah b. Abdülganî b. Muhammed el-Kâdi, *Ferâidi'l-hisân fî 'Addi Âyi'l-Kur'ân* (Medine: Mektebü'd-Dâr, 1984); İbrahim Muhammed el-Ceremî, *Mu`cemu Ulûmi'l-Kur'ân* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 190; Müsâid b. Süleyman b. Nâsir et-Tayyâr, *el-Muharrer fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ma'lumâti'l-Kur'âniyye Ma'hedü'l-İmâm eş-Şâtibî, 2008), 176.

²⁹² el-Hüzeli, *el-Kâmil fî'l-kırâât*, 1/130.

²⁹³ el-Hüzeli, *el-Kâmil fî'l-kırâât*, 1/133-135.

ihtilafın küsuratta (6254, 6236, 6229...) olduğunu ifade etmektedir. Bunların dışında sadece Atâ b. Ebû Rebâh'ın (ö. 114/732) 7197 olarak verdiği bildirmektedir. Rafiziler ve bazı kimselerin söylediği 6666 sayısını önemsiz, dikkate almaya değmez bulmaktadır. Ardından belirli sayıda ayetleri okuma sonucunda elde edilecek sevapları anlatan hadisleri zikretmektedir.²⁹⁴

Ehl-i beyte ve Hz. Ali'ye ayet indiğini, fakat sahabenin bunları sakladığını bildiren haberleri kesin bir dille reddetmektedir. Bu iddiaları gündeme getirenlerin apaçık bir sapıklığa düştüğünü ifade etmektedir. “Şayet gizlenseydi hepsi gizlenir veya tahrif edilirdi. Hz. Ali son halife ve mushafı malumdur. Şayet öyle bir şey olsaydı kendi mushafında bunu açığa çıkarırdı ve hilafeti zamanında zikrederdi. Yüce Allah ‘Elbette, Kur’ân’ı biz indirdik ve elbette onu biz koruyacağız.’²⁹⁵ sözü ile bunu doğruluyor.” sözleri ile bu tür görüşlerin aslının olmadığını savunmaktadır.²⁹⁶

Addü'l-âyet ilmini bilmenin faydalarını da açıklamaktadır. Addü'l-âyet ilmini öğrenen kimsenin, nesih ilminin inceliklerini ve Kur’an’ın i’cazını bileceğini ifade etmektedir. Ayrıca addü'l-âyet ilmini bilen kimsenin namazın sıhhatine dair detaylı bilgiye sahip olacağını (Kaç tane ayet okumak ile namazın sıhhatli olacağına dair bilgiler) birçok ulemanın da görüşünü aktararak açıklamaktadır.²⁹⁷

Hüzelî sûrelerin ayet sayılarına geçmeden önce addü'l-âyet ilminin senedini muttasıl bir şekilde vermektedir. Bu senedler aynı zamanda addü'l-âyet ilmini, ilim saymayanlara da cevap niteliğindedir. Medine, Mekke, Şam, Humus, Basra, Kûfe ehilleri olarak ayrı ayrı paragraflarda bu senedleri vermektedir.²⁹⁸ Hüzelî’den başka Adedü'l-âyet ilminin senedini bu şekilde veren pek kimse bulunmamaktadır. Addü'l-âyet ilminin senedinden bahseden

²⁹⁴ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/130-131.

²⁹⁵ el-Hicr 15/9.

²⁹⁶ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/131.

²⁹⁷ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/135.

²⁹⁸ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/136-141.

nadir isimlerden biri de Dâni'dir. Dâni *el-Beyân fi 'Addi 'Âyi'l-Kur'an* isimli eserinin giriş kısmında bu ilmin senedinden bahsetmektedir.²⁹⁹

Bölümün son kısmında Fatiha sûresinden başlamak suretiyle Nas sûresine kadar sûre sûre ayetlerin sayısını ele almaktadır. Ayet sayılarındaki ihtilaftan, sûrelerin nerede indiğinden, nüzul sebeplerinden, ayet başlarındaki ihtilaflardan ve sûrelerin tertiplerinden geniş bir şekilde bahsetmektedir.³⁰⁰ Bu kısma geçmeden önce yöntemini şu ifadelerle açıklamaktadır; “Uzatmak korkusu ile sayıların tariklerini özetledik. Her sûredeki ihtilafları açıklayacağız. Sayı sadece bir kıyas ile gelmez. Fakat genel olarak zikredilenleri ele alacağız. Mekkî ve Medenî olarak iniş yerlerini söyleyeceğiz. Osman mushafının tertibi üzerine Mekke’de inen fakat hükmü Medine ile ilgili olan ve Medine’de inen fakat hükmü Mekke ile ilgili olanlardan bahsedeceğiz.”³⁰¹

Kitâbü'l-‘Aded’de Hüzeli özet olarak;

- a. Bu ilmi eleştirenlere (bir ilim olmadığını söyleyenlere) cevap vermektedir.
- b. Bu ilmin faziletlerini ayet ve hadisleri kaynak göstererek ele almaktadır.
- c. Ayetlerin toplam sayısından ve bu konudaki ihtilaflardan bahsetmektedir.
- d. Bu ilmin senedini sahabeye kadar muttasıl bir şekilde vermektedir.
- e. Ehli beytin ve sahabilerin bazı ayetleri gizlediğine şiddetle karşı çıkmaktadır.
- f. Bütün sûreleri ‘Addi'l-Ây ilmi kapsamında ele almaktadır.³⁰²

²⁹⁹ ed-Dâni, *el-Beyân fi Addi 'Âyi'l-Kur'an*, 81-84.

³⁰⁰ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/141-173.

³⁰¹ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/141.

³⁰² bk. el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/130-173; Bölüm müstakil kitap olarak basılmıştır. Ayrıntılı değerlendirme için bk. ed-Dedû - el-Îsâvî, “Kitabü'l-aded Te'lifi Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzeli”.

3.4. Kitâbü'l-Vakf

Kur'an ilimleri arasında büyük önem verilen bir diğer ilim de vakf ve ibtidâ ilmidir. Vakf, Kur'an okurken nefes almak için duracağımız yeri bilme, ibtidâ ise nefes aldıktan sonra başlayacağımız yeri tayin etmektir.³⁰³ Vakf ve ibtidâ ilmi de gerekli yerlerde durmanın ve başlamanın nasıl olacağını kurallarını koyan ilim dalıdır. Bu ilim hakkında müstakil eserler olduğu gibi kıraat ve tecvîd kitaplarının ilgili bölümlerinde de mutlaka ele alınmaktadır.

Hüzelî bölüme şu cümleler ile başlamaktadır; “Keseceğin ve başlayacağın yerleri iyi bil. Bu ikisi farklı şeylerdir. Bunun ile iki mana arasındaki ihtilafi, iki farklı kıssayı, iki zıt ayeti, iki yakın ayeti, nâsih ve mensûhu, mücmel ve müfesseri, muhkem ve müteşâbihi, helal ve haram arasını ayırt etmeyi, rahmet ve azap ayetleri arasındaki fark idrak edilir.” Ardından sahabeden şu sözü aktarmaktadır; “Okuyucu, Allah'ın hükmünün gerektirdiği gibi, rahmet ve azap ayetini birbirine karıştırmaması gerekir.”³⁰⁴

Hüzelî vakfın Kur'an'ın edeplerinden olduğunu dile getirmektedir. Kaçınılması gereken bazı vakf ve ibtidâ örneklerinden bahsettikten sonra Gazne'de başından geçen bir olaydan bahsetmektedir. Kendini beğenmiş âlim olduğunu düşünen bir kişinin kendisine bazı ayetlerden sorduğunu ve Hüzelî'nin doğru cevabını karşısında kendi bildiği yanlışı savunduğunu anlatmaktadır. Bu olayı örnek göstererek vakf ve ibtidâ konusunun önemini tekrar vurgulamaktadır.³⁰⁵

Hz. Ali'nin tertil ile ilgili sözü burada yine tekrar edilmektedir. Fakat Hüzelî bu sefer Ebû Hatim Sicistânî'den “التنزيل معرفة الوقوف و تحقيق الحروف” olarak bu rivayeti nakletmektedir. التنزيل kelimesi muhtemelen yanlışlıkla

³⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-`aşr*, 1/224.

³⁰⁴ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/174.

³⁰⁵ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/175.

yazılmıştır. Ama dikkat çeken başka bir konu önceki rivayette geçen تجويد kelimesi yerine burada تحقيق kelimesini kullanıyor olmasıdır.³⁰⁶

Hüzelî bölümün sonlarına doğru vakfı, Kur'an okumanın ziyneti, tilavetin süsü, dinleyenin kolay anlaması ve âlimin övgüsü olarak tanımlamaktadır. Bu tanımın ardından vakf ve ibtidâ ile ilgili geniş örnekler vermektedir.³⁰⁷ Daha sonra vakf çeşitlerinden örnekleriyle bahsedip konuyu tamamlamaktadır. Eserde bahsi geçen vakf çeşitleri şunlardır; vakf-ı tam, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen, vakf-ı sünne, vakf-ı beyan ve vakf-ı temyiz.³⁰⁸

3.5. Kitâbü'l-Esânîd

İsnad/sened; bir sözün veya haberin silsilesini gelen kişiye kadar dayandırmak anlamına gelmektedir. İslami ilimler açısından düşündüğümüz zaman isnad; kıraat farklılıklarının, hadislerin, sahabe sözünün ilk çıktığı kaynaktan bize ulaşıncaya kadar sıhhatli ve doğru bir şekilde geldiğini ortaya koyan ilimdir. Kıraat ilmi özelinde ise Kur'an'ın efendimizden bize kadar muttasıl bir sened ile geliş yoludur. Yani bir rivayetin efendimizden bize kadar hangi kişilerden ve kaynaklardan geldiğini bildirir.³⁰⁹

Hüzelî Kitâbü'l-Esânîd'de eserine aldığı kıraatlerin ve tariklerin senedini vermektedir. Bu senedleri öncesinde olduğu gibi beldele ayırarak sınıflandırmaktadır. Senedlerde bazen sadece isimleri zikrederken, isim ile ilgili bilgiler verdiği de olmaktadır. Bazı yerlerde kıraati aldığı beldeyi ve tarihi de zikrettiği görülmektedir.

Bölüme Hz. Peygamber döneminden kendi dönemine kadar ulaşan hafız ve kurrâların ismini vermekle başlamaktadır. Sahabileri Hz. Peygamber

³⁰⁶ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/176.

³⁰⁷ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/176-184.

³⁰⁸ bk. el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/174-187; Bu bölümün makale-tahkik olarak müstakil bir çalışması bulunmaktadır. Ayrıntılı değerlendirme için bk. Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî, "Kitâbü'l-Vakf (ve'l-İbtidâ' fi Kitâbi'llah)", thk. Ammar Emin Muhammed ed-Dedû, *Mecelletü's-şer'îyyetü ve'l-kanûn* 34 (2008), 235-415.

³⁰⁹ Muhammed el-Emin, *el-İsnâdü inde Ulemâu'l-kırâât*, 148-149.

vefat etmeden önce Kur'an'ın tamamını ezber olanlar ve olmayanlar olarak iki grupta vermektedir. Tamamını ezberleyenler arasında Enes b. Malik (ö. 93/711) Ebû Huzeyfe (ö. 12/633) Ubey b. Ka'b (ö. 33/654) ve Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ile birlikte İbn Kuteybe'den (ö. 276/889) rivayetle birkaç sahabe daha saymaktadır. Daha sonra muhacir ve ensardan başlamak suretiyle sekiz tabakada sahabe, tabiin ve sonraki nesilden geniş bir şekilde bahsetmektedir. Hüzeli kendi ismini de sekizinci tabakada vermektedir. Bu isimleri saydıktan sonra "Sahabe, tabiin ve bilinen kurrâlardan 229 kişiyi naklettim." cümlesi ile kıraat ve tariklerin senedini vermeye başlamaktadır.³¹⁰

Hüzeli Medine, Mekke, Şam, Basra ve Kûfe ehilleri başlıkları altında eserine aldığı kıraat ve tariklerin senedlerini vermektedir. *el-Kâmil*'deki en geniş bölümlerden olan bu bölümde 50 kıraat ve 1459 tarikin senedleri verilmektedir.³¹¹ Çalışmanın hacmi gereği sadece kıraatlerin ismi verilmeyle yetinilecektir. Tarikler esas aldığımız tahkikte numaralandırmak suretiyle geniş bir şekilde verilmekte olup eserde geçen kıraatler şunlardır;

Medine ehli kıraat ve ihtiyarları;

1. Kırâatu Ebû Cafer Yezîd b. el-Ka'kâ'
2. Kırâatu Şeybe b. Nisâh
3. Kırâatu Nâfî' b. Abdurrahman
4. İhtiyâru İshak b. Muhammed b. Abdurrahman el-Müseyyebî
5. İhtiyâru Verş Osman b. Sa'îd

Mekke ehli kıraat ve ihtiyarları;

6. Kırâatu Abdullah ibni Kesîr
7. İhtiyâru Şibl b. 'Abbâd
8. Kırâatu Humeyd b. Kays el-A'rec

³¹⁰ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/188-227.

³¹¹ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/228-612.

9. Kırâatu Muhammed b. Abdurrahman b. Muhaysın
10. İhtiyâru Mücahid Ebü'l-Haccâc b. Cebr
11. İhtiyâru İbn Miksem Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan

Şam ehli kıraat ve ihtiyarları;

12. Kırâatu Abdullah İbni 'Âmir el-Yahsubî
13. İhtiyâru Ebû Bahriyye es-Sekûnî
14. İhtiyâru Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd el-Yadramî
15. İhtiyâru Yahya b. el-Hâris ez-Zimârî
16. İhtiyâru İbrahîm b. Ebû 'Able
17. İhtiyâru Yezîd b. Kutaybin

Basra ehli kıraat ve ihtiyarları;

18. Kırâatu Ebû Amr b. Alâ' el-Basrî
19. İhtiyâru Mesud b. Salih es-Semerkindî
20. İhtiyâru Yahya b. Mübârek el-Yezîdî
21. İhtiyâru Abdullah b. Fûrek el-Gibâbî
22. İhtiyâru Ebü'l-Fazl el-Abbâs
23. İhtiyâru Yakub b. İshak el-Hadramî
24. İhtiyâru Eyyûb b. el-Mütevekkil
25. İhtiyâru Ebû Hâtim es-Sicistânî
26. İhtiyâru Ebü's-Semâl Ka'neb b. Ebû Ka'neb
27. İhtiyâru Hüseyin b. Mâlik ez-Za'ferânî
28. İhtiyâru Sellâm b. Süleyman Ebü'l-Münzir et-Tavîl
29. İhtiyâru Âsım b. Ebü's-Sabâh el-Cühderî
30. İhtiyâru Hasan b. Ebü'l-Hasan el-Basrî
31. İhtiyâru Katâde b. Diâme es-Sedûsî
32. İhtiyâru Me'allâ b. İsâ b. Râşid el-Basrî
33. İhtiyâru Avn b. Ebû Şeddâd el-Ukaylî

Kûfe ehli kıraat ve ihtiyarları;

34. Kırâatu Âsım b. Behdele Ebi'n-Nücûd
35. İhtiyâru Hafs b. Süleyman b. el-Muğîre
36. İhtiyâru Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş
37. Kırâatu Hamza b. Habîb ez-Zeyyât
38. İhtiyâru Halef b. Hişam
39. İhtiyâru Muhammed b. Sa'dân
40. Kırâatu Süleyman b. Mihrân el-A'meş
41. İhtiyâru Ebû Muhammed el-Absî el-Kûfî
42. Kırâatu Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâ'î
43. İhtiyâru Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm
44. İhtiyâru Muhammed b. İsa er-Râzî el-Evvel ve's-Sânî
45. İhtiyâru Ahmed b. Hanbel
46. İhtiyâru Yahya b. Subeyh en-Nîsâbü'rî
47. İhtiyâru Ebû Hanîfe
48. İhtiyâru Talha b. Musarrif
49. İhtiyâru İsa b. Ömer el-Hemedânî
50. İhtiyâru Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî

Hüzelî eserinde var olan bütün kıraat, ihtiyar ve tariklerin senedini verdikten sonra şu ifadeler ile Kitâbü'l-Esânîd'e son vermektedir; “Bunlar yedi imamdan, onların ravilerinden ve ulemâ-i emsâr'dan (Mekke, Medine, Şam, Kûfe ve Basra âlimleri) bize ulaşanlardır. Ben de onların yolunu takip ettim ve bir ihtiyarda bulundum. Arapça, fıkıh, kelam, kıraat, tefsir, sünen ve meâni ilimlerine bakıp düşündükten sonra ben de selefe uyum sağladım. Allah'ın başarıya ulaştırmasını ve yardımını ümit ediyorum. Emsâr-ı hamse'nin (5 büyük belde) tariklerinin tamamı 1459 tariktir.”³¹²

³¹² el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/614.

3.6. Kitâbü'l-İmâle

Kıraat ilmi kavramı olarak imâle; fethayı kesreye, ʾ harfini de ʿ harfine meylettirerek okumaya denilmektedir. Üç tane imâle harfi bulunmaktadır. Bunlar; ر, ʾ ve hâu't-te'nîs'tir. İmâle; İmâle-i suğra ve imâle-i kübra olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³¹³

Hüzelî imâle bölümünde de konuya alanındaki eserlerin ele almadığı genişlikte eğilmiştir. Bu bölüm ile birlikte Hüzelî usûl konularına başlamaktadır. Evvela imâle ilgili bilgilere ve tartışmalara yer verdikten sonra Fatiha sûresinden başlamak suretiyle imâle ilgili örnekleri tek tek ele almaktadır. Ayrıca bazı imamların imâle ile ilgili tercihlerini de alt başlıklar açarak değerlendirmektedir.

Bölüme “Bu kitap kurrânın imâlelerinin tamamını kapsamaktadır. Tefhîm ile aynı şey değildir. Mezhebime ve ihtiyarlarıma uygun bir şekilde bunları açıklayacağım.” sözleriyle başlamaktadır. Daha sonra “İmâle ve tefhîm iki ayrı dildir. Biri diğerinden üstünde değildir. Kur'an her ikisini de kapsayacak şekilde indi.” sözleriyle imâle ve tefhîmin farklı iki şey olduğunu belirtmektedir.³¹⁴

Hüzelî tefhîm ve imâlenin farkına değinerek konuyu bu noktadaki tartışmalara getirmektedir. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de tartışmalara cevap vermek suretiyle işlediği konuyu delillendirmektedir. İmâle'nin, sahabenin Bağdat taraflarına gitmesiyle ortaya çıktığı ve Enbâr ehlinin dilinden geçtiği iddialarına yanıt vermektedir. Ayrıca Kur'an'ın tefhîm ile indiği ve imâlenin daha sonra gündeme geldiği iddialarına da değinmektedir.³¹⁵

³¹³ Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 52.

³¹⁴ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/615.

³¹⁵ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/615-622.

Hüzelî bu iddialara şöyle cevap vermektedir; “Allah Kur’an’ı imâle ile indirmedir.’ diyen kimsenin cümlesi yanlıştır. Allah’a yapılan en büyük iftiradır. Bu kimse sahabeyi sanki takvalı kimseler değilmiş gibi zanneder. Nasıl onlar hakkında böyle düşünebilir. Hâlbuki sahabe, efendimizin hiçbir sözünü ve fiilini terk etmediler. Hepsini açıkladılar ve naklettiler. Çünkü sahabiler şeriatın delilidir. Eğer Kur’an’da olmayan bir şey Kur’an’a dâhil olabilseydi onda artma ve eksilme mümkün olurdu. Bu mümkün olsaydı da şeriat değişirdi. İşte o zaman bu ümmet Yahudi ve Hıristiyanların Tevrat ve İncil’i değiştirdikleri gibi Kur’an’ı değiştirirdi. Bu ümmet, efendimizden günümüze kadar okuyarak ve okutarak imâle ve tefhimde -bir hocadan almak suretiyle- icmâ etmişken bu mümkün mü?”³¹⁶

İmâlenin kaynağı hakkındaki iddialara cevap vermesinin ardından imâlenin senedini zikretmektedir. Ebû İsa Süleym b. İsa el-Hanefî’nin Hz. Peygamber’e kadar uzanan muttasıl bir senedini imâlenin kaynağı olarak aktarmaktadır.³¹⁷

Yukarıda değindiğimiz üzere imâleye dair konularından geniş bir şekilde bahsetmektedir. İmâlenin sebeplerini ve onu engelleyen durumları geniş bilgiler vererek açıklamaktadır. İmâleyi إلى الكسر أقرب معتدلة، مضجعة olmak üzere üç kısma ayırmaktadır.³¹⁸

Bu açıklamaların ardından Hüzelî alt başlıklarda bazı imamların tercihlerine ve bazı kelimelerin okunuşlarına özel olarak değinmektedir. Bu konuları “Faslun fi İmâleti Kuteybe³¹⁹ ve Ashabihi” ve “Faslun fi kavlihi و على أبصارهم” alt başlıklarında vermektedir. Kitâbü’l-imâle ana başlığının ardından

³¹⁶ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi’l-kırâât*, 1/616.

³¹⁷ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi’l-kırâât*, 1/617.

³¹⁸ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi’l-kırâât*, 1/622-624.

³¹⁹ İbn Kuteybe için bk. ez-Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ale’t-tabakâti ve’l-âsâr*, 1995, 1/356; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ*, 2/26.

şu ifadelerle alt başlıklara geçmektedir; “Kurrâ'nın letâif ve nâdirâtı gerçekten çoktur. Bunları bölümler halinde zikredeceğiz.”³²⁰

Bölümün son başlığında Hüzeli imâlede hâu't-te'nîs üzerine vakf meselesini ele almaktadır. Usûl konuları içerisinde ele alınan bu konuyu İbnü'l-Cezerî³²¹ ve Dâni³²² gibi birçok âlim müstakil bölüm olarak ele alırken, Hüzeli imâle bölümünün alt başlığında değerlendirmektedir.³²³

3.7. Kitâbü'l-İdgam

Hüzeli bölüme idgamın tanımından ve çeşitlerinden bahsederek başlamaktadır; “Sakin ve müteharrik olmak üzere idgam iki çeşittir. Mütemâsil, mütecânis ve mütekârib harfi başka bir harfe birleştirmendir ve dilini ikinci lafza yükseltmendir. Birincisi şeddeleyip ondan hiçbir eser bırakmamaktır. Ancak *أو عظت، بسطت* gibi itbak sıfatı olanlar hariçtir. İtbak sıfatını tam olarak yapman gerekir. Bunda icmâ olduğunu bilmelisin.”³²⁴

Daha sonra idgamın nereden geldiğini şu sözlerle açıklamaktadır; “İdgamın aslı şuradan gelir; ‘Atın ağzına gemi vurdum.’ (أدغمت اللجام في فم الفرس) O gemi atın ağzına koyup da görünmez olduğu zaman bunu dersin. Harflerin birbirine idgam edilmesi işte buradan istiâre yoluyla kullanılmıştır.”³²⁵

Hüzeli idgam bölümünde bir önceki bölümde de olduğu gibi usûle dair konuları işlemektedir. Hem bu bölümde hem de önceki bölümlerde olduğu gibi bu incelemeleri yaparken usûl konularına özel başlıklar belirtmemektedir. Fakat bölümün sisteminden ve konulardan bu ayırım rahatlıkla çıkarılmaktadır. Usûl konularında sahih olsun şâz olsun kendisine ulaşan bütün bilgilere yer

³²⁰ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/625/670.

³²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-`aşr*, 2/82.

³²² ed-Dâni, *et-Teyisîr fi'l-kirââti's-seb`a*, 228.

³²³ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/671-678.

³²⁴ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/679.

³²⁵ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 1/679.

vermektedir. Hatalı olan idgam çeşitlerini örnekler vererek ve ulemanın sözlerinden de destek alarak zikretmektedir.³²⁶

Özel başlıklar açmasa da bölümün akışı içerisinde yeri geldikçe idgam çeşitlerini zikretmektedir. İdgam-ı müteharrikin (idgam-ı kebir) idgam-ı misleyn, idgam-ı mütecâniseyn, idgam-ı mütekâribeyn olmak üzere üç çeşit olduğunu ifade etmektedir.³²⁷ Herhangi bir tanımlama yapmamakta olup birçok örneklerle bu idgam çeşitlerini aktarmaktadır. “Sakin nûn ve tenvin” başlığında örneklerle ğunneli ve ğunnesiz idgamları vermektedir.³²⁸ Ayrıca “(أما الذال من (إذ))” ve “(ذال قد)” başlıklarında öncesinde قد ve إذ geçen kelimelerdeki idgamı tartışmaktadır.³²⁹

Öncesinde قد geçen ve ذ، ظ، ض، ص، ش، ز، س، ج، ت harfleri ile başlayan kelimelerde idgam veya izhar yapılacağı tartışmalıdır. Bunların örneklerini ve kimlerin okuduğunu detaylı bir şekilde vermektedir. Aynı şekilde öncesinde إذ geçen ve ص، س، ج، د، ز، س، ص، ط، ظ harfleri ile başlayan kelimelerin idgamı veya izharı ihtilaflıdır. Bu iki meselenin de örneklerini vermektedir ve âlimlerin görüşlerini her örnekte ayrı ayrı zikretmektedir.³³⁰

Aynı şekilde tâu't-te'nis'ten sonra ط، ظ، ص، س، ج، د، ز، س، ص، ط، ظ harfleri ile başlayan kelimeler gelmesi durumunda; ث، ت، ر، ز، س، هل، بل، قل sonrasında، ث، ت، ر، ز، س، ص، ط، ظ harfleri ile başlayan kelimeler gelmesi durumunda izhar veya idgam yapılacağı tartışmalıdır. Bunları da örnekler üzerinde değerlendirmektedir. Bu konuların ardından ...أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ... يُلْهَيْتُ، غُدَّتْ، أَلَيْسَتْ، أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ gibi bazı kelimelere de özellikle değinmektedir.³³¹

Bu konulardan sonra bölümü sûrelerde idgam konusuna dahil olan kelimeleri vermekle bitirmektedir. Fatıha sûresinden başlamak suretiyle bütün

³²⁶ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/679-682.

³²⁷ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/694.

³²⁸ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/693.

³²⁹ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/680-684.

³³⁰ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/680-684.

³³¹ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/685-693.

sûreleri tek tek ele almaktadır. Sûre ismini zikrettikten sonra o sûrede geçen idgamlı kelime sayısını vermektedir. Kelimeleri herhangi bir açıklama yapmaksızın sadece ayet numarasını vererek zikretmektedir. Bölümü “İdgam harflerinin tamamı bunlardır. İhtilafsız bir şekilde Ebû Amr’dan zikrettik. Tamamı 1272 harftir.” sözleri ile bitirmektedir.³³²

3.8. Kitâbü'l-Hemze

Hemze, boğazın başlangıç yeri ile göğüsün bittiği yerden kendine has mahreci ile çıkan harftir. Mahreç ve sıfatları sebebiyle zor bir harf olduğu için ibdâl, iskân, nakil, hazf gibi tahfife konu olmuştur. Bu yönüyle usûl konularında en fazla karşımıza çıkan harf olmuştur.³³³

Hüzelî de meseleyi çok geniş ele almaktadır. Diğer bölümlerde genel değerlendirmeler yaparken bu bölümde ayrı başlıklar zikretmek suretiyle konuya önemle eğilmektedir. Bölüme “Hemze sakin ve müteharrik olmak üzere iki çeşittir. Sakin olanı ise fâu'l-fi'il, aynu'l-fi'il ve lâmu'l-fi'il'de olmak üzere üç çeşittir.” cümlesiyle başlamaktadır. Bu cümlesinin ardından sakin olan üç çeşide örnekler vermek suretiyle açıklamaktadır. Bu örnekleri uzun bir şekilde -hangi imamın nasıl okuduğunu da vermek suretiyle- ele almaktadır.³³⁴

Ardından müteharrik olanın da -bir kelimedede bir hemze ve bir kelimedede iki hemze olmak üzere- iki çeşit olduğunu belirtmektedir. Bir kelimedede bir hemze maddesini de hemzenin başta, ortada ve sonda gelmesine örnekler vererek açıklamaktadır.³³⁵

Hüzelî hemzenin sakin ve müteharrik olmasını açıklarken aynı zamanda Bakara sûresindeki örnekleri de ayet numaraları vererek zikretmiştir. Böylelikle sûre sûre değerlendirmesinde Bakara sûresini tamamlamıştır.

³³² el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 1/710-713, 2/720-738.

³³³ Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*, 162.

³³⁴ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/739.

³³⁵ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/746.

Konunun sonunda Âl-i İmrân'dan devam etmek üzere bütün sûreleri ele almıştır.³³⁶

Hüzelî sûre değerlendirmelerine önceki bölümlerde konuları açıkladıktan sonra geçmiştir. Fakat bu bölümde ilk önce sûre değerlendirmelerine yer vermektedir. Uzunca bir bölümde sûrelerde bulunan hemzeli kelimeleri ele almaktadır. Ardından usûl başlıklarına geçmektedir. Bu kelimelerden bahsederken sadece usûle dahil olan kelimeleri vermekle yetinmemiş, ferşu'l-hurûfa dahil olan kelimeleri de vermek suretiyle hemzeli olan bütün kelimeleri zikretmiştir. Kelimeleri hangi kıraat âliminin nasıl okuduğunu, ele almak suretiyle tek tek belirtmiştir. Bu yönüyle Hüzelî diğer âlimlerden ayrılmaktadır. Önceki bölümlerde de karşımıza çıkan bu yöntem Hüzelî ayrıcalıklı kılmaktadır.³³⁷

Hüzelî hemzeye dair usûl konularını şu başlıklar altında değerlendirmektedir;

- Faslun fi'l-istifhâmeyni izâ icteme'atâ
- Faslun fi'l-hemzeteyni min kelimetin vâhidetin el-ûlâ meftûhatün ve's-sâniyetü meksûratun
- Faslun fi'l-hemzeteyni min kelimetin vâhidetin el-ûlâ meftûhatün ve's-sâniyetü mazmûmetün
- Faslun (ed-darbu's-sâlis) hemzetâni müttefigatâni ale'l-fethi min kelimetin vahidetin
- Faslun fi'l-hemzeteyni min kelimeteyni
- Faslun fi'l-hemzeteyni el-muhtelifeteyni
- Faslun fi nakli'l-hareke
- Faslun fi's-sekt

³³⁶ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/751/761.

³³⁷ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/761-829.

Hüzelî bu başlıklar altında hemzeye dair usûl konularını ele almaktadır. Bu konuları ele alırken bütün görüşlere değinmektedir. Başlıkların altında herhangi bir açıklamaya yer vermeksizin sadece o konudaki örnekleri ele almaktadır. Örnekleri yine sûre sıralaması içerisinde vermekte olup örneğin hangi sûrede geçtiğini belirtmektedir.³³⁸

Önceki bölümlerde olduğu gibi başlıklar ile ilgili örnekleri zikrederken kendi görüşünü de yer vermektedir. Görüş birliği olan kelimelere tabi olmaktadır. Bazı kelimeleri “okunmayan” olarak nitelemektedir. Şu cümle ile bölümü sonlandırmaktadır; “Bir kelime veya iki kelimedenden meydana gelen hemzelerin tamamı ister bitişik olsun ister ayrı olsun toplamda 199 yerdedir.”³³⁹

3.9. Kitâbü'l-Med ve'l-Vakfu li-Hamza

Hüzelî bölüme med ve hükümlerini açıklamakla başlamaktadır. Hüzelî'ye göre med bir kelimedede ve iki kelimedede med olmak üzere iki kısımdır. Bir kelimedede olan medde جرائيل، شاء، جاء، gibi örnekler vermektedir. Görüldüğü üzere her ne kadar isminden bahsetmese de günümüzde kullanılan ve daha çok İbnü'l-Cezerî ile yaygınlaşan medd-i muttasıldan bahsetmektedir.³⁴⁰ Bu medlerin “üç elif” uzatılacağına dair bir ihtilafın olmadığını dile getirmektedir. Daha sonra bu üç elifin ne manaya geldiğini açıklamaktadır; “Elif'in miktarı, göğüsten hemzenin uzatılmadan çıkması kadardır. Sen onun (hemzenin) mislini veya iki mislini içine kattığın zaman med ortaya çıkmış olur.”³⁴¹ Burada Hüzelî'nin “elif miktarı” tabirini kullanması oldukça önemlidir. Meddi ifade

³³⁸ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 2/830-857.

³³⁹ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 2/857.

³⁴⁰ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 2/858; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-`aşr*, 1/356.

³⁴¹ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 2/858.

etmede hicrî beşinci asır itibariyle kullanılmaya başlayan ‘elif miktarı’ tabirini ilk kullananlar arasında Hüzeli’de yer almaktadır.³⁴²

İki kelimedede olan medde وفي أنفسكم gibi örnekler vererek başlamaktadır. Aynı şekilde burada da herhangi bir kavramdan bahsetmese de daha çok İbnü’l-Cezerî ile birlikte kullanılmaya başlayan medd-i munfasıl tabirini görmemekteyiz.³⁴³ Ardından geniş bir şekilde medd-i munfasılın ölçüsü ve med mertebeleri üzerindeki ihtilaflardan bahsetmektedir. Hüzeli konu devam ederken bir paragrafta meddin üç harfe sabit olacağını da dile getirmiştir. Bu harfler sakini و، ي harfleridir. Ardından med ölçüleri ile ilgili tartışmaları aktarmaya devam etmektedir.³⁴⁴

Hüzeli “Faslun fi Elkâbi’l-Med” başlığı altında meddin on çeşidinden bahsetmektedir. Bu medler şunlardır;

1. Meddü’l-hacz: ولا الضالين örneğinde olduğu gibi.
2. Meddü’l-adl: وأنذرتهم örneğinde olduğu gibi.
3. Meddü’t-temkîn: خائفين، أولئك gibi örneklerde olduğu gibi.
4. Meddü’l-fasl: بما أنزل إليك örneği gibi.
5. Meddü’r-revm: هاءنتم örneği gibi.
6. Meddü’l-fark: والذكرين، والله أذن لكم gibi örneklerde olduğu gibi.
7. Meddü’l-binye: دعاء ونداء örneklerinde olduğu gibi.
8. Meddü’l-mübâlağa: لا إله إلا الله örneğinde tazim için olduğu gibi.
9. Meddü’l-bedel: وعاتي، وامن örneklerinde olduğu gibi.
10. Meddü’l-asl: جاء، شاء örnekleri gibi.³⁴⁵

³⁴² Geniş bilgi için bk. Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (30 Haziran 2018), 15-50.

³⁴³ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi’l-kirâât*, 2/859; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirâati’l-`aşr*, 1/356.

³⁴⁴ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi’l-kirâât*, 2/860.

³⁴⁵ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi’l-kirâât*, 2/866.

Hüzelî med ve bölümlerini ele aldıktan sonra “Faslun fi Vakfi Hamza, Faslun fi'l-Vakfi ale'r-Revm ve'l-İşmâm, Faslun fi'l-Muhtessi bi-Vakfi Hamza” bölümlerine geçmektedir. Bu bölümlerde özellikle Hamza'nın ve bazı imamların hemze, tâu't-te'nîs, hâu't-te'nîs, revm ve işmam gibi konular üzerine vakflarını ele almaktadır.³⁴⁶

Özellikle son bölümde vakf meselesinin en çetrefilli konularından olan hemze üzerine vakfi Hamza özelinde geniş bir şekilde ele almaktadır. Konunun Hamza özelinde ele alınmasının sebebi ise hemze üzerine vakf denildiği zaman akla gelen ilk ismin Hamza olmasıdır. Hatta bu konu “Nerede hemze orada Hamza” nüktesi ile anılmaktadır.³⁴⁷

3.10. Kitâbü'l-Yâ'ât

Kur'an kelimeleri içerisinde geçen zâid yâ (ﻯ), izâfe yâ'sı ve diğer yâ'lar usûl konuları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Hüzelî de yâ ile ilgili konuları Kitâbü'l-Yâ'ât başlığı altında ele almaktadır.

Hüzelî bölüme yâ'ların iki çeşit olduğunu belirtmekle başlamaktadır. Bunların ilki yazıda gizli irabta belirtilmesi gerekli olan, ikincisi ise sabit olan fakat feth veya iskân yapılması ihtilafıdır. Yazıda gizli irabta açık olan da ayet sonunda ve ayet ortasında gelenler olmak üzere kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Bu son iki madde ayet sonunda 86 yerde, ayet ortasında 31 yerde geçmek üzere toplamda 117 yerde geçmektedir. Hüzelî önceki bölümlerde de olduğu gibi bahsi geçen konunun örnekleri sayılabilecek düzeyde ise toplam geçtiği yeri vermektedir.³⁴⁸

Yazıda gizli irabta açık olan yâ'ların ayet sonu ve ortasında geçtiği yerlerin sayısını verdikten sonra, başta sûre ismini zikredip daha sonra ilgili

³⁴⁶ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/867-881.

³⁴⁷ Geniş bilgi için bk. Yaşar Akaslan, *Kırâat İlminde Hemze Üzerinde Vakf Meselesi* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019).

³⁴⁸ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/882.

örneklerin hepsini zikretmektedir. Örnekleri verdikten sonra ittifak edilen ve ihtilafa düşülen örnekleri de detaylı bir şekilde incelemektedir.³⁴⁹

Ardından “Faslun fîmâ zehebet el-yâu fîhi fî'l-vasli li-iltikâis's-sakineyn” başlığına geçmektedir. Burada sakin yâ'dan sonra gelen ikinci sakin harf (l) dolayısıyla düşen yâ örneklerine değinmektedir. Bölüme herhangi bir açıklama yapmadan örnekleri zikretmekle başlamaktadır. Bu konuda 18 tane örnek olduğunu dile getiren Hüzeli örnekleri zikretmesinin ardından tartışmalara geçmektedir. İttifak ve ihtilaf edilen örnekleri tek tek ele almaktadır.³⁵⁰

Daha sonra “Faslun fî'l-münevvinât” başlığı altında yâ'ların düşüp yerine tenvinin geldiği kelimeleri ele almaktadır. Bu bölümde de sadece konunun örneklerini zikretmektedir. Konu ile ilgili ön açıklama yapmamaktadır. Bu konuda 43 yerde toplam 50 örnek bulunmaktadır. Sûre sûre örnekleri verdikten sonra örnekler üzerinde ittifak ve ihtilaf edilen görüşleri zikretmektedir. Buraya kadar olan kısmı şu ifade ile bitirmektedir; “Tenvinli kelimelerde ve fiillerde sabit olan yâ'ların, vasl halinde düşen veya zâid olan yâ'ların toplamı 192'dir.”³⁵¹

Bölümün sonunda “Faslun fî yâ'âti-izâfe” başlığı altında izafet yâ'larını³⁵² ele almaktadır. Hüzeli bölüme izâfet yâ'sı olan ve olmayan sûreleri vermekle başlamaktadır. İsmi saydığı 54 sûrede izâfet yâ'sına dair örneklerin bulunmadığını, kalan 60 sûrede ise bulunduğunu belirtmektedir. 60 sûredeki izâfet yâ'larını da sonrasında hemze gelmesi ve gelmemesi durumuna göre

³⁴⁹ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 2/883-888.

³⁵⁰ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 2/889-891.

³⁵¹ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kirâât*, 2/892-893.

³⁵² İzafet yâ'sı kelimenin sonuna bitişen mütekellim yâ'sı olmaktadır. Bu mütekellim yâ'sı ذكري نفسي, ليحزنني, فطرني gibi isimlere, لي, إني gibi harflere bitişmektedir. Geniş bilgi için bk. Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*, 147.

ikiye ayrılmaktadır. İzâfet yâ'larının toplam örneklerinin de 900 tane olduğunu ifade etmektedir.³⁵³

İzâfet yâ'larının sonrasında hemze gelmesi ve gelmemesi de kendi içerisinde ikişer ayrı gruba ayrılmaktadır. Bu gruplardan hemze gelmeyenler nidâ için hazf yapılan ve yapılmayan olarak ikiye ayrılmaktadır. İzâfet yâ'sından sonra hemze gelenler ise hemze-i vasl ve hemze-i kat' gelmesi yönüyle iki ayrı gruba ayrılmaktadır. Sonrasında hemze-i kat' gelen ise kendi içerisinde fethalı, dammeli ve kesralı gelmesi yönüyle üçe ayrılmaktadır. Hüzeli burada saydığımız her bir grubu detaylı bir şekilde bütün örnekleri ile birlikte ele almaktadır. Âlimlerin ittifak ve ihtilaf ettiği konuları, sahih ve şâz rivayetleri ele almak suretiyle meseleyi derinlemesine incelemektedir. Önceki bölümlerde olduğu gibi hiçbir meselede genel açıklamalar yapmamıştır. Bütün maddelere dair örnekleri tek tek incelemiştir.³⁵⁴

Bölümü şu cümleler ile bitirmektedir; “Bunlar izâfet yâ'sı ile ilgili hükümler ve ihtilafı olan konulardır. İbn Miksem hepsini fethalı okumuştur. Bütün sûrelerde bulunanların sayısını zikrettim. Şâz okuyuşları, iskân ve feth ile okuyuşları da açıkladım.” Bu sözlerinin ardından Hüzeli bu bölümde anlatmış olduğu konuların örneklerini sûre sûre toplu bir şekilde tekrar zikretmektedir. Bu örnekleri zikrederken sûre ismini vermiş ve örneklerin hangi konulara dahil olduğunu da belirtmiştir.³⁵⁵

3.11. Kitâbü'l-Hâ'ât ve Mîmâtu'l-Cem'

Hüzeli bu bölümde zamir hâ'ları (◌), kinâye hâ'sı ve sakin cemî mim'lerinin (◌) sıra ile okunmasından bahsetmektedir. Bölüme şu ifadeler ile başlamaktadır; “Hâ'lar hâu izmâr ve hâu kinâye olmak üzere iki çeşittir. Aslında bu ikisi tek bir çeşittir. Sen bu ikisine hâu izmâr diyebilirsin. Ancak

³⁵³ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/894.

³⁵⁴ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/895-904.

³⁵⁵ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/928.

ulema aralarında olan bir ihtilaftan dolayı bu haliyle ikisinin arasını ayırmıştır. Meczum fiile bitişik olana zamir ismini vermiş diğerine de kinâye ismini vermiştir. Hâu'l-kinâye olmayanları hâu'l-izmâr olarak isimlendirmişlerdir. Aslında bu ikisi isimdir. Bu hâ'yı alışıldığı üzere ayrıntılı bir şekilde açıklayacak değiliz. Çünkü bu durumda söz uzuyor. Burada gaye anlamların çeşitliliğini açıklamaktır.³⁵⁶

Ardından zamir hâ'larını açıklamakla başlamaktadır. Zamir hâ'ları ile ilgili 16 örnekten bahsetmektedir. Bu örnekleri detaylıca ele almaktadır. Hüzeli örnekleri de imamların okuyuş şekillerine göre kendi içerisinde gruplandırarak vermektedir.³⁵⁷

Hüzeli zamir hâ'larının ardından kinaye hâ'larına geçmektedir. Kinaye hâ'sı da kendi içinde öncesinin sakin olması veya olmaması yönüyle ikiye ayrılmaktadır. Öncesi sakin olan ve sakin olmayan kinaye hâ'larına geniş örnekler vermektedir. Bu örnekleri de bütün görüşleri zikretmek suretiyle detaylıca ele almaktadır.³⁵⁸

Bölümün son kısmında Hüzeli sakin cemî mim'lerinin vasl halinde sıra ile okunuşuna değinmektedir. Burada da örnekler üzerinden kurrânın bütün görüşlerini zikretmektedir.³⁵⁹

3.12. Kitâbü't-Te'avvuz ve't-Tesmiye ve't-Tehlîl ve't-Tekbîr

Hüzeli Kitâbü'l-Ferş öncesi usûl konularının işlendiği bu son bölümde istiâze, besmele ve tekbir konusunu ele almaktadır. Bölümün sonunda "secdeler" başlığı altında tilavet secdesinden de bahsetmektedir.

Bu bölümü üç kısımda inceleyeceğini bildiren Hüzeli istiâze konusu ile başlamaktadır. Bu kısmın isimlendirmesinde kimi zaman teavvuz kimi zaman

³⁵⁶ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/929.

³⁵⁷ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/930-935.

³⁵⁸ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/935-936.

³⁵⁹ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/937-943.

da istiâze kelimesini kullanmaktadır. İstiâzenin vacib olduğu görüşünü savunanlar olsa da genel görüş müstehab olduğu yönündedir. Genel açıklamalar yaptıktan sonra istiâzenin vacib ve müstehab olduğu görüşünü savunanların delillerini ve görüşlerini zikretmektedir. Ardından istiâze ilgili vecihleri, gizli ve açıktan okunması ile ilgili meselelere geçmektedir. Kurrânın istiâze ile ilgili seçimlerinin farklı olduğunu ifade ettikten sonra bu vecihleri tercih edenleri sınıflandırarak zikretmektedir.³⁶⁰

Hüzelî bir sonraki kısımda besmele meselesini ele almaktadır. İlk önce bismelenin Fatiha sûresinden bir ayet olup olmadığı meselesi ile ilgili görüşleri dile getirmektedir. Daha sonra diğer sûre başlarındaki besmelelerin ayet olup olmadığını ele almaktadır. Her sûre başındaki besmeleyi ayet olarak kabul edenlerin ve etmeyenlerin görüşlerini zikretmektedir. Bu kısmı sûre başında ve ortasında besmele çekenleri, besmeleyi gizli ve açıktan çekenleri belirtmekle tamamlamaktadır. Kendisi de her sûre başında açıktan besmeleye çekmeyi kabul etmektedir.³⁶¹

Hüzelî tekbir ve tehlil kısmında belirli sûre başlarında tekbir getiren, her sûre başında ve her sûre sonunda tekbir getiren kurrâları zikretmektedir. Bu alanda yazılmış eserlerin genelinde sadece ‘tekbir babı’ olarak isimlendirilirken Hüzelî bunun yanına tehlili de eklemektedir. Bunu eklemesinin sebebi ise; bazı Mekke kurrâlarından tekbirin sonuna tehlilin de eklendiği rivayetini aktarmasıdır.³⁶²

Bölümün başında üç kısımda inceleyeceğini söylese de dördüncü kısmı da ‘secdeler’ olarak eklemektedir. Başlangıçta tilavet secdesinin hükmü ile ilgili kısa bir bilgi vermektedir. Ardından Hüzelî secde ayetlerinin geçtiği sûreleri belirtmektedir. Secde ayetlerinin sayısı konusundaki ihtilaflara da

³⁶⁰ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/944-945.

³⁶¹ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/949-950.

³⁶² el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/951-952.

kısaca değinmektedir. Bölümü “Artık usûl konuları bitti. Şimdi ferş konularına geçiyoruz.” cümlesi ile bitirmektedir.³⁶³

3.13. Kitâbü'l-Ferş

Kıraat ilmi açısından ferş belli bir kaideye dayanmayan Kur'an'da dağınık olarak bulunan kelime farklılıklarına denmektedir. Bu farklılıklar usûl konularında olduğu gibi külli kaidelere dayanmayıp cüz'i kaidelerden oluşmaktadır.³⁶⁴ Diğer eserlerde de olduğu gibi Hüzeli bu bölümde usûl ve diğer konular bittikten sonra Fatıha sûresinden başlayıp Nas sûresine kadar bütün sûrelerdeki kelime farklılıklarını incelemiştir.

Hüzeli Kitâbü'l-Ferş'te kelime farklılıklarını belli bir tasnif içerisinde aktarmamaktadır. Kendisine ulaşan rivayetleri sahih veya şâz ayrımı yapmaksızın rivayet etmektedir. Ayrıca yedi veya on kıraate göre bir sıralama da bulunmamaktadır. Rivayet ettiği kelime farklılıklarını herhangi bir derecelendirme yapmadan ve sahih veya şâz nitelmesi olmadan aktarmaktadır.³⁶⁵

Rivayet ettiği vecihlere genelde herhangi bir yorum yapmamaktadır. Bazı rivayetlerde Resm-i Osmânî'ye muhalefet ettiğini veya etmediğini belirtmektedir.³⁶⁶ İcmâya ters olduğunu veya muvafakat ettiğini ifade ettiği de görülmektedir.³⁶⁷

Hüzeli kıraatler ve rivayetler arasında ihtiyar ve tercih yaparken sahih kıraatin üç şartından Resm-i Osmânî'ye ve Arap diline uygunluk şartlarına vurgu yapmaktadır. Hüzeli Resm-i Osmânî ıstılahını sadece bir yerde kullanırken³⁶⁸ diğer birçok yerde “المصحف” kelimesini tercih etmiştir.³⁶⁹

³⁶³ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/953.

³⁶⁴ Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrib Usûlü*, 160.

³⁶⁵ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/954,957, 1022.

³⁶⁶ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/1005, 1049.

³⁶⁷ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/1049, 1332, 1333.

³⁶⁸ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/1333.

³⁶⁹ el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/960, 963, 1034, 1040, 1042, 1043.

Burada kastettiği Resm-i Osmânî mi yoksa istinsah edilen diğer mushaflar mı bilinmemektedir. Aynı şekilde Arap diline uygunluk meselesini de “احسن اللغتين” ve “احسن في العربية” gibi birçok farklı lafızla belirtmektedir.³⁷⁰ Mütevâtir bir senedle Hz. Peygamber’e ulaşma şartını istilâh olarak ifade etmemekte olup sadece bir yerde “وهو الاختيار للشهرة” cümlesini kullanmaktadır.³⁷¹

Hüzelî’nin Kitâbü’l-Ferş’teki yöntemini maddeler halinde şu şekilde tasnif edebiliriz;

- a. Sûreleri Fatiha’dan başlamak üzere mushaf sıralamasına göre incelemiştir.
- b. Sûrelerin sadece isimlerini zikretmektedir. Sûre ismi, nerede indiği, kaç ayet olduğu gibi konulara girmemektedir. Açıklama yapmaksızın okuyuş farklılığı olan ilk kelime ile başlamaktadır.
- c. Kelimelerin geçtiği ayetin numarasını kelimedenden sonra parantez içerisinde vermektedir.
- d. Farklı okuyuşları genellikle herhangi bir niteleme yapmadan vermektedir. Yani açık bir şekilde sahih veya şâz olduğuna dair hüküm veren herhangi bir ifade kullanmamaktadır. O kelime ilgili bütün rivayetleri zikretmektedir. Fakat bunun yanında bazı yerlerde ulemanın icmâsına ters olduğunu veya ulemanın icmâ ettiğini, bazı yerlerde de Resm-i Osmânî’ye ters olduğunu ifade etmektedir.
- e. Kurrânın rivayetlerini verirken herhangi bir sıralama yoktur. İlk önce sahih on kıraatte olan okuyuşlar daha sonra şâz olan okuyuşlar gibi bir ayırma gidilmemiştir.
- f. Kelime ile ilgili kendisine ulaşan bütün rivayet ve tarikleri zikretmiştir.
- g. Bazen cümlelerini kıraat ile tercihin ve kıraat ile vecihin arasını ayırarak sonlandırmaktadır.

³⁷⁰ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi’l-kırâât*, 2/1060, 1096, 1131, 1278.

³⁷¹ el-Hüzelî, *el-Kâmil fi’l-kırâât*, 2/1015.

- h. Bazı kelimelerde önceki kıraat müelliflerinin yorumlarından, düzeltmelerinden ve hatalarından bahsetmektedir.
- i. Üzerinde icmâ olan kelimeleri zikretmektedir. İcma edenleri belirttikten sonra varsa ihtilaflı görüşleri de belirtmektedir.³⁷²

Tezimizin son bölümü olan bu kısımda *el-Kâmil fi'l-Kırâât* üç ana başlıkta incelemeye çalışıldı. Bölümün ilk kısmında eserin ismini, yazara nispetini, yazma nüshalarını ve âlimlerin eser hakkındaki görüşleri ele alındı. Ayrıca eserde takip edilen metodu ve eserin İbnü'l-Cezerî'nin eserlerine kaynaklığı değerlendirildi. Bölümün ikinci kısmında eser üzerine yapılan çalışmalara yer verildi. Son kısımda ise *el-Kâmil fi'l-Kırâât*'ı bölüm bölüm tahlil etmeye gayret gösterildi.

³⁷² el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 2/954-1357.

SONUÇ

Hüzelî seyahatleri ile eseri *el-Kâmil fi'l-Kırâât* ise yöntem ve içeriği ile hicrî beşinci asrın müellifleri ve eserleri arasında ayrı bir yerde durmaktadır. Hüzelî, tıpkı hadis rihlelerinde olduğu gibi kıraat rihlesine çıkmış, ömrünün son demlerine kadar seyahatlerine devam etmiş ve sonucunda elde ettiği birikimle eserini meydana getirmiştir. Bu geniş coğrafyalara seyahati sonucu elde ettiği bilgilere değer vermiş ve eserinde birçoğuna yer vermiştir.

Eser günümüzde her ne kadar kıraat farklılıklarının yer aldığı bir eser olarak bilinse de aslında kıraat ilmine dair *en-Neşr* gibi birçok meseleyi bulabileceğimiz ansiklopedik bir eser olma niteliği taşımaktadır. Eserde sadece kıraat farklılıklarının usûl ve ferş konularına değinilmemekte olup kıraat ilminin alanına giren Fezâilü'l-Kur'an, Adedü'l-Âyât, Adedü's-Süver, Tecvîd, Vakf ve İsnad gibi konular da ele alınmaktadır. Ayrıca bu eser, alanındaki diğer eserlerden farklı olarak ismi geçen her bir konunun tartışmalı meselelerine girmektedir. Her ilmin kendi özelinde isnad zincirini vermektedir. Bu gibi yönleriyle eserin tamamen özgün olduğu, her bir bölümünün müstakil olarak çalışılacak hüviyette olduğu neticesi apaçık karşımızda durmaktadır.

Hüzelî seyahat ettiği şehirler, 50 kıraate yer vermesi, 1459 tarik rivayet etmesi ve 365 âlim ile görüşmüş olması yönleriyle hem meşhurdur hem de tartışma konusu olmaktadır. Bu kadar geniş coğrafyalara ulaşan birinin mazur görülmesi gerekliliğinin yanında bütün bu meselelerin müstakil çalışmalar ile tahlil edilmesi gerekmektedir. Hüzelî'nin herhangi bir kıraat için sahih veya şâz nitelemesi yaptığı görülmemiştir. Görüştüğü âlimlere ilişkin, bazılarının kısa ismini zikrettiği için günümüzde hangi âlimi kastettiği anlaşılamamaktadır. Tezimizin hacmi gereği genel tanıtım ve değerlendirmeler yaptığımızdan dolayı çağdaşı olan âlimler, eserler ve diğer kaynaklar ile karşılaştırarak eserde geçen kıraatler, tarikler ve isimler tek tek tahlil edilmelidir.

Hüzelî'nin İbnü'l-Cezerî'yi önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Eser başta *en-Neşr* ve *Gâyetü'n-Nihâye* olmak üzere İbnü'l-Cezerî'nin birçok

eserine kaynak olmuştur. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de 134/137 tarik sayısı ile en fazla tariki Hüzeli'den almıştır. *Gâyetü'n-Nihâye*'de sayısız yerde şahısları zikrederken Hüzeli'yi kaynak göstermiştir. Eseri eleştirilere de cevap vermiştir. Hüzeli'nin hataları olabileceğini kabul etmiş, meselelere onun kadar geniş kimsenin eğilmediğini, o dönemde kurrânın isnad bilgisinin zayıf olduğunu ve bütün bunların mazur görülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Eser kıraat alanında on kıraat üzere yazılmış eserler arasında zikrediliyor olsa da bu bilgiyi destekleyecek herhangi bir veri karşımıza çıkmamaktadır. Hüzeli kendine ulaşan kıraatleri sahih ve şâz sınıflaması yapmaksızın zikretmektedir. Bu kullanımda İbnü'l-Cezerî'nin etkisi açıkça hissedilmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin eseri *el-Kâmil fi'l-kirâati'l-'aşr ve'l-erba'in ez-zâidete 'aleyha* olarak isimlendirmesi sonrasında Hüzeli, on'lu tasnif üzere eser yazarlar arasında zikredilmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin etkisi sadece bununla sınırlı değildir. Mahreçlerin sayısının 17 olması ve Hz. Ali'den tertil rivayetinin sadece Hüzeli'den geliyor olması da eserde tam olarak tespit edilememiştir. Zira Hüzeli mahreçlerin sayısını dokuz olarak belirtmiş ve başka bir âlimden nakille altı mahreç daha eklemiştir. Aynı şekilde Hz. Ali'nin tertil rivayetinin Hüzeli'den önce Dâni'de de geçtiği tespit edilmiştir. Bazı eserlerini nesih ettiği bilgisi de sadece İbnü'l-Cezerî'de geçmektedir. Burada şunu ifade etmek mümkün görünmektedir; eser İbnü'l-Cezerî ile birlikte yeniden hayat bulmuştur. Bundan dolayı esere dair bilgiler genelde İbnü'l-Cezerî'nin anladığı şekilde aktarılmıştır. Günümüzde, eserin Ezher Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan yazma nüshası esas alınmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin hangi nüshadan eseri okuduğu, yazma nüshalar arasında ne gibi bilgi farklılıkları olduğu tespiti muhtaç görünmektedir.

Hüzeli eserinde neredeyse her konunun sonunda ilgili örnekleri toplu bir şekilde mushaf sıralamasını esas alarak sûre sûre zikretmektedir. Öncesinde ise yine bu örnekleri zikretmekte ve ayırım yapmaksızın ulaştığı bütün görüşlere yer vermektedir. Bu bakımdan eser, kıraat ansiklopedisi olma yönünü

desteklemektedir. Araştırmacılar için aynı zamanda büyük bir kolaylık olan bu yöntemin yine sadece Hüzeli'ye ait olması göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada Hüzeli'nin hayatı her yönüyle ele alınmaya çalışılmıştır. Eseri *el-Kâmil fi'l-Kırâât* ise genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmamız Hüzeli ve *el-Kâmil* hakkında ilklere olduğu için müellif ve eserin her yönüne temas etmek suretiyle genel tanıtımı amaçlanmıştır. Çalışmamız ile alanda Hüzeli ve *el-Kâmil*'e olan dikkatlerin artmasını umut eder, çok yönlü olan bu eser ve müellifin her bir vechesinin müstakil çalışmalara konu olmasını da ayrıca temenni ederiz.

KAYNAKÇA

- Ahvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm b. Yezdâd el-. *el-Vecîz: fî şerhi kırââtî'l-karâeti's-semâniyyeti eimmeti'l-emsâri'l-hamse*. thk. Düreyd Hasan Ahmed. Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Akaslan, Yaşar. “Endülüs’ün Kıraat İlmindeki Yeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (29 Mart 2019), 107-139.
- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminde Hemze Üzerinde Vakf Meselesi*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Baskı., 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (30 Haziran 2018), 15-50.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebü'l-Yümn el-Kindî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Nisan 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-yumn-el-kindî>
- Altıkulaç, Tayyar. “Hüzelî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzeli>
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü'l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri>
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddîn Ahmed İbn Hacer el-. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiye. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-İlmi li'l-Matbuât, 1971.
- Bağdatlı İsmail Paşa, Babanzâde. *Hediyetü'l-ârifin esmâ'i'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî el-. *İthâfû fuzalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba`ate aşer*. thk. Enes Mihre. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Birişik, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2.Baskı., 2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. çev. Mehmet Sofuoğlu. 16 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.
- Câsim, Muhammed Câsim Abdullah Câsim el-. *Tevcihu'l-kırâati's-şâzzeti fî sûretey Âli-İmrân ve'n-Nisâ min kitâbi “el-Kâmil fi'l-kırâati'l-hamsîn” li'l-imâm el-Hüzelî ve eseruhâ fi't-tefsîr*. Doha: Camiatu Katar, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- Ceremî, İbrahim Muhammed el-. *Mu`cemu Ulûmi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar - Oryantalistlerin Görüşleri-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Baskı., 2013.
- Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Gece Akademi, 2018.
- Çetin, Abdurrahman. "Dâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dani>
- Çetin, Abdurrahman. *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Çiftci, Ali. "Ebû Amr ed-Dâni'nin et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvîd İlminin Müstakilleşmesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2017), 287-317.
- Çiftci, Ali. "Hicrî İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi". *Düşünce Platformu* 31 (12 Aralık 2016), 131-180.
- Çubukçu, İbrahim Agah. "Hicrî 5. / Miladi 11. Yüzyılda İslam'da Siyasi ve Dini Durum". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (01 Nisan 1965), 39-44.
- Dağ, Mehmet. "Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-". *EKEV Akademi Dergisi* 56 (Yaz 2013), 311-324.
- Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-. *Câmi 'u'l-Beyân fi'l-Kırâ'âti's-Seb' . Câmi'atu'ş-Şârika*, 2007.
- Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-. *el-Beyân fi Addi Âyi'l-Kur'ân*. thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs, 1994.
- Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-. *el-Muhkem fi nakti'l-mesahif*. thk. İzzet Hasan. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Baskı., 1986.
- Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-. *et-Teyisîr fi'l-kırââti's-seb`a*. thk. Halef Hamûd Sâlim eş-Şâğdelî. Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2015.
- Dedû, Ammar Emin Muhammed ed- - İsâvî, Mustafa Adnan b. Muhammed el-. "Kitabü'l-aded Te'lifi Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî". *Mecelletü'ş-şer'iyeti ve'l-kanûn* 25 (2006), 29-159.

- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şehâbeddîn Abdurrahman. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûm tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sadır, 1975.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şehâbeddîn Abdurrahman. *İbrâzü'l-me'anî min hirzi'l-emanî fî kırâati's-seb`a*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî. *Fezâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân Atiyye vd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1995.
- es-Seyyid Ahmed b. Abdurrahim. *el-Halkatu'l-muzîetu min silsileti esânidi'l-kırâât*. Riyad, 2002.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveviszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Gazzâli, Ebû Hamid Hucetülislam Muhammed b. Muhammed el-. *el-Münkız mine'd-dalâl*. thk. Abdülhâlim Mahmud. Mısır: Dâru'l Kütübi'l Hadîs, ts.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhidî. *Kitâbü'l-`ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhîm Sâmerâ'î. Dâru Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harekât, İbrâhîm - Beksaç, Engin. “Mağrib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/magrib>
- Hatiboğlu, İbrahim. “Rihle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rihle--hadis>
- Hindî, Abdülhafız b. Muhammed Nûr b. Ömer el-. *el-İmâmü'l-Hüzelî ve menhecühû fî kitâbihi'l-kâmil fî'l-kırâati'l-hamsîn*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Hindî, Abdülhafız b. Muhammed Nûr b. Ömer el-. “الوصف: الإمام الهذلي ومنهجه في كتابه “الكامل في القراءات الخمسين””. <http://search.mandumah.com/Record/532267>. Erişim 21 Nisan 2021. <http://search.mandumah.com/Record/532267>
- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâre el-. *el-Kâmil fî'l-kırâât*. thk. Ebû İbrâhîm Ömer b. Abdillâh. Kahire: Dâru Semâ li'l-Küttâb, 2014.
- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâre el-. *el-Kâmil fî'l-kırâati'l-`aşr ve'l-erba'in ez-zâidete 'aleyha*. thk. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib. Müessesetü Semâ li'n-neşr ve't-tevzî', 2007.
- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâre el-. *el-Kâmil fî'l-kırâati'l-hamsîn*. thk. Hâlid Ebü'l-Cûd. Amman: Dâru'l-Beşîr, 2016.

- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâre el-. "Kitâbü'l-Vakf (ve'l-İbtidâ' fi Kitâbi'llah)". thk. Ammar Emin Muhammed ed-Dedû. *Mecelletü's-şer'îyyetü ve'l-kanûn* 34 (2008), 235-415.
- İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd. *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs (Eser; İbnü'l-Faradî'nin Târihu ulema'i'l-Endelüs'ünün zeylidir.)*. nşr. İzzet el-Attar el-Hüseyni. 3 Cilt. Mektebetü'l-Hâncî, ts.
- İbn Hacer Askalanî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-Mu'cemu'l-müfehres = Tecrîd esânîdu'l-kütübü'l-meşhûre ve'l-eczâi'l-mensûre*. thk. Muhammed Şekûr Meyâdînî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1414.
- İbn Nâsirüddîn ed-Dimeşkî, Muhammed b. Abdullâh el-Kaysî eş-Şâfi'î. *Tavdîhu'l-Muştebih Dabti Esmâi'r-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Kunâhum*. thk. Muhammed Na'im el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ el-Bağdâdî. *İkmâlu'l-İkmâl (İbn Mâkûlâ'nın el-İkmâl adlı eserine İbn Nukta tarafından İkmâlu'l-İkmâl adıyla yapılan zeylin zeylidir.)*. thk. Abdulkayyum Abd Rabbünnebî. Mekke: Cami'âtu Ümmü'l-Kurâ, 1410.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1968.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Dabba'. 2 Cilt. Beyrut: el-Matbaâtu't-Ticâreti'l-Kübrâ, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*. thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1985.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*. Mektebetü İbn Teymiye, 1351.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukri'in ve müşşidü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâât*. thk. Enes Mihre. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tahbirü't-teysîr fi'l-kırâati'l-`aşr*. thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât. Amman: Dâru'l-Furkan, 2000.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *el-Eddâd*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1407.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-Tarih*. thk. Ömer Abdusselam Tedmîrî. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l Arabî, 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Lübâb fi't-tehzîbi'l-ensâb*. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi'ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd Arna'ût. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'l-Vecih el-Vâsıtî, Ebû Muhammed Necmeddîn Abdullah b. Abdulmü'min b. Vecîh. *el-Kenz fi'l-kırâati'l-`aşr*. thk. Hâlid el-Meşhedânî. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 2004.
- İbtihâc Râzî Ahmed Abdurrahman. "el-Gazâyâ el-Usûliyyetü elletî teferrade bihe'n-Neşr min Kitâb 'el-Kâmil' li'l-Hüzelî". *el-Menâratü* 22/4 (2016), 9-45.
- Kâdî, Abdulfettah b. Abdülganî b. Muhammed el-. *el-Büdûrû'z-zâhire fi'l-kırâati'l-`aşri'l-mütevâtire*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Kâdî, Abdulfettah b. Abdülganî b. Muhammed el-. *Ferâidi'l-hisân fi 'Addi Âyi'l-Kur'an*. Medine: Mektebü'd-Dâr, 1984.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hüzeyl (Benî Hüzeyl)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzeyl-beni-huzeyl>
- Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmi fi mektebâti'l-âlem: el-mahtûtât ve'l-matbûât*. Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an'ı Kerimin Faziletleri ve Okuma Kaideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*. İstanbul: İFAV Yayınları, 5. baskı., 2016.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l Müsennâ, 1941.
- Kazvîni, Ebû Hafs Siraceddîn Ömer b. Ali el-. *Meşîhatu'l-Kazvîni*. thk. Amir Hasan Sabri. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005.

- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu`cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Mektebetü'l Müsennâ/ Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlminde Tahrîrât*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Koyuncu, Recep. “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”. 1-21. Bursa, 2018.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. İstanbul: OTTO Yayınları, 2016.
- Meclisî, Muhammed Bâkır el-. *Bihâru'l-envâr*. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1983.
- Mersafî, Abdülfettah es-Seyyid Acemî el-. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî*. Medine: Mektebü't-Tayyibe, 2. Baskı., ts.
- Muhammed Cîlalî, Abdurrahman b. *Târihü'l-cezâiri'l-`am*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 2. Baskı., 1965.
- Muhammed el-Emin, Muhammed b. Seydî Muhammed. *el-İsnâdü inde Ulemâu'l-kirâât*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2004.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *Mu`cemu huffâzi'l-Kur`ân: abre't-târîh*. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu`cemu Âlâmi'l-Cezâir min Sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir*. Beyrut: Müessesetu Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1980.
- Öge, Ali. *18.Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizade'nin Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2. Baskı., 2019.
- Önkal, Ahmet vd. “Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami>
- Özaydın, Abdülkerim. “Nizâmiye Medresesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-medresesi>
- Özdemir, Mehmet - Beksaç, Engin. “Endülüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/endulus>
- Pakdil, Ramazan. *Ta`lim, Tecvîd ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.

- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem - Beyrut: Dâru'ş-Şâmiyye, 1412.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-. *Dirâsât fi ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad, 12. Baskı., 2003.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman er-. “Kıraatler ve Kurrâ”. çev. Ali Öge. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Güz 2010), 217-234.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâ'ût, Turkî Mustafâ. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâs, 2000.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-. *Neksu'l-Himyân fi Nuketi'l-Umyân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Sarı, Mehmet Ali. “Kalânisi, Muhammed b. Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Nisan 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalanisi-muhammed-b-huseyin>
- Sem`ânî, Ebü Sa`d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî es-. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd. Haydarabad: Dâiretü'l-Ma`ârîfi'l-Osmâniyye, 1962.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-. *Bugyetü'l-vu`ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Sayda/Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-. *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1974.
- Sümer, Faruk. “Selçuklular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selcuklular>
- Şehrezûrî, Ebü'l-Kerem Mübârek b. Hasan b. Ahmed el-Bağdâdî eş-. *el-Misbâhü'z-zâhir fi'l-kirâati'l-aşri'l-bevâhir*. thk. İbrâhîm b. Sa`id ed-Devserî, ts.
- Tâhir, Muhammed Yahya Ahmed Muhammed. *Tevcîhu'l-kirâati's-şâzzeti fi sûretey el-Fâtiha ve'l-Bakara min kitâbi “el-Kâmil fi'l-kirâati'l-hamsîn” li'l-imâm el-Hüzelî ve eseruhâ fi't-tefsîr*. Doha: Câmiatu Katar, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Taşköprüzâde, Ahmed Efendî. *Miftâhü's-sa`âde ve misbâhü's-siyâde fi mevzû'âti'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-. *el-Muharrer fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ma'lumâti'l-Kur'âniyye Ma'hedü'l-İmâm eş-Şâtîbî, 2008.

- Turayhî, Fahrüddîn b. Muhammed b. Alî et-. *Mecma`u'l-bahreyn ve matla`u'n-neyyireyn*. thk. Seyyid Ahmed Hüseyinî. Tahran: Mektebetü'l-Murtezavî, 2. Baskı., 1946.
- Turgut, Ali. "Ebû Ma`şer et-Taberî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-maser-et-taberi>
- Üşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerim el-. *Menârü'l-hüdâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Abdurrahim et-Tarhûnî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008. Basım, ts.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâburî el-. *et-Tefsîrû'l-basît*. thk. Komisyon. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 2009.
- Velîd b. Ahmed Hüseyin Zübeyrî vd. *el-Mevsû`âtü'l-müeyssere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*. İngiltere: Mecelletü'l-Hikme, 2003.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî. *Mu`cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sadır, 1995.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî. *Mu`cemü'l-üdebâ=İrşâdü'l-erib ilâ ma`rifeti'l-edib*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım/Zehra Veyn, ts.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Baskı., 2016.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Ma`rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Siyeru a`lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu`ayb el-Arna'ût ve komisyon. Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a`lâm*. thk. Doktor Beşşar Avvad Ma`ruf. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.

Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-A'lâm*. Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Matbââtu İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.

Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kuran-ı Kerim Meali, Mehmet Yaşar Kandemir - Halit Zavalı - Ümit Şimşek. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Baskı., 2014.

Hizânetü't-türâs-Fihrisü Mahtutât. Merkezü el-Melik Faysal, ts.

<https://www.noor-book.com/book/review/333301>. "الكامل في القراءات الخمسين". Erişim 21 Nisan 2021. <https://www.noor-book.com/book/review/333301>

<https://vb.tafsir.net/>. "18" للهدلي " الكامل " بخصوص كتاب Haziran 2015, 12:01. Erişim 14 Nisan 2021. <https://vb.tafsir.net/forum/-الكتب-والبحوث-قسم-العام/ملئقى-المخطوطات/44322-بخصوص-كتاب-الكامل-للهدلي>

<https://vb.tafsir.net/>. "2" للهدلي (الكامل) بوصول كتاب Haziran 2015, 10:29. Erişim 14 Nisan 2021. <https://vb.tafsir.net/forum/-القراءات-قسم-العام/ملئقى-القراءات-بوصول-كتاب-الكامل-للهدلي-والتجويد-ورسم-المصحف-وضبطه/44175-بشرى-اطلاب-القراءات-بوصول-كتاب-الكامل-للهدلي>

https://aleqraa.com/org_chart/20. "د. أيمن رشدي سويد". Erişim 21 Nisan 2021. https://aleqraa.com/org_chart/20

Facebook. "متعة التعلم". 28 Mart 2019. Erişim 14 Nisan 2021. <https://www.facebook.com/taalam4/posts/2609592492401793>